

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗІЇ КОЧАН
ЗДА

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

КНИЖКА I.

За січень 1902 року.

ЗМІСТ

першої книжки за січень 1902 року.

	Стор.
На старі теми, Івана Франка	1—3
Земля, оповідане Ольги Кобилянської (далі)	4—36
Хвилини, Лесі Українки, I—IV	37—38
Море, оповідане Грицька Коваленка	39—55
Мінятюри:	
I. Уривки з автобіографії Ідеї, Надії Кибальчич	56—59
II. Чому? — Марти***	59—60
III. Поворот, М. Яцкова	60—61
Із переспівів А. Кримського, I— III	62
Макар Чудра, оповідане Максима Горького	63—73
Із поезій Уляни Кравченко	74
Спостереження та вражіння земського статисти- ка, Юхима Павловського	1—16
Національне питання в Норвегії, Сергія Єфремова (далі буде)	17—32
Наша поезія в 1901 році, Івана Франка (далі)	33—48
Уваги на сучасні теми:	
I. Справа українсько-руського університету у Льво- ві, Володимира Гнатюка	49—72
II. Одиссея перевертня, С. С. і І. Ж.	72—77
III. Два поклики	77—79
IV. Справа укр.-руської гімназії у Станіславові	79—80
Хроніка і бібліографія	1—12

Літературно-науковий

ВІСНИК.

ВИДАЄ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

За редакцію відповідає: Володимир Гнатюк.

Річник V. Том XVII.

У ЛЬВОВІ, 1902.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

891.7705

LIN

v. 5

no. 1-3

З М І С Т.

	Стор.
На старі теми, Івана Франка	1—3
Земля, оповідане Ольги Кобилянської 4—36, 77—114, 179—226	
Хвилини, Лесі Українки, I—IV	37—38
Море, оповідане Грицька Коваленка	39—55
Мінятюри:	
I. Уривки з автобіографії Ідеї, Надії Кибальчич	56—59
II. Чому? — Марти***	59—60
III. Поворот, М. Яцкова	60—61
IV. Сільські політики, Климентії П. Б.	242—246
V. За хвилину до смерти, Я. Жарка	247—249
VI. Сповідь, Юрія Кміта	250—253
Із переспівів А. Кримського, I— III	62
Макар Чудра, оповідане Максима Горького	63—73
Із поезій Уляни Кравченко	74
Осіння симфонія, Богдана Лепкого	75—76
На Миланки, комедія в одній дії Л. Яновської	115—129
Як не твоя, то й нічия... Оповідане в гуцульського жита Марійки К.	130—141
Із поезій Хруща	142—143
Загублений батько, опов. Арне Гарборга 144—165, 254—263	
Сокільський гимн, Корженка	166
Одержима, драма Лесі Українки	167—178
Як я вмер, оповідане Бориса Грінченка	227—241
Зачарований край (за Надсоном) Ів. Плешкана	264—266
Спостереження та вражіння земського ста- тистика, Юхима Павловського	1—16
Національне питання в Норвегії, Сергія Бфремова	17—32, 98—114
Наша поезія в 1901 році, Івана Франка 33—48, 115—125	

	Стор,
Уваги на сучасні теми:	
I. Справа українсько-руського університету у Львові, Володимира Гнатюка	49—72
II. Одиссея перевертня, С. Є. і І. Ж.	72—77
III. Два поклики	77—79
IV. Справа укр.-руської гімназії у Станіславові	79—80
V. Славянський клуб у Кракові, Л. Б.	178—180
VI. „Москалі“ про „москалефила“, Вільхівського	181—186
Народник в українській літературі, Р—вої	81—97
Дещо про наші домашні болячки, Володимира Гнатюка	126—135
Ultra montes, Івана Франка	136—147
Поезія в освітленю наук природничих, Івана Раковського	148—171
Із чужих літератур:	
Дещо про румунську літературу, Георга Адама	172—177
Хроніка і бібліографія	1—12, 13—25, 26—38

НА СТАРІ ТЕМИ.

I. Не л'юбо ли ны б'яшеть, братіе...

Чи не добре-б нам, брати, зачати
Скорбне слово у скорботну пору?
Як мужам до мужеського збору,
Не як дітям у дзвінки бряжчати.

Вирядім ми слово до походу
Не в степи куманські безконечні,
А в таємні глибини сердечні,
Де куєсь будущеє народу.

Потопчимо там полки погані,
Що летять на душу як тривога,
Смагу сиплють з огняного рога
І кінжал ще обертають в рані.

Вирвім з коренем ту коромолу.
Що в малого гріх великий робить,
Що негайно брата братом гнобить,
Щоб засісти з ворогом до столу.

Чи ще мало в путах ми стогнали?
Мало ще самі себе ми жерли?
Чи ще мало нас у ликах гнали?
Чи ще мало одинцем ми мерли?

II. На рѣкахъ вавилонскихъ тамо сѣдохомъ...

На ріці вавилонській — і я там сидів,
На розбитий орган у розпуці глядів.

Надо мною ругавсь Вавилонців собор:
„Заспівай нам що-будь! Про Сіон, про Табор!“

„Про Сіон? Про Табор? Їм вже чести нема!
На Таборі — пустель! На Сіоні — тюрма.

„Лиш одну хиба пісню я вмю стару:
Я рабом уродивсь та рабом і умру.

„Я на сьвіт народив ся під свист батогів,
Із невольника батька, в землі ворогів.

„Я хилитись привик від дитинячих літ,
І вєсмѣхатись до тих, що катують мій рід.

„Мій учитель був пес, що на ланки стає,
І що лиже ту руку, яка його бє.

„І хоч зріє я мов кедр, що вінчає Ливан,
То душа в мні похила, повзка, мов бурян.

„І хоч часом мов грім гримне слово моє,
То се бляшаний грім, що нікого не вбє.

„І хоч вирветь ся з уст крик: „Най гине тиран!“
То не крик се души, тільки брязкіт кайдан.

„І хоч в душу вірвєсь часом волі приваб,
Але кров моя — раб! Але мозок мій — раб!

„Хоч я пут не ношу на руках, на ногах,
Але в нервах ношу все невольницький страх.

„Хоч я вольним зовусь, а як раб спину гну.
І свобідно в лице нікому не вирну.

„Перед блазнем усяким корю ся, брешу,
Вольне слово в душі наче сьвічку гашу.

„Хоч тружусь день і ніч, не доїм, не досплк.
А все чуєть ся: се я на панськїм роблю.

„І хоч труд свій люблю, а все сїпа гачок:
Ти прикутий до цього, мов раб до тачок.

„Хоч добра доробивсь, та воно лиш тяжить,
Мов чуже для когось мушу я сторожить.

„З ким в житю не зійдусь, все підляжу йому;
Так чи сяк вибирай, все найтяжше візьму.

„І хоч часом в душі піднімаєть ся бунт,
Щоб із пут отрястись, стати твердо на ґрунт, —

„Ах, то й се не той гнів, що шаблюку стиска,
Се лиш злоба низька і сердитість рабська!

„Вавилонські жінки, відвернувшись ідїть,
І на мене здивовано так не глядїть!

„Щоб не впало прокляте моє на ваш плід,
Не прийшлось би раба привести вам на сьвіт!

„Вавилонські дівчата, минайте мене,
Хай мій вид співчутєм серце вам не торкне!

„Щоби вам не судилась найтяжша судьба,
Найстрашнійша клятьба — полюбити раба!“

29 XI 1901.

Іван Франко.

З Е М Л Я.

ОПОВІДАНЄ ОЛЬГИ КОВИЛЯНСЬКОЇ.

Своєму батькові
Юліянови А. Ковилянському
посвячує

авторка.

»Es liegt um uns herum gar mancher
Abgrund, den das Schicksal grub, doch
hier in unserem Herzen ist der tiefste.«

I.

Дві години від ріки Серета на Буковині лежить село Д. Його рівні поля пригадували-б степ, як би не те, що місцями вони западають мов знеохочені своїм положенєм, творячи плиткі невеликі кітли і як би не той великий ліс, що тягнеться по західній стороні села, і творить зелений мур поперек широкої площини, щоб обмежити її розмах.

Пишний, майже безмежний великан, неначе у вандрівці задержався ось тут та задумався над тихими полями, а недалеко него — почувши за собою зеленого опікуна, поїднималися сільські хати. Тут... і там... і там — розкинулося село.

Ліс панський. Власність приватна. Тонкі ніжні берези поперепліталися з поважними дубами і ясними літними ночами блистять мов у срібло одягнені. Їх листя дрожить неспокійно, а граціозні, легко повигинані пві приманюють до себе ніжністю та білостію мов русалки.

Окрім сего великана підіймаєть ся із піль ще кілька малих лісових оаз.

Зовсім самотійно, мов жменею кинені або як висунені в глибини зеленого великана окремі кольонії — так стоять вони розділені нивами, самотно, і глядять гордо на збіжя, що філюють навкруги них. Вузькі, майже невидні стежки вють ся між золотистою пшеницею та шовково-шелестячою кукурудзою і ховають ся незамітно в ті ліски...

Саме тепер зима.

Мешканці тих хатин, що звернені лицем до рівнини, дивлять ся в зимі в сумну, одностайну картину. Нічого — крім білого простору, що розливаєть ся далеко, як лиш око засягне. А там уже небес дотикаєть ся і никне.

Горстка хаток, що відбігла від великого ліса і властивого села глибоше в поля і що стоїть ось тут розділена лиш садками від себе — та горстка має той одностайний блідий вид рік-річно. Та мабуть мила їй отта широка просторонь. На ній розбігають ся думки свобідно... а горе, коли розсадить уже грудь людську до крайности — гуляє і колишеть ся враз із пишним колосем збіжя на впереїми...

Коло відокровленої громадки хатин, мов коло своєї служби, стоїть і малий панський дворик із величезним садом, неначе зі штивним чорно-білим тренем і понурив ся також в одностайну картину. Мешканці дрібних хатин, се постійні робітники в „бояра“, і коли иньші селяни виходили рік-річно гуртом на роботу у Молдаву, протративши вибрані гроші вперед у марний спосіб, шукали і шукають вони зарібку в межах своєї землі.

І не було їм в тим лихо.

Так приміром має хата заможного ґазди Василя Чопяка, якого жінка Докія служила довгі літа в дворі, иньший вигляд, як иньші сільські хати, особливо-ж як хати тих ґаздів і ґаздинь, що шукали зарібку і щастя в Молдаві.

Вона має ясні і чисті вікна, невеличкий сад зі шляхотними овочами, в зільнику такі-ж самі цьвіти, а в хаті всюди взірцева чистота і лад. Під вікном у старомодній комоді, улюбленим меблем Докії, випрошеним у пані — і в такій самій ще зовсім гарній шафі — тримає Докія не аби-які сьвяточні спідницї свої і чорні дорогі сардаки свого мужа і своєї доньки.

По стінах висять образи иньшого походження як ярмаркового. Вона не віддавала ся пустим мріям і покусам про золоті гори десь там у Молдавах та иньших чужих краях, а знала працювати в границях своєї батьківщини. Одним словом — Докія тішила ся великим поважанем у цілім селі. І в дворі її поважали. Хоч її чоловік Василь великий піяк, хоч і не один мішок найкрасшого жита або пшениці мандрував до Жида Мендля от туди на Гошплиць,*) вона все таки вміла своєю працьовитістю, своїм розумом і витревалістю, своїм невтомним трудом усе лихо направити і газдівство так вести, що дома панував добробут і довгів не було в них майже ніяких.

У дворі навчила ся вона і бачила не одно; навчила ся красшого ладу і тоншого способу газдованя, і наслідки того кидали ся кождому в очи, хто лише вступав у її гарне обійстя. Але Докія не була щаслива.

Її висока стать держала ся вправді завсїди прямо мов сосна, по її певнім ході і по поставі троха штивній можна її було в мить між иньшими відрізнити, однак її гарне колись обличчя постаріло ся передчасно. Між гостро зарисованими, високо піднятими чорними бровами зарились хмарні зморшки, що не вигладжували ся ніколи. Її очи дивили ся майже все понурим, зажуреним поглядом, а коло уст зарисувала ся глибока лінія болю.

Жура гнула її до долу.

Її чоловік був піяк і марнотравець, був бурливий мужик, що у хвилях лютої ханав і за барду, а вона чула ся слабою і гризла ся будучністю своєї одинокої дитини, доньки своєї Парасинки.

Що сталось би з нею, як би вона тепер умерла? Була ще майже дитиною, бо числила ледви шіснацять років. Не знала ще газдувати як слід, не вміла би зносити примхів свого нещасного вітця, ані примхів иньших людей. Сего всього учить час і неволя... Душечка солодка та добра... одинока потїха мамина... що сталось би з нею тоді?... Одно, що знала добре і чинила радо — шила та вишивала біле, силаля гердани та бодзики і товар випасала. На широкій толоці, на рівних полях минав їй час, — ні, майже зростала тут, шила, гляділа за коровами і волами, що пасли ся перед її очима, співала пісні або роздумувала над ріжними казками, що їх чула від сеї або тої і не забувала. Такою була ще її Парасинка.

*) Hauptplatz

А що сталось би із землею Василя? Хто дбав би про те, щоб не задовжив її, щоб її в час засівано, щоб із неї в час хліб збирано, кукурузку щоб в час висапувано, жато? А її красна худоба, її пишній кінь — найдорожша штука в її стайні! О, на неї, на ту пишну Шагу мав храп Мендель із Гоппляцу вже здавна, бо-ж вона не була „конем“, а просто вогнем, фурією...

На неї можна було і дванацять міхів всадити — се їй зовсім не вадило кидати очима блискавки, гордо заломлювати шию і летіти чи в гору, чи в діл шаленим трапом.

А вже коли свобідно лишити її поводи, земля дудніла під нею. Майже ніколи не тверезий Василь сидів на фірі і як дзвін теліпав ся на всі сторони, що страх так і віддих запирав. Не перекинуть ся туй-туй під колеса?

Страх?

Ба!

Йому ніколи не лучали ся пригоди з нею. Він володів якоюсь демонічною силою над тою звіриною і хоч би яка голова в него задурена, хоч і якою колодою сїдав із ярмарків на фіру — вона все привозила його цілого і живого назад до дому — прегарна, премудра Шага її!

Василь ніколи не хорував.

Часом прийде оббитий, синцями вкритий, закровавлений з корчми, і коли вона при його виді з остраху і відрази аж войкне, аж руки заломить, він лише сплюне вперед себе, заклене під носом і видрапаєть ся на піч.

Там перележить два-три дні скулений, а потім неначе-б не лучало ся з ним нічого, злазить із печі і береть ся на ново за працю, або йде в поле або в село.

Ні, йому не долягає нічого, але вона, вона відчуває, що вже лиш не багато осталось в її душі струн, які лучили її з життям. Всі иньші повривались одна по другій немилосерно.

Тепер була жура за поля і її доньку тим страховищем, що сїпало ненастанно тими струнами, гонило сон у чорних ночах, а в днину проганяло мову і усміх із її живих уст.

У неї був і брат, одинокий лише. Петро було йому на імя. Молодший вік неї, нежонатий, ліг сорок може, жив коло неї і Василя і помагав у господарстві. Але і він причиняв ся до її гризоти. Не женив ся, а часом і собі запивав ся. З природи інтелігентний, бистрий, серцем мягкий мов дитина, а в роботі був мов

вогонь, коли хотів. Одначе гроші зароблені фірманкою або в Молдаві протрачував і вертав до неї з порожними руками.

Мав свої жалі.

Роїв собі їх часами, особливо-ж коли його на Гоппляцу мов магією тягнуло.

Він відступив своє поле сестрі під умовою, що має прожити при ній до кінця свого життя, але впливши ся твердив, що вона витуманила те поле у него, що чигає на його смерть і жалує йому кожного кусника хліба і т. и. і що з него не буде вже ніколи газда як иньші люди. Женити ся не хотів, бо, як казав, своєї власної хати не мав, а в винаймленій не хотів сидіти. Гонор не позваляв. Не був із такого роду, щоб оженивши ся іти зараз на жіноче або в комірне. Він походив із пошівського роду. Пригадував собі ще діда... В дійсности не думав ніколи про женитьбу поважно. В молодих літах рвав ся за фірманкою, „шалів“, як сам оповідав за кіньми, наймаючись то тут то там по панах, а цівнійше не припадали йому сільські дівчата до впадоби — і його найкрасший вік перейшов, що й сам не стямив ся як і коли. Уходив у сільських дівчат за якогось недоступного героя, на якого не яло ся їм підносити очий.

Їм лестило се, наколи він закинув до них своїм звінким, геройським, далекосяглим голосом яке небудь підхлібне слово, або зажартувавши обняв яку блискавкою притискаючи її до себе, але думати про него як про жениха не ввіла ніколи ні одна. Моли-твів знав стільки, що й сам дяк, а своїх сільських товаришів, що не підходили йому під пару, трактував із легковаженєм.

Убирав ся гарно, в самі тонкі і дорогі строї, жив безжурно з дня на день, одначе був би без уваги на свою лицарську вдачу пропав марно, як би не сестра, що мов добрий дух сторожила над усіми в своїй хаті і не давала нікому духом і тілом пропадати.

Парасинку любив над усе.

Всі свої теплі, ніжні почування переносив на молоде, несміливе дівчатко, що мов та пташина вештало ся між самими старшими, безжурно та пестливо тулячи ся то тут то там.

Однак се все не зменшало турботи Докії про будуччину доньки. Вона відчувала і бачила, що становила одна собою підвалину цілої будівлі, в якій хорошили ся муж, брат і донька, але відчувала, що сил її не стане вже на довго. Підупадала надто часто на здоровлю, щоби не віддаватись журливим думкам про

будучність. Бачила лиш один вихід із того хмарного положеня. Віддати доньку за муж. Але саме тут напотикала на грубий напір Василя. Він любив доньку на свій лад. Тряс ся над нею і просто дичів, коли жінка натякала про відданє. Чого дитина мала уступати із хати так рано? Чи він не мав чим годувати її? Її одну? Чи був уже такий старий і немічний, що не міг газдувати і вона має йти в найми? Для кого пишали ся лани, для кого здіймались стоги, як остаточно не для неї?... А його худоба, що мов шовк улискувала ся на пасовиску?...

Що Докія (вона числила до сорок і вісім років) стогнала кожної днини на всі сторони, се була ще за мала причина, аби витручати доньку з хати. Їй вічно все щось не в смак. Ходить як та хмара, але на те не дивить ся ніхто, ніхто її балакань не слухає. На те вона жінка, аби язик у неї не стояв за зубами та аби день і ніч стогнала. Але колись, як йому буде того всего за богато, і як вона з доброї волі не стулить рот, то він їй стулить його. Але тоді вона отворить його знов уже аж за шість неділь... Він заповідає се вже давно — але раз... Докія плакала або розсьміювала ся гірко на такі слова свого чоловіка, а відтак умовкала. Говорити було ще гірше. Вона знала його вже. Упором нічого не здобувала. А прямо в очи не могла казати йому, що саме його п'янство спонукувало її до того гіркого рішеня. Він був би кинув ся з бардою. А будь-що-будь вона бояла ся п'яного дикуна. Раз побив її так, що дві неділі не здоймала ся з постелі. По тверезому і стілько не хотів слухати її.

— Здуріла? — питав і сьміяв ся і навіть не відповідав їй на її допити і розложені перед ним думки.

Коли би Парасинка мала раз чоловіка, все пішло-б иньшою ходою; особливо-ж коли-б її вже не стало. (Вона лиш того бояла ся). Він не допустив би, аби старий винаймив поле Жидови, — се було би першою його роботою по її смерти, — або щоби його задовжував. Він узяв би газдівство в свої руки і примусив би п'яка сидіти тихо на печі.

День і ніч думала про те і може сотню разів перебирала всіх хлопців у селі. Роздумувала, хто мав би перебрати її газдівство і забрати від неї її скарб на все. Але думки в тім напрямі кінчили ся кожним разом тяжким зітханєм, кожним разом глибокий смуток налягав на її душу. В селі було доволі хлопців, але ні один не мав стілько землі, скілько-б вона була бажала,

ні один не видавав ся їй достаточо робучим, чесним і запопадливим.

Правда, один був би, але той один мав іще перед собою військову службу... Сеж був Михайло Федорчук, син заможного і дуже порядного господаря. Він мав колись унаслідити поля по своїм батьку і був найчеснійшим хлопцем у селі. Поля його батька граничили з полями Василя, були вироблені і добрі і на них колисали ся рік-річно препишні збіжя, мов золотисте море. Аж любо було косити їх, аж любо було працювати на тім поли! Так, сей один зміг би засватати її Парасинку, а з бесід і натякань старого Івоніки, батька Михайлового, визирало те саме бажанє. Одначе між їх бажаннями станули військові літа і ніяк було їх оминати. Михайло хлопець сильної будови, здоровий, — мав ще одного молодшого здоровенного брата. Родичі також не були ще надто перестарілі, могли обходити ся без него в ховяйстві, і тяжко було думати про увільненє його з війська. Від сеї осени за рік мав вступати в рекрути. Тай і на тім іще не кінець. При війську треба служити 2–3 роки без перерви, а і потім від часу до часу вертати на якийсь час у касарню, переодягати ся в цісарський стрій і йти на вправи, полишати поле і хату на жінку і діти. Чиста недоля! Судьба звернула ся до неї хмарною стороною і ніякі мольби і сльози не зміняли її постанови.

В осени мала Парасинка закінчити 16-ий рік. Походила ростом на матір, вибуяла мов пальма в гору, але зрештою була ще нерозвинена. Її члени були худі, майже хлопячі, її лице дитиняче і вузеньке і без ясного виразу.

Докія ладила вже для неї ручники, постіль і біле. Се останне шила собі дівчина сама. А як прегарно! Неначе швачка! Коли иньші дівчата і жінки перепихали і витягали голку крізь полотно як патик, вона уживала наперстка і шила такими дрібонькими штихами, мов маком засівала. Окрім того вишивала на рукавах червоною, жовтою і чорною заполочю найкрасні і найтруднійші взірці з памяти, а в кінци складала назад у скриню таке чисте і незомяте шитво, неначе-б не дотикала ся його ніколи руками...

Докія постановила сих мясниць невідмінно доньку замуж віддати. Думку з Михайлом мусіла закинути; перевести її в жите було очевидно зовсім неможливо, але за те уложила собі иньший плян. Тодоріка Жемчук був також заможний хлопець, а в своїх родичів одніський син, як Парасинка в неї і її чоловіка — оди-

нока донька. Він був увільнений від війська і міг кожного часу женити ся. Правда, він не був такий гарний хлопець, як Михайло, його й не дуже долюблювали. Він був низького росту і обертав ся все цілим тілом, де вистарчало не раз лише голову звернути. Штивна була у него шия. І в цілости робив він погане вражінє; та що се мало до річи? Чоловік до всего звикає. Правду сказавши, чи любила вона Василя, коли йшла з ним до шлюбу? Саме тоді шалїла за одним пишним та мов паничем гарним удовиним сином, що став пізнійше й двірником. Але воно все таки не було зле, що вона віддала ся за Василя. Він був піяк, був вправді марнотравець, він записав ся Мендлеви на Гоппляцу з душею і тілом, узлостившись підносив кілька разів і руку на неї, але коли сватав її, мав гроші і поле і не крав чуже добро, як удовин син ставши двірником, та не сидїв по криміналах як той!

Парасинка звикне до Тодоріки. Він працьовитий і дбайливий, хоч на день ледви десять слів промовить, за те загляне десять разів до худоби, десять разів побіжить у поле, а анї разу до Мендля на Гоппляц. Парасинка буде з ним щаслива. Зразу буде мешкати з його старими, аби навчити ся їх ладу, навчити ся їх слухати і придивитись старій матері, як вона сина доглядає, а потім важиве з чоловіком сама, окремо. Вона буде плакати за мамкою, доньця її маленька та мпла, і мати сама буде день і ніч сльози за донечкою утирати і з туги чорніти, але вона хоче лише добра доньки і щастя, хоче бачити її „своєю газдинею“ і за чоловіком, як її дни виїдуть і смерть заморозить її тіло...

— Парасинко, доньцю! — сказала вона одної днини, глибоко зітхаючи і чорні брови підводячи журливо в гору, коли обі сидїли на приспї і лупили кукурудзу, — Парасинко, душко, як Бог дасть, то завемо твою головку ручником сеї вже зим!

Парасинка витріщила ся лякливо хвилину на матір, а опісля склонила голову в долину, а по її дитинячим лицї перебігла темна подомїнь. Вона мовчала.

— Ти чуєш, Парасинко? Я таки не жартую: ти віддаш ся!

Парасинка відвернула ся від матері не підводячи голови і сказала:

— Я не хочу віддавати ся, мамо!

— Ти дурна, душко! Ти-ж не знаєш, чому тебе твоя мамка віддати хоче? Ти-ж не видиш, що я все більше та більше ослабаю, а тато — Боже прости йому гріхи — пересиджує у Мендля

як у рідного тата свого, задовжує тайком, як я оноді довідала ся, поля — тратить гроші — і що в тебе буде, як я замкну очи?...

Парасинка обтерла тайком рукавом сльози, що втиснули ся їй раптом в очи і відворкнула здавленим голосом:

— Я не хочу віддавати ся, мамо!

Докія усьміхнулась гірким, перелетним усьміхом, помовчала хвилию, а потім уговорювала доньку далі:

— Ти віддаш ся, Парасинко; ти знаєш, що лише ти утримуєш мене при житю, що лише ти моя потіха! Ти знаєш, що я від раня до вечера працюю для тебе і що я все лише хотіла твого добра. Я хочу, аби ти була щаслива і для того хочу віддати тебе. Сих мясниць засватає тебе Тодоріка, я полагодила ся вже зі старими. Вони дуже раді, що ти будеш їх невісткою. Тодорікові родичі мають багато землі і він стане колись богатим господарем!

— Тодоріка, мамо?... Але я не хочу Тодоріку!

— То кого хочеш?

— Або я знаю!

— То чому-ж не хочеш Тодоріку?

— В него такий широкий рот, що може собі сам щось до вуха сказати, а очи в него лежать так близько... що далі счіпляють ся до купи. Тай таки я не хочу його! Оноді він задрів мене коло товару на поли, підійшов до мене і станувши стовпом передо мною, взяв ся попід боки й питав:

— Умієш борщ варити, Параско?

— Я лиш каву варю! — сказала я не глянувши на него.

— Ади, ади! — каже. — А вмієш ти мамалигу замішати?

В тебе руки як патики, такі тонкі та худі!

— Коли замішаю її зле, ти її їсти не будеш!

— Ай! а хтож її буде їсти, ти моя панно?

— Той, для кого я зварю мамалигу!

— Розумно кажеш! — промовив, а відтак спитав іще: — А вмієш вишити вже парубоцьку сорочку? Весільну, га?... А вмієш ти хату білити, лад у ній тримати, прати і ткати? А вмієш ти хлопців обіймати і цілувати?

— Як не буду знати сего всього, ти мене не навчиш! — відповіла я йому і відвернула ся від дурного.

— Я тебе навчу! — сказав він розреготавши ся тай вщипнув мене в руку, що я аж крикнула й заклала. Але він відскочив

і відбіг. А відходячи накликував ще сьміючи ся: — Парасинко, я навчу тебе всього, чого ти не вмієш! Чуєш? Усього, аби ти знала!...

— Я не хочу Тодоріку, мамо, не хочу його! — закінчила дівчина зворушена своїм оповіданем і не стісняючи ся, роздула губи люто вперед себе і замовкла.

По словах доньки змалювало ся на лиці матери якесь внутрішнє вдоволенє. З поведєня Тодоріки вона заключила, що він постановив невідмінно засватати її доньку, і що вона може лагодити для неї віно.

— Та щож там! — сказала спокійним голосом. — Він добрий ґазда, чемний хлопець... не піяк і не беть ся на данци як иньші! І він має поле!...

— Так, але за те він із циганського роду! — докинула прямо дівчина.

— Хто се казав?

— Хто? Михайло сказав се раз коло церкви...

Докія зморщила брови.

— А Михайло що має говорити? Чи він був на хрестинах його діда й баби? Най лише стулить рот, бо хоч він хлопець чемний і робучий, хоч і на його тата не можна сказати нічого, та за те його мамка не з графського роду, та така скупа, що... Ей де!! Пішлеш по що небудь до неї, по що найменше, кажу, то все вона того „не має“. А в неї всього доволі. Зараз за хвилю вилізе як шило з мішка, що вона те таки має! А нехарно, а закурено в її хаті, що не дай Господи! Сама виглядає, як би більше в комині пересиджувала, ніж у хаті та по надворку — така чорна. Така з неї ґаздиня. Лише вічно прятати все в скриню та ховати перед людьми, так як би люди хотіли їй усе забрати. А то нікому і в голову не лізе, що вона там у себе ховає. Най би я хоч казала, що вона має доньки, а то лише ті два сини, таї така скупа та погана!

— Вона каже, як яка ґаздиня сама чисто ходить, то в голові пустоту має і на ніякій роботі не знаєть ся! — закинула дівчина.

— Вона се каже! Правда, вона не потребує вичісувати що дня волосє як дівчина і що дня чисте біле вбирати не потребує! — відповіла Докія, — але раз на тиждень може се зробити. Ну,

як колись дістане невістку, буде вона мати що робити, доки не очистить хати зо сьмітя, а в надворку не дасть їй лица.

— Кажете, мамо, що невістка мала би там багато роботи? — спитала живійше Парасинка. — Хоч би й десять разів було там стільки роботи, то вже кожда приймила би ся того, аби могла лише бути її невісткою. Михайла возьметь ся кожда ногами і руками. Другого Михайла нема в селі. Богач і гарний і чемний! Але чи він візьме яку, чи візьме з нашого села?..

— Буде, як Бог дасть! — відповіла Докія поважно. — Жінка призначена чоловікови як смерть від Бога. Михайло може аж за три роки женити ся. А поки що, буде тобі дружбою. Тодоріка візьме його певно за дружбу! Так, так, доньцю! — сказала нестливо і глянула з невимовною любовю на доньку та погладдила її по щоках і по голові. — Як Бог дасть, то будеш уже сеї зими гарною молодичкою... Такої газдиньки в селі й не буде. А як твій тато упеть ся і заведе бійку в хаті, як станеть ся цілувати в рот із усіма злодіями в селі, в корчмі пошід лавами висипляти ся, тоді я прийду до тебе в твою гарну хатку. І я подбаю про те, аби ти мала її чим украсити — і виплачу ся в тебе. Бог так хоче... Бог сам так хоче, доньцю моя. А ти слухай леше мамки і буде всьо добре. Буде тобі добре, а мені на душі буде лекше. Лише Бог один знає, як я гризу ся!

Вона змовкла і зітхнула глибоко, а Парасинка і собі змовчала. Вона знов задумала ся про Тодоріку, про його широкий рот, яким він міг би сказати собі сам щось до вуха... А відтак задумала ся, чи буде їй до лица в білім рушнику. Згадала, як то иньші дівчата будуть їй завидувати, особливо ті старші, що ось вона вже „молодиця“!...

Схопила ся жваво на рівні ноги і пригадала собі щось. Там у стодолі на снопах забула волічку, яку подарувала їй старша о кілька років від неї товаришка Анна, наймичка з двора. Хотіла заховати її, аби десь не затигнула ся, а відтак забігти до Анни оповісти їй, яку мала в мамою розмову.

Що скаже Анна?... Що скаже Анна на таке? Е, певно не багато скаже. Все так мало говорить... вічно задумана...

Але вона любить Анну. І мати її любить Анну. І вуйко... Навіть тато її, що й не дивить ся в ту сторону, де вона балакає з дівчатами, говорить до Анни ласкаво. — Чемна дівчина! — каже. — Варта доброго газди!...

Ідучи легким, безжурним кроком до стодоли зірвала по до-
рові листок із вишні і притиснувши його до уст, заграла на ній
якусь протягну, монотонну мелодію...

— — — — —
Було зимою і саме в мясниці. Поля і толока лежали покриті
грубою верствою снігу і день-у-лень обсіювало сонце своїм золо-
тисто-червоном сьвітлом поверхню, викликувало луду, кристалева
мерехтінє на ній і змушувало око мимоволі шукати за темною точ-
кою, на якій воно спочило би в одностайного, осліплюючого далеко,
широко округ себе білива.

Неначе зіштивіле море простерла ся земля з полудня на
захід і лише з одної сторони темнів ся ліс. Могуча, розтягнена
маса, що мандруючи з далеких сторін широкою площиною, задер-
жала ся тут оглянути бездоганну поверхню. Літом, коли вона
пишала ся яснійшою і темнійшою зеленю, а зимою -- коли ста-
вала самітною пустинею...

— — — — —
Смеркало ся. Панський дім стояв похмуро. З його вікон па-
дало матове сьвітло і лїниво розпростирав ся довжезний сад за
ним. Притикав до толоки, по якій бігла літом вузка дорога.
Але не довго панувала тишина з надвору і в середині сего дому.
До него добирала ся тяжким кроком громадка людей високо за-
сиїженою дорогою. Се були майже самі панові сусіди. Нині мали
на собі сьвяточні строї.

Докія і Василь Доньчук видавали замуж свою одніську ди-
тину, доньку свою Парасинку за Тодоріку, сина Онуфрія Жимчука
і йшли враз із донькою і нареченим, з батьками, нанашками і друж-
бами до пана, щоб просити його на весіле. Завтра мав відбутися
шлюб, а позавтру весіле. Несли колачі, кури і шірінки в дарунок,
як того вимагав давний звичай. Ішли з музикою, аби заграти па-
нови ї погуляти в його чеснім домі, аби потрактувати його і його челядь
доброю горівкою, приправленою медом і корінєм. Врешті зібрали ся
всі он тут у ясных покоях, і підчас коли старий Петро промовляв
до пана — він усе любив проводити. — раз-по-раз низько в по-
шаною кланяючи ся — стояли иньші з шапками в руках, голосно
перешіптуючи ся або розглядаючи ся цікаво по хаті. Старий Пе-
тро говорив щиро. Йому майже голос відбирало — він понад усе
любив Парасинку — а Василь, батько вже лише клінав мовчки
очима. Не міг уже зробити нині нічого порядного, тому і перебрав

Петро всякі важнійші почини газди сего дня на себе... Сама молода викликувала співчутє. Незвичайно полохлива, несмілива і повна дитинячого засоромлення побачила себе нараз причиною і осередком — головною особою всего руху; на неї гляділи тепер пан і пані, панна і все окруженє; вона мусіла на всі запити відповідати, їй ніяк було прятати ся за мамині плечі, або що найменше заслонити хоч рукавом лице.

Вона стояла бліда і гляділа на-пів вистрашено, на-пів глупкато і лише з натугою видобувала слова до відповіді, коли до неї звертав ся хто з яким небудь словом. Мала на собі шовкову ріклю,*) довгий, новий, багато вишитий кожух із звисаючими кутасами. На шиї богате намисто, срібні, великі монети, а на голові вінок із червоних і білих рож. Волосє було в неї розпущене і знід вінка ровсипувало ся по волосю богато до вінка привязаних золотих, довгих ниток, що заступали місце серпанка. Молодий одягнений також у новий кожух і сардак, стояв он тут непорадно і обертав ся все цілим тілом до кожного, хто говорив до него, а на останку заховав ся незаметно за кількох старших людей.

Всі бачили, що пара не була дібрана і гарна, що дитина молода не почувала для свого судженого ні іскорки привязаня, що була німим орудєм иньшої волі — однак горівка з медом, що кружала раз-по-раз із рук до рук, затерла всякі розмахи до глубшого розміркуваня, змягчила серця, настроїла всіх добротою і якесь загальне задоволенє пробивало ся на всіх лицах та розвязувало несміливі язика...

Пан і пані прийняли запросини на весіле, поблагословили молодих — і вся весільна кумпанія відійшла до панської кухні. де завів ся шумний танець.

Уся штивність і замішанє, вся несміливість, що все таки не покидала гостей в освітлених покоях, зникла нараз і заланував иньший настрій. Усі заговорили тут нараз голосно і живо: дехто затягав співучим голосом зовсім не стїсняючи ся, а гулящі лопали так сильно ногами, що самі не розуміли свого слова. Між усім тим пробивав ся тоненький, жалібний голос одной скрипки і гармонійні акорди циганського цимбала. Тоненький голос продавав ся на силу крізь грубий гамір голосів, тупіт і шолопанє

*) Шовкова в різних пасах сукня, де станок пришитий до спідниці і без рукавів.

ніг, літав раз розпучливими, раз веселими варіаціями між весільною кумпанією і все неначе навертав її до себе.

За яких кільканадцять хвиль пішла вона за ним майже без тямки і з громадки ще недавно поважних людей счинився правдивий вихор. Високі, мускулярні постаті з обгорілими лицами, з руками мов зелізними увихалися вихром із жінками і дівчатами.

Марні і журливі лица жіночі розсіялися диким, радісним зворушенням, а дівчата мовчки клонили голови на грудь мужчин.

— Грай, музико, грай! — кликав від часу до часу Петро на музикантів, що ні скорше ні повільнійше перебирали по струнах смиком і дроиком і гляділи майже в туні задумчивости на вихор викликаній звуками.

— Грай, най гуляю! най раз погуляю! в мене одна сестрінка! — кликав, а відтак обвів велику, ясну сьвітлицю грімким голосом, мов заржавілою срібною стяжкою, що аж сьвітло задрожало... Шалений жаль обхопив його. Лише він був сам один і не мав пари, не мав ніколи жінки ані дитини. Він один сам... сам, як стояв он тут тепер. Знов оббіг голос кругом сьвітлицю і розбився о стіни в шаленій розпуці. — Най раз погуляю!...

Його висока, горда постать перевисшала всіх мов дуб, а на його тепер ясно осьвітленім лиці із заду зачесаним, довгим волосем, що спадало на плечі, із вузьким білим чолом відбивався цілий настрій його душі. Несамовита відвага незвичайної хвилі і жаль.

Анна, панська наймичка, робітниця в покоях, марна і неначе бронзова статуя стояла скромно в однім куті сьвітлиці недалеко сьвітла і дивилася великими, зворушеними, нічим горем переповненими очима, нерухомо на одну пару.

Молода гуляла з дружбою Михайлом і замкнула очи.

Чому?... Чому?... Хто замикає очи, коли має його перед собою?

Здавленим віддихом дивилася Анна на него. Виринав то тут, то там... то знов там... Його голова ясна і мигає їй в очах... Так чисте золото мигає... Під горло їй підступило щось і здавило її. Вона нічого не має спільного з тим вихром, що шаліє он тут перед нею і пориває з собою. Вона бідна наймичка. Голос скрипки відбивається гострим зойком в її смутній душі. Хиба би їй лише плакати. І плакала сухими очима...

Нішній біль товкся в її грудях, а цимбали і скрипка впили в неї чим раз глибоше і глибоше в її смутну душу. Її ледви що сьогодні хто й замічає...

— Анно, гуляй! — вдарив її нараз грімкий голос Петра по душі. — Чого ти стала як з каменя тай стоїш? — І станувши перед нею пірвав її за руку і потяг за собою у вихор.

Не всміхнула ся. Пішла як до бою.

Голос скрипки жалібний, роздразнений кинув ся в нестямі, а потім неначе на віки злучив їх із собою...

І ще двоє людей не поділяло сьогодні радості присутних. Се була Докія, яка з жалю, що донька покидала так вчасно її хату, стала на лиці неначе земля — і батько дружби Михайла, старий Івоніка Федорчук. Обоє сиділи в однім куті на лаві і сумували. Докія несказано терпіла під свідомістю, що „сиротіє“; а по друге — вона добре бачила, що її будучий зять не був ані гарний, ані видний хлопець, і що Парасинка улягла її майже розпучливим мольбам, що виходила за него. Хвилями відзивало ся у ній щось немов грижа совісти. Коли однак її погляд стрічав ся з постатю Василя, що п'яний то сам гуляв, то підносячи руки мов до наказу надмірно в гору — викрикував, то сьміяв ся або співав — стягала грізно чоло в зморщкі і затинала зуби, аби не зойкнути в голос із бою: „Тодоріка не піяк — потішала себе — Тодоріка порядний хлопець. А хоч він і негарний і непоказний, за те він добрий. Парасинка не буде виждати ночами піяка, не буде бідувати. Він буде шанувати її. До того в него земля... незадовжене поле... їй буде добре за ним. Бог добрий і дасть, що їй, пташці дрібній тій та милій, добре буде!“

Старий Івоніка був також нині по трохи підпитий, але в него бувало се все наслідком великої радості або великого смутку.

Скоро лише гульба розпочала ся, пересунув ся він незаметно до Докії, своєї найближшої і найщирішої сусідки, кивнув до неї приязно головою і сказав півголосом:

— Докійко... кумко... всі нині веселі, але ніхто не знає, що там у моїм серці дієть ся!...

— А в моїм, бадіко!... в моїм ніби ліпше?... Ей, Боже добрий... Боже!... — і зітхнувши тяжко і глибоко, відсунула ся і зробила йому місце коло себе.

— Та що ви хочете, Докіє? Ви-ж віддаєте свою доньку!

Вона потакнула головою і усміхнула ся гірко:

— Віддаю її! Віддаю її, голубку ту мою милу! — відповіла спускаючи голос і вимовляючи кожде слово звільна і з натиском.

При тім повернула головою за гуляючою донькою і гляділа на неї таким виразом, неначе-б вона тиха і мертва лежала перед нею на лаві.

— А що я маю казати? Ви знаєте, що я нічого иньшого в сьвіті не бажав собі, як вашу Парасинку для свого Михайла! Вона буде така, як ви! Добра і чесна газдиня! Усяку роботу знає і лад тримає в хаті. А хата в неї як та біла стіна. Наші поля граничать зо собою, становлять одну рівнину, їх сила однака. А що на них уродить ся, однако гарне і добре буває. Наш товар найкрасший у селі, а наша честь, Докійко, наша честь — вона найголоснійша у селі! О Докійко! — кликнув болізно і вдарив зі щирою розпукою кулаком о стіл, що стояв поблизь него. — Я вас шаную, я вас шаную і кланяю ся вам, бо ви перша газдиня в селі і всі се знають... Але чому ви не хотіли подержати Парасинку ще зо три роки коло себе?

Замість відповіді вказала вона хмарним поглядом на Василя, а по якійсь хвилі додала майже поважно:

— Я слабовита. Смерть мене не обійде, як мій час прийде...

— О, смерть! — сказав він і похилив смутно голову на груди. — Смерть одна робить, що сама хоче і має велику силу проти нас. Та всеж ви не мали чого так спішити ся!

— Ви журите ся, що не дістанете невістки, бадіко?... — спитала Докія. — Не журіть ся! Нема відай у селі такої, що не хотіла би вашого Михайла! Та буде його жінкою, яку йому Бог назначить. Поки що тіште ся ним, що працювитий та чесний. По всіх селах навкруги нема йому пари — такий добрий. Вже як він колись не стане першим у селі, або і двірником, то відай доброму й не ступати по землі. Най уже на тім скінчить ся, що вони не могли побрати ся. Най уже так буде! І ви хотіли — і я хотіла! А от прийшов такий час, що все пнакше склало ся, як би чужою рукою! Так відай Бог хотів, бадіко!

На ті слова Івонїка замовк. Він вложив руки мов до молитви і приблизив їх до уст. — Михайлику! — сказав він. — Михайлику! сину ти мій! — Потім стиснув їх мов у німій мольбі і замовк. Великі сльови закрутили ся в його очах і голова легонько в него задрожала. Був сильно зворушений.

Докія побачивши се, сама розжалобила ся. Вона любила свою Парасинку, але вже так, як він любив ось того свого хлопця... мабуть ніхто на сьвіті не любив більше своїх дітей!...

— А відтак у вас є й молодший Сава! — докинула по хвилині мовчання.

У старого змінив ся нараз вираз лица.

— Сава... — сказав він протяжно і журливо. — Сава вже не Михайло! І він мій син! адіть, Докійко, тут приріс мені до серця змалку як грудка! Я люблю його, бо що — і він мій син! Але він то вже иньша галузь. Росте і горнеть ся кудись... та не до доброго і не до нас. Він роботи боїть ся, йому танець у голіві. Зо стрільбою ходив би день і ніч по полі і по лісі, а про хату думає лише тоді, коли мамаліга на кружок вивернеть ся. Йому однаково, чи товар поєний чи ні — коби йому спрага не допікала. Йому однаково, яка погода на дворі, чи се землі і збіжю по добру, чи се бжолу не вбиває — коби він у своїх збитках мав гаразд, коби йому меду доволі, аби потайком із горівкою змішати та Бог знає з ким випити!

— Він ще молодий, бадіко!

— Молодий! Певно, що ще молодий, має лише девятнацять років. Але коли Михайло мав сімнацять, то був уже моєю правою рукою, так як тепер. Я в його літах служив по чужих людях, був бідний зарібник і клонив ся низько перед людьми і Богом. Ну, а маю надію, що як він зросте в літах, зросте і розумом, бо розумний він уже й тепер... ой, іще й який розумний!... Який молодий, а він перехитрить вам хоч би й якого завадняка. Лише його лінь гризе мене; він не любить землі. Дарма, що ходить по ній, що толочить її, дарма, що жие з неї, що носить вона його. Він і не буде шанувати її, як вона перейде в його руки. Але вона не перейде в його руки, як він не змінить ся — се я йому вже раз говорив і ще буду говорити.

— Ідіть, бадіко, йдіть! Ви хочете, аби всі були такі, як ви або ваш Михайло!

— А чому-ж би ні? Як я можу добрий бути, то чому не може бути і моя дитина така добра? А зрештою... по що чоловік жие? Не на те, аби робив, Докійко, день і ніч тяжко робив?... Як я колись замкну очі, то хочу, аби моя земля перейшла в робучі руки. Я її не вкрав і не придбав оmanoю. Я і моя Марійка — ми обоє доробили ся її, отсими нашими руками дорабляли ся її... Вона підплила нашою кровю і нашим потом. Кожда грудка, кожний ступінь може посвідчити, як наші крижі угинали ся тяжко дороблюючи ся

її, як часто голодом і холодом ми годували ся, аби зароблене не йшло на кусник хліба, але на неї, на грудочки її! Та про се знає ціле село. Почавши від самого пана, що знає мене ще хлопцем, аж до кожного газди і робітника в селі!

— Я знаю, бадіко! Тоді, як мала будувати ся колія в наших краю, як мала переходити і через наше сусідне село і через он той ліс великий та через он ті трясавиці, які люди геть-геть здалека минали... Тоді-то було, бадіко! Я знаю! Ви і ваша жінка наймали ся носити каміне, пісок і шутер. Я знаю!

— Аякже, аякже! — притакнув він із розіскреними очима. — Отсе все ми носили, а і більше ще! Землю і дрова і вугле... і Бог знає що ще... Всі ті страшні трясавиці, що блистіли лісом і полями тут і там — треба було позасипувати, повичерпувати. А хто се робив? Людські руки. А між ними були й мої й мої Марійки руки. Марійка погребла там своє здоровле. Ви не знаєте, Докійко, — тягнув дальше — тоді жалували ми собі кусника мяса. Ніколи вона курки не зарізала, ніколи яйця одного не зварила, краплі молока не напила ся. Все обертали ми в гріш, аж врешті доробили ся сего, що маємо. Бог один знає, як то було, все розповідати не можна. Але ми мали діти і їм треба було колись щось лишити. Хтож мав се інший зробити? На нас кажуть люди, що ми скупі, але скажіть ви самі, Докійко, — ви така добра газдиня і самі одні маєте в себе усе в руках, — скажіть, чи можна так легко випускати з рук те, чого так тяжко доробляло ся?

Вона притакнула головою і сказала:

— Але тепер можете собі вже ліпше пожити... Тепер маєте слава Богу відки!

— Ліпше? Ніби починати тепер те все з'їдати? Ні, Докійко! Сего ми не можемо! Богу дякувати, ми не потрібуємо того, мужик багато не потребує! Маємо тепер булками годувати себе, коли ми в найтяжшій часі мали сил досить від чорного хліба, мамалиги і фасулі? Маю собі каву варити? На те доста нині панів!

— Вам би більше відпочивати... Вам і вашій жінці...

Він розсміяв ся.

— Ви так говорите нині, кумо, — сказав — неначе-б ви коли складали руки на спочинок! Чи може ви спічнете, як ваша дитина вийде з хати?

Вона заперечила головою.

— Отже видите! — закинув він із побідною веселістю. — Доки мені Бог сил дасть і доки буду жити — буду робити. Бог сам покличе нас уже, аби ми відпочили. Наша доля — працювати, тому, що й відпочинок наш потім без кінця. Так уже сам Бог дав, Докійко!

— Так уже сам Бог дав... — повторила вона майже з жалем. — Так... уже сам... Бог... дав!

По добрій хвилині мовчання, підчас якої Івоніка напив ся в фляшки, що в него мов колач звисала на руці, — була з глини вироблена в формі колача, — почав на ново:

— Я навіть і думати не можу про відпочинок! На весні йде Михайло до бранки, а там... чи довго лишуть вони мені його ще дома?... За пару місяців тай настане осінь, і вже покличуть його. Тоді спаде його часть праці на мене. Не можу навіть думати про те, як я лишу ся без него.

— А не можете його вибрати з війська! — спитала Докія зниженим голосом.

— Я все зроблю, що зможу.

— А пан? — спитала Докія ще тихше, кивнувши головою в сторону покоїв. — Він же вас і вашого хлопця так любить. Він помагав вам нераз, як що треба було. Все вас так хвалить і каже: „Понад Івоніку нема в селі нікого, такий добрий та ретельний!“ — як же не може вам тут допомогти?..

— Я вже говорив із ним про те! — підповів Івоніка голосним шепотом. — Але він каже, що не можна мого хлопця увільнити. Каже, що в мене є ще молодший син, що ми ще обоє здорові — і через те Михайла не увільнять. „Навіть і не починай нічого — казав він — і не трать грейцарів, бо однако хлопця тобі заберуть!“ Оттак сказав мені тай ще й додав: „Ті три роки покажуть хлопцеві сьвіт і подадуть науку, що йому певно в житю придасть ся — сказав він — нічого йому не пошкодить, не бій ся!“

— Знаєте — він говорив — як говорить ся! Він може має і правду, і пісареві треба дати, що йому, як кажуть, належить ся! Але Докійко! є тисячі і тисячі жовнірів на сьвіті, чому-ж ще і мій має йти туди? Чого маю ще і я тратити свою дитину?... Адить на него, гуляє...

Поглянув за гуляючим хлопцем своїм і голос урвав ся йому у горлі.

— Гуляє. Стільки й добра його! — відповіла Докія, а потім повторила журливо. — Чому має ще і він іти?

— Я дав би кров свою, коби лише міг затримати його! — тягнув далі Івоніка. — Погадайте собі лише Докійко... три роки! Три роки лишити ся мені без правої руки. Три роки обрабляти мені землю без него, без него збирати, без него сіяти! Бджілки наші без него доглядати, а худоба... ви думаете, що худоба не пізнасть сего також? Гадайте ви собі отсе! я не зможу чистити її що дня і чесати так, як він, а молодий голос знають вони ліпше від мого! Коли погадаю на те все — а я все лише ту одну гадку маю — то серце ціненіє мені в грудях із жалю і я не виджу світа перед собою!

— Робіть що, бадіко! — обізвала ся Докія рішучо і оглянула ся обережно докола себе.

— Я хочу так... — відповів він. — Маю триста ринських. Бог один знає, як я складав їх до купи! Грейцар до грейцара... від року до року... то за хліб, то за мід... то дещо спродав із худоби... тай вложив. За них я може викуплю сина! — додав тайком звернувши ся близенько до Докії. — Я їх гірко заробляв, може принесуть мені щастє. Радо віддам їх, кому буде треба. І більше дав би ще. Я спродав би і мою пару червоних биків.

— Ті червоні, пишні бики?! — кликнула Докія з диву, неначе перелякана. — Того вже не робіть. Шкода велика!

— Чому? — сказав він. — Я би се радо зробив, коби лиш знав, що Михайло лишить ся мені дома. Як будемо жити і будемо здорові, постараємо собі другі. Коби я їх лиш при собі мав, ті молоді руки, а решта — то все байка. Але руки, Докійко, руки — то все наше багатство, то наше добро, то наша скарбона!

— Ну, робіть що, бадіко! Вишукайте собі кого, хто би все робив, а ви лагодьте гроші.

— Я піду до одного знайомого Жида в Ч...

— До Жида, бадіко? А чи буде то добре? — докинула Докія.

— Чому ні! Най собі люди кажуть, що хотять, а Жид може все. Він усюди піде, він із кожним поговорить, він уміє з панами говорити, розуміє право, а ми?... Хоч би ми що й сказали, на нас не дивить ся ніхто. Ми нічого не можемо. Ми кланяємо ся перед панами, ми цілюємо їм із обох боків руки, але як ми що скажемо, воно все таки „мужицьке“. Не послухає нас ніхто. Як на нас пан крикне — тягнув він дальше — ми вже... боїмось...

вже ступаємо назад. Я се знаю сам по собі, що не можна инакше. А на Жида як крикнеш, то він тобі в лице засьмієть ся. І панови засьмієть ся в лице, приступить ближше і таке наговорить, що пан на останку руку йому подасть.

— Вони розумні, вони всьо знають! — відказала Докія поважно. — Не дурно Ісуса Христа на хрест висадили!

— Ой, вони можуть усьо! Я знаю, що можуть!

— Усьо можуть, бадіко! Дивіть лиш, як усюди набивають ся! Як лиш на землю набивають ся! Оноді іду я до сусідного села, а там уже у дворі тім, у панськім, великім, Жид розсїв ся. Давно по подвірю цвїти та Бог знає що за деревина росла, тепер жидівське шматє порозкладане, на зеленій мураві сушить ся. Бог би вас побив! — погадала я собі. — Ще вас і тут не було... Так, вони всюди вміють улїзти, вони всьо можуть...

— Тому я хочу піти до Жида, до Буня Черновецького, знаєте його — і нехай він робить, нехай що робить. Тому маю ще надію, що Михайло лишить ся мені. Хоч пан і казав, що всьо на ніщо не здасть ся, я все ще таки попробую з Буньом. Хоч на душі полекшає.

Він замовк на хвилину, спустивши голову на груди, незамітну малу голову, неначе-б надумував ся над чимсь; але нараз підняв її, підняв фляшку з горівкою бистро в гору, блиснув очима і кликнув: — Але відтак, кумо, відтак справлю Михайлови таке весіле, якого ще наше село не виділо! Хліба та булок куплю в Чернівцях. Весь мій мід піде в горівку — самим медом буду частувати. Заріжу корову, Циганів візьму з Глиниці. Грати-муть у мене цілий тиждень Десять років будуть люди згадувати, яке весіле справив Івоніка своєму Михайлови.

— Ух! — гукнув нараз із несамовитою веселістю, зірвав ся із молодечою жвавістю з лави, гримнув фляшкою до землі, так що аж на дрібні кусні розскочила ся, а гуляючі, на хвилю мов укопані в гульбі, зупинились. Відтак пірвав Докію за руку і потягнув у танець.

Розпочали його повільними рухами і кроками. То в право, то в ліво, то в право, то в ліво. Опісля ставали їх кроки чим раз дрібнійші і скорійші, чим раз палкійші і дикші, а відтак неначе шал опанував їх... неначе вихор закрутив ся на місці... Молоді розгулялись... Заохочені гульбою старших і їх весільними розбурханими окликами, розгулялись іще з більшим запалом, як доси.

Хустки і ленти мигали в повітрі. Довге волосє метало ся по плечах і непогамована сила якоїсь розкованої радості розшалїла ся. З грудий виривали ся раз-по-раз дрожачі, яскраві ухканя... ноги топтали землю, а голоси цимбала і скрипок виринали монотонним войком своїм лякливо то тут, то там... і сьміяли ся і плакали на переміну.

Анна знов стояла на своїому місці. Дивилась як перше за гуляючими і за одною головою. Її поважне, смагляве лице неначе о одну відтїнь поблїдло, а в очах горів невгасаючий жаль...

Нараз прокинула ся.

Він полишив свою дівчину і звернув ся до неї — ішов... Г'оряча кров обляла її і перед нею неначе сьвіт захитав ся...

— Ходи, Анно, погуляємо! — промовив несьміливо і подав їй руку. Вона підняла руки, щоб подати їх йому, та в тій хвилі вмовкла музика. Голосним войком урвала ся одна струна і всьо зупнило ся на місці.

— Зв'язи, мой... і грай! — крикнув старий Петро, що до нестями розгуляв ся та ніяк не хотїв переставати.

— Ні, вже доста! — крикнув хтось иньший.

— Кому доста, той най рушає на двір! — відгукнув він знов.

Але иньші не були тої думки... І струна не давала ся так скоро звязати, а Докія, що небавом по гульбі знов усїла, підняла ся зі свого місця. Висока і поважна мов цариця, станула між усїма і запросила їх до дому. Вже доста тут гуляли. Були преці не у себе і не на данци. Вже пора до дому. Вже аж у хаті потемніло, так нагуляли. Потомили ся, час далі йти, конечно ..

Не зіткнувши ся розлучили ся дві руки. Старий Івонїка прийшов і взяв сина під руку. Анна лишила ся сама на місці.

— — — — —
Кілька хвиль пізнїйше стало в хаті тихо. Сьвітло горїло як перше, а в кутах ховала ся темнота.

Анна клячала перед своєю постелею, де на стїні висїв почорнїлий, деревляний хрест зі Спасителем і молила ся. У неї судорожно зціпили ся руки над головою, а лице зарило ся тїсно у постіль. Нечутно молила ся...

Великими, глухими очима зазірала ніч крізь вікна, а її тьма чин раз чорнїйша, добирала ся поволи, незамітно до дівчини...

— — — — —

Було весною. В часі бранки.

Івоніка подав ся в Михайлом до міста до бранки, Марійка лишила ся дома, а молодший син їх Сава пішов у поле. Тут на тих полях був цілий їх маєток, якого не лишало ся ніколи без довору. Окрім хати, що стояла недалеко панського дому, мали ще тут на полях два бурдеї. В одному мешкав усе хтось зимою і літом, у другім заховувались бджоли, а в стайні, що розклала ся близько коло тих пивничних мешкань, розжив ся їх прекрасний товар. За стайнею дальше стояли стоги зі збіжжєм і конюшиною. Там білів ся невеликий чистий тік. Всьо се лежало мов у плиткому кітлі. Подальше розріс ся лісок, ніби город. Неначе вмисне схиляли ся тут поля в низ, щоби на ціле майно отсе не гляділо цікаве око. Особливо-ж на бджоли і товар. Сей останній був гордощами Івоніки. Пара молоденьких бичків, пара пишних, червоних, тирольських волів, дві корови і кілька теляток. Літом ночував Івоніка або Михайло з ними у стайні, а зимою пересиджував у бурдею та надзиравав за ними.

В сусідньому селі водили ся від непамятних часів злодії, а як заходили сюди, так мусіли минати поля Івоніки. Тому мусів усе хтось пересиджувати у бурдях мов на варті. Звідси було близько Івоніці до всіх його піль і нив. Тут вели ся йому бджоли ліпше, чим при сільській хаті на „горі“. Сюди звозив усе своє збіжжє, молотив, ховав і спродавав і жив чесно і свобідно, мов той лісний птах. Івоніка не любив, як йому хто при роботі приглядав ся, особливо-ж, як хто його бджолам придивляв ся. Був чомусь переконаний, що вони від того поносили шкоду і майже ніколи не припускав когось чужого до вулїв. Ішов хто до него, то він се бачив здалека. Тоді виходив йому вже кількадесять кроків на зустріч, скидав свій ремінь із себе (останнім лишало ся всьо лихо, яке могло понести від гостей в його табор, при гостеві) і таким чином відбирав людям нагоду придивляти ся уважнійше його майну. Не щоб він може побоював ся, що той простягнув би руку за чим небудь у бурдею або коло нього! Ні, Боже борони! Такої лихої думки про своїх сусідів не був він ніколи, помимо стільких досьвідів у своєму житю! Він лише дуже лякав ся надто добрих і лихих очий, бояв ся сили деякого віля, яке замовлене лихими словами і підкинене під яку річ, або під товарину або й вулий, могло довести до великого нещастя, а нерас до смерти. Він страхав ся всяких таких иньших нечистих, чарівних річий, на яких розуміли ся

деякі, неначе на хлібі насущнім! За свої бджоли, яким було тут на полях як у раю, бояв ся вже найбільше. І була-б за них чимала шкода, коли-б деякі рої, потягнені лихим оком, осіли ся десь на незнамому місці і пропали для нього без повороту!

Докола бурдея пишала ся в літі на широких отих просторах, що десь аж ген на краю злучали ся з голубим небом — найкрасша пшениця, колисало ся в ритмічних, лагідних рухах високе, золоте жито, а тут і там бігли зелені пасма конюшини, обсіпані рожевим, пахучим цвѣтом, та білили ниви дрібної гречки. Пів милі заносило від них медовим запахом і притягало на силу комашку до себе...

В деяких днях, коли небо прибирало ся у синявий шовк, а сонце розходило ся самим блискучим золотом, коли тепло всьо переймало і розпирало, добувало ся неначе силоміць із землі на верх — жило ся прегарно! Такі дні були милі для Івоніки. Тоді він сам до себе усьміхав ся та приязно розглядав ся. Переживав сам стан землі і був із нею одним. Знав се, що було любо і збіжу і всьому, що піднімало ся з неї, осособливо-ж по дощи. Неначе чув і бачив, як земля з задоволення розходилась, роскошувала, як її соки відсвіжувались і як вона насичена віддихала важкими пахощами. В тім її віддиху так і купало ся всьо над нею! Те знали і бджоли його — вони були розумні і проворні — і ані одна не лишила ся в такій порі в улию, хіба котра мусіла. Вилітали поспішно, літали сквапливо, луковато від одної квітки до другої в суміж, схилялись чим раз нижше над землею і бреньїли всі враз так вдоволено і важко, що їх бренькіт зіллявшись в одну струю, становив одностайну, одначе несказано гармонійну, сонливу музику, що в тиші заносила ся далеко-далеко... Ниви з конюшиною простирали ся ген-ген, приманювали кожного до себе, а їхні білі і рожеві цвѣти, в суміж зі сьвіжою зеленю, дрібним, барвним усьміхом своїм до ясного сонця клонили ся до легкого пів-сну, уколисувані одностайним, ніжним бренькотом бджіл.

Гарна була земля.

У своїх барвах жива і сьвіжа, шкода лиш що не говорила...

Івоніка любив її. Він знав її в кожній порі року і в ріжних її настроях, мов себе самого. Вона пригадувала чоловіка і ждала жертви.

Як була люта, бояв ся її більше як почорнілого неба, що віщує тучу. А бувала люта, коли надармо ожидала дощу, що мав

її скріпити, коли тижнями надармо тужила ва холодними, ситими краплями води, і замісь води жевріюче проміне сонця випивало її соки. Тоді стягали ся її тут і там випуклі сугави і тріскали в гніву, вона ставала тверда і недоступна і не видавала ніяких плодів. Тому, що на ній зеленіло і росло, відбирала поживу — воно слабло і увявало, блідло і переходило поволи, але певно в окаменілий стан...

— — — — —
Сюди до бурдеїв прийшов Сава, молодший син Івоніки. Прийшов напоїти худобу і дати їсти великій собаці „Сойці“, що стояла коло стайні на припоні.

Надійшов повільним і лїнивим кроком. Вступив у стайню. Глянув за товаром, що звернув свої великі голови лїниво до нього і дивив ся румигаючи великими лагідними очима за ним — тай вийшов. Не хотів його напоїти. Верне Михайло, то напоїть. Як піде до жовнярів, він ще доста буде за него робити... Що, як що, а се жде його немнуче...

Ото як би його відобрали; не надзирав би за ним стілько, що тепер. Все мав йому чимсь докоряти, чогось учити! Тут він не доста пильний, там не зробив роботи як слїд, тут знов за богато ходить йому по селу, там знов за богато на танець і між дівчата втручуєть ся... Що се такого? Що се має його обходити? Він уже знає, чого ходить тільки в село і на танець, і він, Михайло, думає, що як він старший, то він молодший має його зараз у всім слухати! О, ні, се таки не так! А відтак заборонює йому також він і тато сходити ся з вуйком Григорієм. „Шибеником“ називає вуйка і прямо каже, що коли тато, мама і він в той бік не дивлять ся, то й він не сьміє инакше поступати. Так!

— І він не сьміє инакше поступати?

— Га-га!... Се ще побачимо!

Він любить чернооку Рахіру, доньку вуйка Григорія і ніколи її не покине. А що тато з вуйком мав — се його не обходило. Сварили ся, то сварили ся, він тому не винен. Вуйко Григорій сьвідчив фальшиво на тата і сидів за те кілька місяців у гарешті, але що се його обходило? Най би тато не фудулив ся на Григорія; а то все на него боком дивив ся немов на гадину, а той і розлютив ся одного разу і вкусив. Одному гавді пропали деякі річи з хати і гроші, а вуйко посьвідчив при суді, що й його тато мав у тім свої руки. Від того часу пішло некло. А по друге

казали, що до Рахіри не годить ся йому, Саві, ходити. Вона близька своячка його. Його мами рідної сестри донька — гріх! Та се йому дуже в голові! Хай хто иньший таких гріхів боїть ся, йому не страшно перед ними...

Григорій і Рахіра сьміяли ся також із того. І Григорій не був дурний. Бачив сьвіта. Ходив майже що року до Молдави на роботу — і як вертав ся відти, знав не одно розказувати, що чув, видів, а що й сам утнув. Не бачив у тім гріху, що Сава любив Рахіру...

А по друге — хоч які були бідні — бо вони були бідні зарібники, що винаймали собі поле і ходили на роботу, особливо-ж Тетяна, тітка його, то все таки обдаровували його чим могли, як там прийшов і угошували, не трісли ся над їреїцаром, як тато і мама. Тато його не позволяв йому курити, бо сам не курив, а Григорій усе приносив йому пачку в Гошляцу, як знав, що в него вже тютюну не стало, а він хотів курити. В тата пив він горівку лиш 3—4 рази до року на Різдво, на Великдень, на храм і на Новий рік, або в мясниці, а тут частували його не раз і не два, а по кілька разів до тижня. А вже найліпша була для него Рахіра..

Як Михайло вгадав, що він Рахіру любить, і дізнав ся, що він часами заночовує у вуйка Григорія, накинув ся на него і сварив: „Сором нам робивш, Саво! Ти любиш дівчину пусту, що на неї ні один порядний хлопець у селі не глядить, що її ніхто порядний за жінку не візьме. Вона погана Волошка, Циганка. Диви ся на її зуби і на її рот! Як клубки з мяса стоять її в лиці! Чи вона чим причарувала тебе? Диви ся, яка вона погана! Чоло волосєм заросло, а очи як у чортиці або як у голодної собаки!“

Він не відповів братови на те нічого. Взагалі не богато говорив, як той зводив розмову на Рахіру, але її покинути зовсім не думав. Як не міг її через кілька днів бачити, бо батько роботою обтяжав, був просто хорий. Ходив мов затроєний, вянув усім тілом, а лють так і грала в нім. Тоді й не добре було дразнити його. Не витримував він так довго. Як та вода загачена, що найшла цілою масою і розриває греблю, так і любов його ломила всі згляди і обовязки проти родителів, і він ішов до неї. Вона надгороджувала його богато за цілий знівечений час і він удвоє привязував ся до неї.

Мабуть ні одна дівчина на сьвітї не вмїла так любити, як вона! В її обіймах він неначе змінив ся. Своїми великими, черво-

в
у
а
ік

ні-
хо-
ри-
нів
в ся
вину,
нали
його
друге

ними устами пила з него всю енергію і силу; пила його, коли лиш гляділа на него своїми очима. І під тими поглядами, що або сьміяли ся або іскрами обсіпували його — мяк, ослабав і тратив усяку волю. Її сьміх, голосний, короткий, уриваний сьміх виривав його з усякого надумування і поривав зі собою, а слова її все підходили йому під його душевний лад.

Здавало ся, ціле його єство зібрало ся лише в те одно почутє, в любов до неї і стратило змисл для чого иньшого. Купав ся і поринав у тім чутю. Відчував її в собі мов житє, і ані через думку не переходило йому розлучати ся з нею.

Сьміяв ся з нею над батьком і братом. Що знали вони, як їм обом було! А коли роздразнювали його заборною ходити до Григорія, грозив, що втече з нею в Молдаву. Так, утече з нею до Молдави, а таки не лишить її...

— — — — —
 Вийшов зі стайні і глянув округ себе. Так тихо і пусто було в округи. Земля лежала ще чорна і нага, як далеко око сягало, ген аж туди, де небо хилило ся; лиш десь-не-десь зеленіли ся блідо пасма озимини і ріжнили ся виразно від темної, неораної ще рілі. Сплюнув перед себе. Страх, як чудно йому тут! Михайло грав на сопівці, як пересиджував тут сам, але він ані не вмів грати на сопівці, ані не любив того жалісливого голосія. Воно його боліло. До чорта! Тепер мусів тут сидіти і нудитись. Жадна людська душа не заходить сюди, ні нічого живого не побачиш тут. Що мав починати? А сидіти мусів. Саме як би відійшов, влів би хто і виніс усе з бурдея, тоді мав би що слухати, а врешті і шкода була би не аби-яка. Тонкий і стрункий, випрямував ся, складав руки назад, підіймав голову і поглядав на хвильку прижмуривши очи в легко захмарене весняне небо...

Робив се з привычки. Любив стріляти птахів і коли лише станув де бездільно, зараз прижмурював очи і шукав чогось під хмарами. Часом і зовсім без наміру. Кілька птахів, що переганялось високо під хмарами, зникли на хвильку і появились знов — і звернули його увагу на себе.

Він слідив якийсь час за їх грою в повітрі, а відтак стрілила йому одна думка через голову. Побіг живо до бурдея, вірвав зі стіни батькову стрільбу, повернув на давне місце, підняв стрільбу до гори, замірив ся на птахів і вистрілив...

Добре стрілив. Як чорна точка, що в шаленій шкорооти зро-стає, так упала одна пташка до землі. Він підбіг сквапно в той бік і глядів, за чим цілив.

Се був воробець.

Він розстрілив його цілком.

Підняв і відніс його великій на ланцузі привязаній собаці. Відтак глядів через хвильку, як вона то кидала ся, то жахала ся дрібної взкрававленої пташки. Опісля знов ливив ся під хмари і знов ждав... Не добачив уже нічого більше. Гук вистрілу лякав їх. Вони розлетіли ся і зникли.

Він усміхнув ся.

Сего не вдав би Михайло, аби йому й лева підставив! Він дуже зле стріляв. Брав стрільбу до рук так, як її хіба бере жінка. Так невдачно! Ну, се раз буде файний жовняр! Як він буде раз у війні на людий стріляти, коли не вміє застрілити навіть заяця? Чи буде і там буком кидати, як кидав за заяцями, як хотів якого убити?...

Майже на голос розсміяв ся. Михайло був баба, хоч був сильний як медвідь і плечі у него як у великана, садив на них мішки як ніщо; хоч що правда, до роботи був здатний, як рідко хто перший-ліпший. Але серце було у него м'яке, як тісто!...

І знов усміхнув ся.

Чи його візьмуть таки до війська?

Він хотів би дуже, аби його відобрали. Тоді не потребував би викрадати ся до Рахіри як той злодій, бо батька не боїть ся; батько добрий і не каже йому нічого в очи, а мама нехай собі говорить і сварить кільки хоче, з того не робить він собі нічого, у вечір вона за ним не піде, але Михайло...

Він стояв ще якийсь час потонувши в гадках... Заніс відтак стрільбу назад на місце, замкнув двері від бурдея, а потім оглянувшись уважно на всі боки, пішов спішним кроком на скіс через поля до неї.

Тим часом — сеж було пізно по обіді — Марійка увихала ся по хаті. Вона пересиджувала постійно в сільській хаті коло двора на „горі“ і лагодила вечерю. Очікувала Івоніку і Михайла з міста. Була се слабосильна, ще доволі молода жінка, з ніжними рисами обличчя, на яким за першим поглядом було пізнати, що тяжка, не-настанна праця і жура, що гнітила її, надали їй п'ятно старости. Вона жила в згоді зі своїм чоловіком, поважала і подивляла його

у всіх його вчинках, говорила до него „ви“ і сповняла всі його накази і бажання без опору. Було би тяжко сказати, котре з них було стараннійше і пильнійше; лише коли про нього говорено, що він незвичайно доброго серця, їй закидувано скупарство.

Вона знала про се і се гнівало її чимало. Чи се було скупарство, коли вона все дбала для своїх дітей, за які була би віддала душу? Коли не тратила часу так, як інші жінки за балаканкою, сего або того без наміслу в хати не давала, або надто не роздаровувала? Коли ходила у полатаних річах і не стояла ніколи коло криниці і не прала? Про те вона все була доброю газдинею і мала дома все, що повинно бути в кожній хаті і в кожній добрій газдині. А хоч ніхто про се не знав, то все з тим було їй добре. Ніхто не знав, кілька полотна напратаного її власними руками ховало ся в скрині. Кілько прегарних, чисто вовняних ковверців висіло на поді. Кілько подушок у неї було, кілька рушників і біля, кілька кштарів і що в тій бляшаній, круглій пушці, в якій ховав Івоніка свої важні папери — контракти за поля і всякі інші цидулки, що там на споді лежали і банкноти... А що вони найчастійше їли борщ і мамалигу, фасолю і бараболі — се не мало по просту нікого обходити. Вона ніколи не журила ся тим, що по інших хатах діяло ся і що хто їв або варив. Зрештою чи інші їли ліпше? Се хотіла би вона побачити! Навіть Докія, що все на ціле село хвалила ся, що ніхто так добре не вмів варити, як вона — варила що дня борщ — а що може коли чай пила?... Ну, тоді певно була слаба, або старий Петро з міста привіз, то й зварила та парили собі роти! Але то вже раз так на сьвітї вело ся; як хто лиш нічого не давав, не робив дарунків, нічого з хати не розвичував, а хотів і собі дещо оставити, той був зараз „скупий“ і того обкидували такими латками, що Матінко Христова! Вона вже давно про се переконала ся — заглянула „пушці“ на дно і тому держала ся від усіх здалека. В неї були лиш три добрі знайомі, з якими ненастанно зносила ся. Дві зовсім старі жінки, білі як сніг, і одна молодиця. Ті-ж старі ставали їй в різних пригодах з порадою, а молодиця була товаришкою її душі і при роботі. Більше не стояла за нічию ласку. Івоніка йшов за нею слід-у-слід. Жив зі всіма добре, але у великій приязни лиш зі старим Петром.

Марійки і не бачив ніхто ніколи в корчмі. Дуже рідко коли на ярмарку, а сьвятами або неділею по обіді, то місто піти де на

балаканку в село, лягала на приспу від сонця і спала, а як ні, то вимашувала собі і синам голови і чесала їх гладко і гарно, так як чинила се в часах, коли були ще дрібними хлопцями, і розмовляла про худобу і землю і про те, як воно — як дасть Бог дочекати — буде в будучности. Часом ходила із Михайлом або Івонікою межею в поле і оглядала хліб...

Нині було їй тяжко на душі і її думки були понурі і невідрадні тай гнули її до долу.

З ранку як Івоніка і Михайло пішли до бранки у місто, вона накинула на себе сердак і побігла навправці чорним полем до сусідного села, до далеко і широко знаної Циганки-ворожки, щоби дізнати ся від неї із карт, чи Михайло останеть ся дома, чи візьмуть його в осени від неї до війська.

А ворожка числила щось межн картами та числила, перешептувала якісь незрозумілі слова, а відтак сказала їй ось що: „У тебе велика гризота, але ще більша жура тебе і твого чоловіка жде від тепер. Перед тобою лежать потоки сліз; вони взінці висохнуть і ти будеш кровю плакати. Пороги суду переступати-меш, за один раз витопчеш стежку до него... такий тяжкий жаль нести-меш зі собою тою стежкою... Межи бідних роздавати-меш своє добро і від людей будеш утікати, а те, що тобі наймилійше, піде від тебе як найдальше, а те, що стоїть від тебе подалеку — стане тобі близько серця. Від Бога все зависить. Як Бог схоче, так буде! Він може все відвернути. Михайло падає до дому.“

Так. Тай з тим вернула ся. Була зовсім прибита. Ворожка все вгадувала, коли було прийти до неї, тай сим разом мабуть правду говорила. Тому вона вже тепер плакала. Їй було так гірко на душі, що не могла зі собою упорати ся. Вона знала, що Михайла обстрижуть, хоч він тепер і до дому падав, і що піде від неї в осени на два-три роки, а може і на віки... Вона не сумнівала ся над словами ворожки. Говорила так, що не могла инакше, як вірити. А як би і половина того було правдою, то все її ждало якесь нещастє, її ждали — як казала ворожка — кроваві сльози... Ворожка отся була чарівницею. Ріжними вілями і примівками відбрала власній рідній сестрі чоловіка, а той покинувши жінку і дітей, прийшов до неї і жив із нею як чоловік із жінкою, хоч вона була старша і погана. Вона знала ся на ріжній силі і не говорила на вітер. До неї звертали ся всі дівчата і хлопці із сусідних

сел, вона всім помагала. Одним вілєм, иньшим примівками. Говорила як із книжки і угадувала з карт, хто приходив до неї з серцем і вірив у те, що вона говорила. Вона вірила в те, що вона виворожила... Тихо плачучи робила тепер одну роботу за другою. Розклала огонь, поставила вечерю, перечеислила всі кури і качки, і злагодила в клуночок сніданє на завтра. Враз із дниною мав іти Івоніка з Михайлом орати в поле. Пораючись отак то тут то там вона не замітила, як Сава вступив у хату і станувши в кутї під печею, слїдив за нею мовчки на-пів глумливо, на-пів счудувано. Він був високий ростом, висший від свого брата, але ніжно збудований, як мати. З лица подавав також на неї і був би гарний, коли-б не його безустанно заблуканий погляд, що мав у собі щось зминого і несупокійного. З його ніжного, майже дитинячого обличя вражав його погляд прикро і відтручував від себе. Очий сих не наслїдив він ані від тата, ані від мами. Коли очи Івоніки були зеркалом самої доброти серця і чесноти, погляд у Марійки мягкий, звичайно глибокий і зажурений, в усміху неказано лагідний і гарний, то й його очи великі і сиві не мали нічого спільного з його дитиняче-молодим обличєм. Звичайно неначе гойдали ся по землі, колисали ся від одного предмету до другого, однак коли звернули ся раз на що і прикували ся на хвильку до чого, почали миготїти в холодному мов сталь блиску і в тїм блиску розходили ся. Страчали іменно, коли хотїли щось добачити. Очевидно, зміна і гра його очий була несвідомо, та тому не менше важка... Холодним мов ніж, зминим блиском, що поступенно змагав ся, відпихав від себе, і треба було усміху його молодих, ніжних уст, щоби привабити душу до себе.

— Мамо! — перебив нараз тишину дзвінким голосом. — Чи вечеря ще не готова?

Вона прокинула ся лякливо і оглянула ся.

— Ай, най тебе там!... — кликнула з високо зморщеними бровами, неначе-б відчула раптом сильний, фізичний біль. — Як же ти мене перепудив! — І немов роздразнена тим тягнула дальше: — Та вже вечері хочеть ся? А чому-ж ти вернув так скоро з бурдею? Напоїв худобу? Ти мав там сидїти, доки тато не прийде та доки Михайло сам туди на ніч не піде!

— Так! І голоден? — спитав він.

— Чи я для них борше варю, як вони пересиджують у бурдею? Всім в одній порі варю.

— Як я голоден, то їх то не болить.

— А де ти був доси? Хиба-ж усе там в бурдею? — спитала їдко.

— Жаль вам, що ви не були там, де я ходив? — відповів глушливо і стояв мов стрункий дуб перед нею і країв серце холодним блиском очий.

— Бог би тебе скарав, Саво! Мені в жури чорно перед очима, а ти ще приходиш і їш мов серце!

— Ей, чи то я їм ваше серце? Може я й тому винен, що ви плачете? Може ви за мною плачете? Не плачте за мною, бо я ваших сліз не потрібую. Навіть як умру, не потрібуєте за мною плакати!

— Саво! — крикнула вона з жахом.

— Мовчіть! — сказав понуро і сам замовк. Глядів на землю, неначе шукав на ній кулі, що перебігла з одного місця на друге, та схилив молоде, звичайно блідаве лице, що стемніло із гніву, який так раптово наплив йому до серця.

— Мовчати, кажеш ти! — сказала вона і усміхнула ся гірко. — Коли я межи людьми чую, як про тебе говорять, я й так мушу мовчати, сину мій! — тягнула поволи неказано гірким голосом. — Навіть не можу перед ними пожаліти ся, бо мені соромно. І мені так соромно, що з сорому нераз у землю запалась би, що мій син вибрав собі дівчину, яка сорому не має, доньку чоловіка, що сидів у криміналі, що славить ся влодієм на ціле село і що твогого тата хотів до криміналу ухати, а тепер де може, безчестить. Його донька така, як він, ба навіть ще гірша, а ти лізеш до неї, бігаєш за нею! Га, га, га! Стидай ся, Саво! — сьміяла ся зневажливим, гірким сьміхом, а відтак утерла сльозу з очий.

Він стояв як перше не змінивши ні пози ні руху, з похиленою головою і непостійним поглядом та слідив за всіма її рухами і кроками. Він любив свою матір, здасть ся любив її більше, як тата і брата, але бували хвилі, в яких ненавидів її, так як тепер, в цілої душі своєї, коли нарікала на Рахіру і прискала зневагою як трійлом.

— І тому ви плакали? — спитав поволи з пораженим глумом.

Вона глянула на него, а відтак обізвала ся:

— Ні, ти не варта того, аби я за тобою плакала! Я плачу, що Михайло піде в осени в рекрути!

Він підняв брови високо в гору і спитав цілком змнено і спокійно:

— Тому?... Ну, то плачте здорові дальше! Я гадаю, що маєте вже кулешу готову, а ви заводите, як по умерлих. Як так, то я можу собі знов іти...

— Іди, іди, звідки прийшов!

— Я йду, звідки прийшов — скипів він — абисте знали! Абисте таки знали! — І очі його замиготіли зимним блиском.

— Іди! — кликнула вона вибухаючи гнівом та піднявши грізно руку в гору. — Як би ти сьогодні йшов до жовнірів, я би Богу дякувала! Як ти сьмієшся зі сліз маминих, то нехай собаки плачуть за тобою, а коли тобі слова мами і тата байдужі, то нехай тобі вороги твої радять. Іди з моїх очей, забирайся!

Він відвернув ся і вийшов повільним кроком на двір. Тут постояв хвильку, віддихаючи сильнійше з раптового зворушення. Надумував ся, але не пішов зараз туди назад, звідки прийшов. Зайшов уперед тихо до стайні, де стояла одна дійна корова і почав там перешукувати. Шниряв за яйцями. Коли повибирав їх із гнізда, вернув ся ще в курник, узяв першу курку, що сиділа в краю під рукою на бантах і висунув ся безшелесно на подвірє. Аж відтак пішов туди, „звідки прийшов“...

(Далі буде).

Х В И Л И Н И.

I. Ein Lied ohne Klang.

Як би мої думи німії
та піснею стали без слова,
вони-б тоді більше сказали,
ніж вся моя довга розмова.

Як би мої думи німії
на струни проречисті впали,
зайшлись би плачем тії струни
і сьміхом дитячим заграли.

Мов хвиля морська в ясну бурю
і темна, й блискуча й раптова,
і сонцеві рідна й безодні,
була-б моя пісня без слова.

Важке побережне каміння
зрива переможне море, —
невже переможная пісня
важкого жалю не поборе?

Невже моя пісня не хвиля?
Ой деле! даремні питання...

Німі мої думи, а руки
дають лиш німії стискання...

Б:П 1900.

II. Сьвята ніч.

В літню ніч ми зібрались громадкою йти
так поважно, немов у пригоді
хтіли стати комусь, а про те без мети, —
ми дивились на зорі тай годі.

Тихі, тихі й спокійні в ту нічку були
ліс і поле на цілім просторі,
і здавалось, неначе ми чути могли,
як спадали летючії зорі.

Всі розмови, нескінчені тут на землі,
десь кінчали ся там, між зірками;
проти вічності неба були ми малі,
але небо схилялось над нами.

Ніч без тінів і світло без проміння хвиль, —
все було і далеко й близько;
і сяли нам зорі за тисячі миль,
і між нами світили низенько.

Нам не раз крізь волося світила зоря,
мов горицьвіт у темному листі,
наче ми, перепливши небесні моря,
заквітчали ся в краплі сріблесті.

І немов над святими зірки золоті
у корону сплітались огнисту, —
отже й справді, здаєть ся, були ми святі
в тую зоряну ніч урочисту.

18/VII 1900.

III.

Ви щасливі, пречистії зорі,
ваше проміння — ваша розмова;
як би я ваше проміння мала,
я-б ніколи не мовила й слова.

Ви щасливі, високії зорі,
все на світі вам видно з-висока;
як би я так високо стояла,
хай була-б я весь вік одинока.

Ви щасливі, холоднії зорі,
ясні, тверді, немаче в кристалю;
як би я була зіркою в небі,
я-б не знала ні туги, ні жалю.

18/IV 1900.

IV.

Талого снігу платочки сивенькіі,
дощик дрібненький, холодний вітрець,
проліски в рідкій травиці бліденькіі...
Тож була прівесна, щастя вінець!

Небо глибоке, сонце ласкаве,
пурпур і злото на листі в гаю,
півніх троянд процвітання яскраве
осінь віщує... чи тож і мою?

Щож, хай надходить! мене навіть радує
душного літа завчасний кінець,
провесни тільки нехай не нагадує
дощик дрібненький, холодний вітрець...

11/VIII 1900.

Лєся Українка.

М О Р Е.

ОПОВІДАННЯ ГРИЦЬКА КОВАЛЕНКА.

Я здавна і дуже люблю море, його широкий і вільний простір, і голосну пісню його хвиль, що плещуть на берег одна за одною, або дико ревуть і клеочуть, знімають ся до хмари і падають у безсдню. Я люблю його тим більше, що ніколи не бачив його своїми очима, а знаю тільки з малюнків та писань. І, як не бачивши моря, я зважив ся писати про його, то — вірте мені -- були на те особливі причини.

Я знаю, можуть сказати, що коли я моря не бачив, то й не повинен про його писати, навіть не маю на те права. Але-ж я поведу розмову не про Чорне, або Азовське, або якесь там иньше море, що по йому кораблі плавають і вода в йому гірка та солоня. Моє море не записане ні до якої географії, і тим мусить бути ще цікавіше. Се я його знайшов і відкрив, і за се міг би сподівати ся од якоїсь академії титула почесного, або хоч звичайного члена; та я знаю, на скільки сліпі всі академії на сьвітї, і через те рахую тільки на здоровий та тверезий розум високоповажаних читачів.

Ви може подумаєте, що се якесь фантастичне, небувале, декаденське море, і що про його не варто було-б і писати. Знов же скажу, що як із пісні слова не викидають, так із життя фактів; а яка буде користь із мойого заходу, про те я не знаю, ви вже самі, будь-ласка, виведіть потрібну моральну чи якусь там иньшу науку з мойого нехитрого писання.

Те море явило ся зовсім несподівано, і цілого його віку було з комарів носок. А про те нарбило воно не мало клопоту у Лопухівському повіті, і про його памятають люде аж до сього часу, а сліди його зберегли ся на віки, — не в геології, — а в архіві Вовчківського волосного уряду.

Увесь клопіт почав ся з того, що Кузьма Чміль на третьому тижні великого посту поїхав на базар до Яготина. Жив Чміль у своєму хуторі Чмелевому і був собі не дурний чоловік і добрий господар. Змалку навчив ся читати і писати, а потім іще набрав ся розуму з добрих книжок, що купував їх у Яготині на базарі. То були цікаві, навчаючі сторії про лицара Франциля Венеціана і прекрасну принцесу Ренцівену і т. и. Недавно йому пощастило купити на ярмарку трохи не цілий перший том Карамзіна. З тої книги (шкода, що немає початку і не звісно, як вона зветь ся) навчив ся Чміль високого стилю в писанню, бо-ж звісно, яким високим стильом писав Карамзін. Іще Чміль навчив ся з тої-ж книги поважати свій стан дворянський, бо справді Чміль, хоч так неначе і простий чоловік, а є дворянин. Жив у добрій згоді в самим собою, в добрих людях і в цілм світом.

Було се на провесні, сніг почав розтавати; тільки в ночі підмерзало і ранком їхати до Яготина було добре. Поки-ж Чміль побазарував у Яготині, то звернуло в обід, останній сніг на полю узяв ся водою і їхати до дому було вже зовсім недобре. В одній долині налило стільки води, що Чміль ледво вибрав ся і при тім зазнав не мало лиха. Приїхав до дому аж у вечері, мокрий і сердитий. Повечерявши і зогрівшись він заспокоїв ся, але не забув про своє нещастє і надумав написати про його до начальства. Довго він писав, кілька разів переписував, а врешті подав до станового пристава (поліцейського комісара) таке прошенне:

„Панові становому приставу, од дворянина і жителя хутора Чмелевого, Кузьми Чмеля.

„Так мовити, природні стихії, які, маючи на увазі весняний час, бо настав уже, після люто-морозної зими, місяць марець, сей правдивий післанець наступаючої весни, — і під непереможним впливом ясно-пекучого сонця, той сніг, що вкривав поля і долини і цілу землю, став м'який і мокрий, а простіше сказати, стала із снігу вода, яка, будучи невпинена в своїй потужній течії, залила не тільки долини, — на се гріх і нарікати, — але й самий шлях, себто дорогу на м. Яготин; сей шлях проходить і далі аж до самого Пирятина. У будучих на тому шляху вибоях і долинах, особливо в тому місці, де оний шлях переходить через якесь западенне землі, а простіше мовити — через балку, вібрала ся велика сила води. І як той шлях, чи усе одно, дорога призначена не для чого иньшого, як тільки для їзди по їй людям

усякого стану, що мають потребу чи то казенну, чи свою власну; то і я, дворянин Кузьма Чміль, дня 5 сього марця, маючи потребу їхати по шляху, їхавши, доїхав саме до того великого розливу води, яко би видом моря, що узяло ся не з чого иньшого, як тільки з розтавшого снігу; теє нарицаємое море, в турботі і бунті многомятежних хвиль будучеє, трохи не проглинуло мене, више реченного дворянина, не зважаючи на малих дітей моїх. І коли я не вістав ся в тій холодній пучині, то тільки дякуючи щирости мого коня, маючого високі прикмети моральні і совісно справляючого свої обовязки, що і кожний на своїому місці робити повинен. Та й то, гадаю, сеє було-б неможливо, і певно покладати треба, що помогла міцність мого воза, недавно окованого новими шинами, що і кожний порядний чоловік, а особливо дворянин чинити мусить. Ото-ж я, запобігаючи лихові, і не бажаючи ні для себе, ані для кого иньшого наглої смерти, бо шкода чоловіка, та ще й дворянина, та ще й маючого дрібних дітей, вдаю ся до вашої милости, чи не могли-б ви знайти способа, показаного в законі, до викоренення оногo нарицаємого моря, аби воно не погубляло душ християнських.

„А як я єсть природний дворянин, хоча і не состоячий в службі державній, але всеж служачий підпорою отечеству, у купі з иньшим дворянством; то не звертаю ся до волостного правлення, станові мойому неблагопристойного, а до вашої милости, котра мені і окладні листи (податкові оповістки) і иньші потреби од себе доручаєте. До сього руку приложив дворянин Кузьма Чміль, житель хутора Чмелевого.“

Становий одержавши се писаннє, перечитав його, а правду сказати, перебіг тільки очима і не маючи вільного часу, приписав од себе:

„№ 8573. Кінно-поліцейському уряднику Йохвиму Галушці передаєть ся сеє для можливого виконання.“

Річ звичайна, бо становий мав до всяких урядових послуг двох помічників — Галушку і Дяченка, що жили в різних кутках „3-го стану“ (округи).

З великою прихильністю і вдовольненнем перечитав урядник Галушка Чмелеве писаннє, та на жаль не мав способу викоренити долину на Яготинському шляху, що була подібна до моря. „Тут нічого не видумаєш, — сказав собі Галушка, — як тільки зігнати

людей, щоб гатили греблю.“ Зганяти людей до тої „натуральної повинности“ мусить волостне правління, — треба до його й одписати.

Багато разів перечитував Галушка Чмелеве писання, так воно йому сподобало ся. Він хоч сам писав зле і ніколи не міг навчити ся граматики, про те любив красне писання. Велику вагу для Галушки мало ще й те, що писав се прирощений дворянин.

Галушка рішив, що сховає Чмелевого листа в себе, в тій надії, що перечитуючи його багато разів, сам навчить ся писати красно, і тоді вже становий не сьміяти-меть ся з його, що він „завсїди у сварці з граматиною“. Поклав він того листа до скриньки, а сам написав до Вовчківського волостного правління :

„По предписанню пана станового пристава 3-ої округи, об утопленії дворянина Кузьми Чмеля в нарицаємому морю і о розшуканню і викорененню оногo моря, недозволеного вищим начальством, а з тої причини прошу оноє волостное правління примусити селян до виконання сеї натуральної повинности.“

Урядників лист прийшов до волости у купі з трьома десятками иньших паперів. Між ними були й вельми важні, од високого начальства. До того ще, як звичайно, писарові було дуже ніколи; він розпечатав усі листи і розділив на три купи: найважніщі папери поклав біля себе, иньші віддав помічникам до виконання, а „розиски“ (розшукання) кинув до иньшої хати, де сиділи два малі хлопці, що вчили ся писати. Вони вміли писати тільки „по формі“, та й то як що не довге. Усі „розиски“ звичайно віддавали ся до виконання тим хлопцям. Се були звичайні розшукання коней, телиць, собак панських. Десь у когось зблудила ся, напр. коняка. Той подає про се заяву до волости. А там хлопець через тиждень або два напише: „По розшуканню оної коняки гнідої масти в районі сеї волости не оказало ся, через те ся переписка передаєть ся до Сулимівського волостного правління“. Там напишуть так саме і передадуть до Борщівської волости і т. д., аж поки переписка обійде усі волости. Тим часом чоловік, до якого приблудила ся чужа коняка, теж подаєть заяву до волости і звідти теж почнеть ся переписка „о розшуканню властителя коняки гнідої масти.“ Справді ніхто нічого не шукає, навіть не перечитує переписки, бо там є багато справді важного діла, за яке можна й під арештом посидіти.

Лист Галушки попав до третьої купи паперів, до „розисків“, бо писарь, глянувши, побачив, що річ іде про розшукання чо-

гось, — хіба мало яких дурниць розшукувати прийде комусь до голови.

Днів через десять урядників лист був пересланий до сусідської волости з такою припискою: „По розшуканню в районі Вовчківської волости одного нарицаємого моря не оказалось ся, через те ся переписка передаєть ся до Борщівської волости, для дальшого шукання.“

У Борщівській волости були ті самі звичаї, що і в Вовчківській.

Так переписка про море ходила по всіх волостях Лопухівського повіту. В якійсь волости написали, що „моря окіяна в районі оної волости немає, і не звісно, де його можна дістати“; а в другій, що „оного моря немає, ніколи не було і по межових книгах і експлікациях не записано.“

Калюжа на Яготинському шляху давно вже висохла; після літа знов настала зима, потім знов літо. „Тричи крига замерзала, тричи розтавала.“ А переписка про море все ще ходила по волостях. Сподівати ся можна було, що вона так і згине десь у архіві останньої волости. Аж тут у Лопухівському повіті зайшла реформа.

Наставовлена була нова власть — земські начальники, адміністратори у всіх селянських справах і разом судді.

Колись, у ліберальну епоху, заведений був уряд автономічний — земство. Там люде мали самі обирати радників,^{*)} а сі мали збирати гроші (податки) і роздавати їх на удержання шкіл, шпиталів, будову шляхів, мостів і т. д.

Се все сподобало ся людя, і „земство“ стало інституцією популярною. Догоджаючи народньому смакови і нових начальників названо „земськими“, хоч вони не мають аж ніякого звязку з „земством“.

Вони мали показати в собі тверду, непохитну і певну власть, бо пани нарикали, що люде після 1861 р. щось уже занадто розпустили ся, забрали собі в голову, що вони тепер вільні, не мають ніяких обовязків до панів; що навіть нераз зрікали ся йти на роботу до місцевої економії, шукали собі більшого заробітку десь у Херсонщині або на Дону. Про се нераз писано в газетах

^{*)} Раду земську і управу земську, — щось подібне до Виділу красового, тільки з меньшими правами.

і балакано на дворянських радах. Не мало прислужили ся до заведення нової власти — гуси, звичайні селянські гуси. Був собі, бачите, великий пан, та ще й знаменитий польський поет і публіцист. Він написав голосну книгу про потребу сильної власти на селі, і в їй навів такий приклад: селянські гуси виточили та попували овес у його на полі; і нічого вдіяти не можна було, бо й суд не оборонив пана, вимагав доказів, — неначе й без доказів можна не повірити панови. Про тих гусей часто потім згадували на дворянських радах і в спеціальній комісії для заповомоги панам; там для всіх ясно було, що селяне виявляють гайдаманські, бунтівницькі заміри, і що конче потрібно було якось ізнов узяти їх до рук. Нова власть мусіла мати „батьківське попеченіє“ над людьми, доглядати їх моральности, працьовитости і т. д. Судити нові начальники мали право — де схочуть і коли схочуть, хоч і в полі, перестрівши винного на шляху. Се зветь ся „скорочений суд“.*) І до того сї начальники і судді не підлягають власти ні загальних судних властей, ні міністрови права. Вони мали бути в вищюю осьвітою; а як не в вищюю, то в середнюю; а як не в середнюю, то хоч і ні в якою, аби були природні дворяне, — се єдина конечна умова, і щоб вони практикою життя свого навчені були орудувати людьми і судити їх. Найбільше їх було в таких панів, що ніяка иньша карієра (здебільшого воєнна) їм не повела ся.

Один із нових начальників у Лопухівському повіті завважив, що по волостях ведеть ся багато непотрібного, зайвого писання. Він видав наказ до всіх своїх волостей, щоб там, по змові, виконували все безпосередно, а не обмежували ся „одписками“, щоб коли треба, передавали справи на села, для виконання; щоб напр. „розиски“ (шукання) не передавали ся без кінця з волости до волости, а щоб справді давали ся накази сільським властям шукати. По думці начальника, се все мусіло скоротити зайве і непотрібне писання, і тоді волосні уряди мати-муть більше часу на потрібну працю, на виконання наказів нового начальника, на догляд за селянами з боку морального і т. д.

Сї всі заходи привели до того, що писання по волостях стало у-двоє більше. Немає нічого дивного. Ми до сього звикли. Вже й раніш різні начальства і міністри видавали накази про скороченне писання, а воно все росло і множило ся.

*) Упрощеннос судопроизводство.

Тоді саме переписка про море лежала у п'ятнадцятій волості Лопухівського повіту. Коли-б не було того нового наказу, то переписку просто одіслали-б у шістнадцяту волость; а тепер мусіли дати хлопцям, щоб списали стільки копій з переписки, скільки було сільських громад у тій волості, і розіслали копії усім сільським отаманам.

В одному селі ту копію покурили на цигарки, та й усе; у другому перечитали, і не знаючи, що робити, поклали до громадської скрині, де лежали інші папери; у третьому довго сьміяли ся і одписали, що вони „приняли до точного і пильного виконання“ цілу переписку. У маленькому селі Гатці отаман, маючи наказ усе виконувати „безпосередно“, скликав громаду у найближшу неділю. Село Гатка було мале і бідне, стояло осторонь од великих шляхів, не мало ні церкви, ні школи. Найписьменніший чоловік там був сільський писарь, та й той ледво міг позаписувати податки або скласти „по формі“ громадського приговора.

Як зібралася громада, отаман казав писареві прочитати копію переписки про море. По прочитанню громада довго мовчала.

— То як же, люде добрі, що ми робити-мем? — спитав отаман.

— Та вже як ви скажете, пане отамане, поздоров вас Боже! — одмовив дехто.

Отаман казав би, та не знав що. У його голові плутало ся якесь нарицаємое море, що треба його знайти, чи може арештувати; бо може се так зветь ся якась панська коняка або собака, — одним словом, річ була темна.

— Тут пишеть ся, що треба розшукати море, — пояснив писарь.

— Деж воно в нас є? — балакали люде. — Се щось не так! Се мабуть писарь не розібрав. Ну, деж таки у нас шукати моря?

— А хто там такий розумний? — гукнув писарь. — Щож то я — брешу? Або ти вмієш краще прочитати, то будь замість мене писарем! Га! Дивись, що тут написано: мисліте — он — мо; ирци — есть — ре; — мо-ре, і сліпий розбере! Ну, що?

— Може се про Недру, там води багато, тільки що вся плавом укрита, — озвав ся хтось.

— Я скільки зазнаю, — озвав ся сивий дід, — то Недра все Недрою звала ся; болото та й годі, і ніхто не казав, що се море. Я ще як був малим, то ходив туди по чайні яйця.

Довго так балакали люде, і не могли розібрати, що воно і до чого.

Аж тут надійшов до гурту Пилип Крупка, що був у салдатах і бачив не мало сьвіта. Розпитав він, про що клопочуть ся, та й каже :

— Дурні ви, дурні, хахли безмозглії! Здумали у Гатці моря шукати! — Побувавши в салдатах, Крупка дозволяв собі поглузувати з своїх земляків.

— Та ми й без тебе знаємо, — озвав ся хтось, — що в нас моря немає. А ти вгадай, що воно ся кумедія визначає?

— Настояще, справдешнє море, — казав Крупка, — є у городі Севастополі, і зветь ся воно Чорне. Я як служив у салдатах, то наш командир було каже до мене: „Ти, Хвилип Крупкін, маладець! Хоч і з хахлов, а маладець!“ Радий, кажу, старать ся, ваше благородіє! От одного разу ішли ми походом із города Конотопа...

— Та ні, ти скажи, — озвав ся отаман, — бачив ти море своїми очима, чи ні?

— Воно сказати, що так-таки своїми очима, наприклад трохи й не бачив, бо служив я у городі Конотопі; а тільки був у нас старий салдат, Микита Бездольний...

Що там балакав далі Пилип Крупка, — громада не дуже слухала, бо се її не обходило.

Почали писати громадського приговора :

„1890 року, місяця, дня. Ми, нижше підписані жителі села Гатки, зібрані сього числа на раду громадську, в присутности нашого сільського отамана і 32 господарів, маючих право голоса у громадї, мали посужденіє о розшуканню моря, по наказу волостного правління. І як оного моря, ні нарицаємого, ані простого, у нас у селі і на наших землях не знаходить ся і здавна не бувало, а хоча й є болото Недра, то викоренити його немає жадної спроможности, бо ми люде бідні. До того-ж Недру ніяк не можна вважати за море, коли навіть великий став у селі Пилипчому не числить ся морем, хоч і подібний до його. Чутка-ж є, що справжнє море знаходить ся у городі Севастополі, нарицаємое Чорне, куди й треба звернути ся в сій справі. І для того ми постановили одноголосно: сього приговора одіслати до волостного правління, в чому і підписуємо ся...“

Одіслали се писаннє до волости, а там хлопець-писарчук, довго не роздумуючи і не спитавши писаря, почав писати :

„До Севастопольського Волостного Правління о розшуканню і викоренню там будучого моря, нарицаємого Чорним...“ і т. д.

Але в той час ціла справа повернула ся зовсім у иньший бік, і то зовсім несподівано.

У волости усї заметушили ся, бо приїхав земський начальник.

Він зараз спитав писаря, чи поменшала переписка, — в наслідок недавніх наказів.

Писарь уже задумав тікати хоч на Амур, бо останніми часами так намножило ся роботи, що не сила було її подужати, а зректи ся не можна, бо довело ся-б сидіти під арештом. Але писарь відмовив, що писання значно поменшало.

— Тепер настав час для моральних заходів, — промовив начальник. — Я вже дав людям чимало часу, щоб до мене придивили ся. Тепер уже їм спускати не буду. Усе мусить одмінити ся !

Начальник оддав писарю новий свій наказ. Головні пункти його були сї: усякі збори людей, гульбища, вечорниці, гуртові пісні і т. и. — касували ся і забороняли ся; люде повинні почитати старших себе, особливо панів і попів, зобачивши їх повинні з оддалеку знімати шапки; діти особливо повинні виявляти слухняність і страх божий. Для дітей єдина корисна і дозволена гулянка — муштра на зразок салдатської. Се надає людям змалечку патріотичного духа. За людьми повинні пильно доглядати сільські отамани і волостні уряди. Хто не сповнить наказів, — говорило ся далі, — то „за перший раз прощу, за другий прохворощу, а за третій — в „бараній рог“ зігну.“ Взагалі наказ був зложений у дуже популярній формі, — трохи не віршами. Волостним правлінням приказано було що тижня давати „відомости“ (справоздання) про поступ народньої моральности.

Після того начальник зробив ревізію канцелярії. 42 книг, що вели ся що року у волости, 17 річних відомостей, 8 чотиромісячних, більше десятка місячних і ще кілька тижневих, — про різні справи, починаючи од податків і до метеорольоїї; журнали волостного суду, діла каси, забезпечення од огню і т. д. На практиці дійшов до „розисків“ і побачив приговор селян Гатки про море. Перечитав раз і в-друге і — нічого не розібрав.

— Що се? — спитав він.

Писарь побілів. Злякав ся. Він сам у-перве бачив того папера. Хвилину він мовчав, аж ось у його практикованій голові блиснув плян оборони.

— Переписка почала ся не в нас, а в якійсь иньшій волости... Нам було приказано...

Почали перечитувати цілу переписку і докопали ся, що все діло почало ся з Вовчківської волости перед трьома роками, а саме з донесення урядника Йохвима Галушки про „утоплення дворянина Кузьми Чмеля в нарицаємому морю“ і т. д.

Писарь із сього скористав ся:

— Се щось не дурно, — казав він, — тут треба шукати якогось особливого розуміння... Се не просте море, бо деж воно в нас?...

Начальник слухав із найбільшою цікавістю. Писарь промовляв сміліще, але притишеним голосом:

— Тут може розуміть ся море — шкдливе для... державного спокою і ладу громадського! Тільки селяне у Гатці через неосвіченість заплутали справу...

Се було відкритє! Начальник знов переглянув цілу переписку і як там скрізь правдиве розумінне річи заховане було в алегорії, то й звелів звернути ся до земського начальника тої часті повіту, де була Вовчківська волость. Треба було секретно розпитати про цілу справу, особливо-ж про якогось дворянина Кузьму Чмеля.

— Або краще я сам напишу, — додав начальник і забрав усю переписку до себе.

Сього не бажав писарь. Вів уже думав, що щасливо одбрав ся, аж тут бачив, що „передав куті меду“, занадто прибільшив вагу справи.

— Насмілюю ся доложити вашому високородію, — почав він, — що як ся переписка, з волі начальства, була доручена волости, то може-б зручніше і одіслати її з волости у Вовчків...

Та начальник не послухав. Приїхавши до дому, він не довірив своїому „письмоводителю“, а написав сам до начальника, в якого окрузі була Вовчківська волость, — секретно:

„Вищою волею ми, земські начальники, настановлені для заспокоєння краю, що в йому вже починало ся безладє, неслухняність і чиста анархія, усе те, сказав би, море, що в многмятежних хвилях своїх готово було проглинути не тільки самого дво-

рянина Кузьму Чмеля, а й ціле дворянство; бо вже всі його привілеї звели ся ні-на-що після 1861 р. Тепер нам доводить ся заспокоювати останні хвилі того моря, і одна з тих хвиль попала мені на очі в ***ській волости, і я зразу догадав ся, якої ваги се справа, хоч вона, через небезпечність тих часів, була захована в алегоріях, а через недогадливість волостних та сільських урядів заплутала ся зовсім. Тепер, на мою думку, треба на ново розібрати цілу справу (бо вона почала ся до наших часів) і направити її відповідно тому, що відкриеть ся. А в тім — покладаю ся на ваш сьвітлий погляд..." і т. д.

Зовсім не так подивив ся на се той начальник, до якого переписка з наведеним секретним листом була переслана. Він зразу здивував ся, потім розсердив ся. Якась потайна злоба, ненависть явила ся в його до дворянина Кузьми Чмеля і до всіх замішаних у переписку; йому здавало ся, що се з його глузують, кепкують, натякають про одну бридку пригоду, що стала ся йому колись, ще в військовій службі. Служив він на воєнному кораблі, на Чорному морі, і за один поганий вчинок був тяжко покараний товаришами; вони його висікли мокрими мотузками і звеліли залишити службу. Згадка про се нещастє була й доси болючою для його. Морська кар'єра була розбита, він приїхав до дому, нудив ся; аж ось прийшла золота реформа — для всіх покривджених дворян, — і він став земським начальником. Він бачив, яку силу має тепер, як 30.000 людей його округи (три волости) схиляють голови перед ним, своїм начальником і суднею. Се все заспокоїло і втішило його; але й тепер иноді несподівано стане перед ним чорною марою згадка про те нещастє, і він тоді починає страшно карати підвладних йому людей.

Він не знав Кузьми Чмеля, бо той жив собі тихо у своїому хуторі; тим більше, що й начальник служив тільки перший рік. Але се певно, — думав начальник, — що Чміль якось довідав ся про пригоду на Чорному морі і „мав дерзость“ подати іронічну заяву про ту пригоду. Шкода, що самої тієї заяви у переписці не зберегло ся. (Вона-ж була, як ми знаємо, захована у скринці урядника Йовхима Галущки для вивчення „красного стилю“).

Злість і лютість начальника була тим більша, що Чміль був дворянин, а через те не підлягав власті начальника, котрий мав панувати тільки над нижшими верствами суспільства, а не над дворянами.

Довго думав начальник, як покарати Чмеля. Се треба було так зробити, щоб ніхто не догадав ся про якийсь звязок між Чмелем і тією препоганою пригодою на Чорному морі. А ось він написав до справника (начальника повіту, а властиво — повітової поліції):

„Принявши від минулого року посаду земського начальника для в о д в о р е н і я (установи) міцної власти, я бачу себе примушеним звернути увагу вашого високоблагородія на деякі непевні елементи, що перешкоджають замірам правительства. З особливим при скор б і є м (смутом) я за примічаю такі елементи серед лиць, що хоча й походять із дворян, але впали у сороміцький і богопротивний нігілізм, чому мають ся явні й матеріальні докази.

„Так один дворянин Кузьма Чміль, якого властиво і не треба б уже вважати за дворянина, бо він зрік ся вікової традиції дворянства — служення престолу і отечеству, — насмілив ся і дерзновенною рукою с о ч и н и в (зложив) мервостного пашквіля, в виді формальної заяви до начальства. Се було ще до 1890 р., і як тоді правдивої і сильної власти по селах не було, то через непорозумінне почала ся переписка про якесь море, вельми непевне і небезпечне, що обійшла вже цілий Лопухівський повіт.

„Подаючи до в. в. згадані докази крамольних заходів оного Чмеля (шкода, що самої бридкої заяви його не знайшло ся, але і без того річ ясна), — маю честь просити в. в., зробіть секретне слідство і, як потреба покаже, звервіть ся до вищого начальства, аби воно знайшло спосіб, де діти того лихого чоловіка, по точній силі законів...“

Справник прочитавши се, стурбував ся. Як! у його повіті завели ся такі небезпечні люде, а він сам про те нічого не знає. Деж поліція? Чому вона нічого не бачила, не чула? Нарешті деж був Галушка, сей найсправніщий урядник? Добре, що земський начальник звернув ся просто до справника, а як би поліз куди далі, — щоб тоді сказали справникови?!

Не буду спиняти ся на тому, яка тоді почала ся метушня і біганина в повіті, особливо в „третьому стані“, де жив Чміль; як самого Чмеля арештували і повезли до міста під сильною вартою і посадили у холодну, як його там гривли блощиці і безнадійні думки.

У його на хуторі трусили; перетрусили усе добро в скринях, усю пашню в засіках та в мішках, перекопали цілий двір

і город. Вони гаразд не знали, чого шукають, а були певні, що щось знайдуть. Такий був там звичай: на кого впало підозріння, — треба трусити.

Чмелиха голосила, діти плакали, пси вили, і тільки свині та горобці спокійненько їли пашню, порозсипану в комори.

— Діточки мої, сиріточки нещасні, безталанні! Що з вами буде? — голосила Чмелиха. Вона втратила надію знов бачити свого бідолашного Кузьму, тим більше, що і поліцейський десятчик казав:

— Хто в такому ділі попав ся, тому сьвіта не бачити!

Знайшли сторію про Франциля Венецияна та прекрасну принцесу Ренцивену, знайшли й ще якусь книгу без початку, небезпечну і незвісну (то був перший том Карамзіна), і ще деякі шпарґали, звязали їх до купи, долучили туди кілька старших монет, що здавна зберігали ся в прискринку; особливо одна монета з невідомим записом здала ся непевною. Те все повезли до міста і вже ніколи не вернули Чмелеви. Що з воза впало, те пропало.

Тим часом у місті, в „присутствії“ уряду поліцейського робили допит Чмелеви.

Справник сидів на кріслі за столом, по боках стояли підначальні урядники. З арештанської ввели Чмеля. Він змарнілий од безсонної ночі і од холоду стояв схиливши голову.

— Признавай ся! — тихо промовив до його справник. — Ми вже все знаємо, усе одшукали. Тепер годі мовчати. Про яке то недозволене начальством море ти натякав?

Урядник Галушка був теж тут. Він доси не знав, за що арештували Чмеля, чув тільки, що за „політичне“. Тепер із слів справника він почав догадуватись, згадав давню заяву Чмелеву, що й доси переховувала ся в його, але й сам не вірив, щоб із того могла вирости така велика справа.

— Усе одшукали, усе відкрило ся! — промовив Чміль. — Слава-ж тобі Боже! Тепер я певний, що ви бачите мою невинність.

— Ну, ну, ну! — грізно озвав ся справник. — Ти нам туману не напускай. Ти краще признай ся, раджу тобі по щирости. За те зменшена тобі буде кара на один ступінь.

— Присягаю ся і клянусь своєю дворянською честю... — промовив Чміль, та йому не дали доказати.

— Кажі просто, про яке море ти писав? Кого хотів у йому втопити?

— Я ніколи моря не бачив, воно мені й не снило ся...

— Тим гірше, тим гірше! А-ну, дивись, що тут написано!

Справник прочитав деякі місця з переписки про море.

— Вибачайте, в. в., я забув, що справді колись подавав заяву про велику калюжу на Яготинському шляху, отсе воно й є!

— Дури дурнів, а не нас. То — калюжа, а то -- море. А що ось на тебе пан земський начальник пише? Кому я повинен більше вірити, — йому, чи тобі, злочинцю?!

— Я пана, їхнього високородія, і в вічі не бачив.

— Ти його не бачив, а він тебе бачив. У його скрізь є очі і уши. Га, голубчику, ти думаєш — по тихеньку там яму риеш, то ніхто й не знає! Ні, од нас ніщо не заховаєть ся.

Довго ще отак допитували Чмеля, та й знов одвели до арешту, щоб роздумав ся та признав ся.

Стурбований вийшов урядник Галушка в присутствія. Він тепер знав, що як би показати давню заяву Чмелеву про нарицаєме море, то вся справа разом розв'язала ся-б. Бо тоді усі побачили-б, про яке саме море писав Чміль. Тільки-ж і те знав Галушка, що його самого посадять під арешт, як довідають ся, що він сховав у себе ту „казенну бумагу“. Воно правда, нерав трапляєть ся закинути чиясь заяву, коли вона буває вже непотрібною, і з того ніколи не виходить ніякого клопоту; навіть просто можна так і сказати начальству, що бумага знищена. А тепер не те: тепер вийшло вже занадто клопоту, дуже великий скандал, і через те всі раді будуть звернути на Галушку, щоб він у всьому був винен і щоб на йому все окошило ся.

Він се знав і положив собі мовчати. Вийшов він на двір, глянув на брудну вулицю, по якій снували Жиди і свині; хмарне небо нависло над містом і сіяло мряку... Глянув Галушка, зітхнув і — пішов до шинку. Там він надіяв ся попоїсти, та й хотіло ся випити з горя.

Люде, що були в шинку, балакали про арештованне Чмеля. Вони його знали, купували в його на базарі нерав просо, овес, кавуни. Тепер дивували ся, як се ранійш не помітили в Чмелю чогось особливого, надзвичайного, що привело його тепер до тюрми.

Як увійшов урядник і сів біля одного столика, то всі люде стихли. Уклонивши ся, вони витали його і хотіли випитати про цікаву справу; та урядник мовчав, бо мабуть, — думали вони — ховав не аби-яку тайну.

А йому, бідному, було так гірко на серці, неначе він тільки-що втратив батька і матір'я і почув себе сиротою, або неначе сам він попався „у політичне“. Він пив одну за одною, очі почали йому заволікати ся туманом, якась мряка повисла перед ним, і він уже почав куняти. Аж тут разом він схопився, немов його що вкусило.

На Чмелевому писанню, — згадав він, — поставлений якийсь номер. Значить, лист той був записаний до книги (реєстру) у станового, і хоч тепер ніхто того не тямить, але може хто небудь відшукає і довідається, що лист був пересланий Галушці. Що тоді буде? Треба краще зараз пійти і признати ся, бо все одно виявить ся.

Він вийшов на вулицю. Там уже сутеніло, але все ще сіяла та сама мокра мряка. Галушка у великій турботі, почав ходити по вулицях, і все думав, як би йому виплутати ся з сього клопоту. Страшно, що справа далі може ще більше розрости ся, і шкода Чмеля, ні в чому невинного. Але-ж признати ся — самому йти на кару... Се попав ся! Нехай би краще когось необережно побив, або з кого зайві гроші взяв, — се все нічого: начальство змилується, вирятує. А тепер ні: Галушка підвів своїх начальників на сей клопіт і на кривду Чмелеви, і як „що вийде“, раді будуть звернути усе на Галушку, нехай Галушка за все одбуває...

— А нехай же буде тричі проклятий той красний стиль, бо з його усе лихо вийшло! — так шептав бідний Галушка і все ходив по вулицях, не знаючи, що почати. Йому здавало ся, що ось-ось болюче питання само якось розв'яжеть ся. Він повернув уже до поліції, в надії, що поки дійде — на чомусь спинить ся. Ось він уже біля воріт поліції, уже входить до сіней, а ще нічого не надумав...

І тут він почув глухий стогін і ридання старого чоловіка, і вигуки одного міського поліціянта; і догадав ся, що в арештанській били Чмеля, — били, щоб признав ся.

Галушка прожогом кинув ся до арештанської і гукнув:

— Годі, підждіть! Ось я! — Він не знав ще, як казати, але в ту хвилию вже зважив ся відкрити свою тайну, щоб був усьому кінець.

— Ти за що беш його? — гукнув Галушка. — А що тобі за се скаже господин справник.

— Але-ж він не признасть ся, — одмовив поліціянт.

— То дарма. Я все знаю...

— Знаєш?!

Галушка вже заспокоїв ся і почав балакати обережніше.

— Я придумав спосіб дізнати ся, в чому сила. У мене є одно писання Чмелеве, про се саме.

— Про що?

— Про море.

— Деж те писання?

— Я знайду... Треба поїхати...

— Скажи-ж зараз і привези. До ранку, поки встане справник, щоб ти вже вернув ся.

Галушка поїхав. Він уже надумав, що робити. Він скаже, що бумага Чмелева зберігала ся у його, пришта до казенного діла, як звичайно зберігають ся папери по канцеляріях. У його самого діл не вело ся, — писання мало, ніхто не вимагає од урядника, щоб у його були такі порядки, як десь по канцеляріях; не вимагає, але і не забороняє: навпаки, скажуть — ось який добрий урядник...

Як пришити до писання Чмелевого чистий аркуш, — думав Галушка, — та написати на йому заголовок діла, то все буде добре. Ніхто не скаже, що Галушка вкрав казенну бумагу, а всі бачити-муть, у якому порядку у його зберігають ся бумаги.

Се все сам надумав Галушка, дуже щасливо надумав. А про те для більшої певности заїхав до знайомого писаря Чухрайла на пораду.

Чухрайло прирадив узяти друковану обгортку на діло, де слово діло було надруковане великими буквами. Без такої обгортки, здавало ся йому, і діло не буде ділом. Сі обгортки знайшли ся в писаря.

Пізно в ночі Галушка сидів у своїй хаті і виводив на обгортці:

„Діло № 14, року 1888, об утонутті дворянина Кузьми Чмеля в нарицаємому морю і о скорененні оногo моря“. Тоді пришив ще один аркуш в кінця і на йому написав, на скільки міг пригадати те, що колись писав до Вовчківської волости; тоді повечеряв і знов поїхав до міста.

Як побачив у ранці справник те діло в Чмелевим писанням, то розсердив ся на Галушку.

— Чому ти доси мовчав?

— Не можу знать, ваше високоблагородіє! — одмовив Га-лушка, — бо мене не зволили питати, а я сам на силу догадав ся.

Прочитавши Чмелеве писанне, з якого все почало ся, справник розібрав, де взяло ся те море і ціла переписка; проширив собі тихо: — Дурні! — і звелів покликати Чмеля.

— Се ваше писанне? — спитав його спокійно.

— Мов, воно, воно саме! Тут усе видко! А що на мене господин земський начальник кажуть, то може лихі люде видумали та їм в уха внесли...

— Їдьте до дому, та більше ніколи не пишть таких дурниць. Коли пишете про калюжу, то й звіть її калюжою, а до моря вам зась...

Чміль, що вже не сподівав ся сьвіта бачити, низенько поклонив ся, подякував і радий поїхав до дому.

1900. IX. 26.

Мінятюри.

І. Уривки з автобіографії Ідеї.

Хто були мої батько та мати, не знаю. Скільки памятаю себе, я завсїди жила в лісі, а доглядали мене ті, що покинули людей і жили самотно, кохаючи мене так, як ні одна мати не може кохати своєї єдиної дитини.

Я їх не розпитувала, що дієть ся на сьвітї, бо я німа.

Раз я заснула під тополею. Спала дуже смачно, поки щось не розбудило мене. Розплющила очи, бачу: якась незнайома людина стоїть на колїнах і дивить ся на мене захопленим поглядом. Спостерігши, що я прокинулась, людина стала цілувати мої руки і молити ся. Потім вона вхопила мене і повела. Куди — я не знала.

Привела до людей. Вони цікаво розглядали мене, розпитували, відкїль я і що я таке? Згодом деякі теж стали передо мною на колїнах і молили ся, иньші стали ворожо поглядати, почали сваритись, далї стали кидати на нас камінням усе більшим і більшим. Ті, що стояли на колїнах, схопились і назбиравши каміння, оборонялись.

Почав ся страшний бїй. Земля полила ся кровю. Я бачила скалїчених, навіть убитих, і в жаху заплющила очи.

Мене вхопили і понесли. Довгий час ми блукали по лісах і болотах ховаючись від ворогів. Бувала я і голодна і мучилась від спраги, хоч мої прихильники віддавали менї останню скибку хліба, останню краплю води, а самі, траплялось, умирали в голоду, во спраги.

Але де далі нас більшало. Ми вже не ховались по лісах та по болотах, а сьміливо виходили в чисте поле, йшли в шумливі городи.

Мої прихильники стали вимагати, щоб усі вклонялись мені, кажучи, що я віра, всепрощення, любов. Одні не згодились, інші й не зрозуміли, чого від їх хочуть. Тоді мої прихильники зробили великий, великий стяг, списали на йому моє імя і пішли на непокірних. Кожного ворога, кого в бою брали живим, вони катували, доки він не сконав...

Ніколи-б я не подумала, щоб люде могли таке діяти в людьми.

Лила ся кров, палали пожежі і день і ніч. Небо стало сиве від диму. Я сама потемніла на обличчі від його. А може від того, що я багато плакала. Сього ніхто не примічав, а сказати я не могла. Мені здаєть ся, що мої прихильники були сліпі, як я німа.

Мені кланялись, мені молились. Мені будували розкішні палати, у мене було безліч слуговниць. Усі несли мені дарунки, та вони майже завсіди були окроплені кровю ворогів.

Багато вмирало на східцях моєї веранди.

І не примічали, що ті дарунки мені мука, бо кроваві.

Я дивувалась, що мене все більше і більше боять ся. Чого, коли я віра, всепрощення, любов!

Раз, коли я бачила, як вони палили і катували тих, що не вклонились мені, я зомліла. Після сього тяжко занедужала. До мене покликали лікарів, що їх звали філософами. Що вони робили, вже не знаю, бо була непритомна.

Коли я очуняла, навколо були незнайомі люде, незнайома обстановка. Видно, в тієї пори, як я занедужала, минуло багато часу. Я звеліла подати дзеркало і подивилась. Здивувала ся. Хоч я довго нездужала, а стала якась міцніша, стала схожа більше на людину ніж на мрію.

Дослухалась, що й зовуть мене инакше: Правдою, рівністю, загальним добром.

У мене знову був малий гурток і був він теж такий вірний, безщасний, беззахистний. Була ріжниця де в чому: мені не молились, а поважали. Кланялись як раніше.

Ще одміна: кров не так лила ся і убитих було менше, за те зітханя тих, що сиділи у в'язницях, не давали мені спокою.

Я не можу сказати, щоб наші перемогли. І далі... от сього я й сама собі не можу в'яснити. Чи може вороги чим поступили ся, чи наші чим поступили ся, чи у всіх знайшло ся щось спільне, на чому вони єднали ся... Але щось було.

Мене не боялись і часом зневажали на самоті. Я завважила, що вони боять ся лише людського осуду, тим і зневажають тільки нишком. Іноді я так і не розуміла, де мої прихильники, а де вороги. З сього часто попадала в прикрі пригоди. Давніше хоч робили мені непрямности, так то-ж були сліпі, а сі, се вже я напевне знаю, сі видючі.

Вони примушують мене раз по раз плакати і нема вже тієї втіхи дивитись у щирі очи, слухати щирю мову. Сього тепер мало. А гине багато і найкраще гине; мені їх без краю шкода. Я думаю, коли-б вони не були такі палкі, та не гинули, то мені було-б лекше на сьвітї. Але й вони... І вони чудне вражінне роблять. Здасть ся, їм лекше занастити долю, стратити жите, ніж відказатись від ласощів.

... Велика громада. Там мені всі цілували руки та дуже красно говорили за мене і лише за мене, так красно, мов їх душа була далеко від мови. Найкраще говорив один добродій і він підніс таке питання: Чи слід мені, яко ідеї рівности, жити у розкішних палатах і мати безліч слугownicь?

Порішили, що ні.

Порішили, що поки збудують хату, в якій мені личить жити, я буду по черві гостювати у кожногo з моїх прихильників. Перший запрошує той добродій.

Час було йти. Всі кинулись помагати мені одягтись. З словами, що вони без краю щасливі кладучи всі свої сили мені на послуги, вони виривали один у одного мою кофточку, мою шапочку, мій нарукавничок. Навіть тоді, коли під моїм стягом умирали, не було такого гомону та метушіння! Моє убраннє, майже новеньке, стало після сього якесь затягане.

Поки ми пішли, то мені, мабуть того, що добродій такий любязний у громадї, тепер мовчав і наче не примічав мене, — стало дуже сумно.

Коли прийшли, то мене вразила розкіш його покоїв. Я здивувалась. Не могла і по сей час не можу поєднати, чого то мені не можна жити у роскошах, а йому можна.

Він поставив креселко у куток, посадив мене, а сам пішов. Я zostалась одна. Іноді через хату проходили його сини, його дочки, жінка, усё в розкішних сукнях. Споглядали чи цікаво, чи наче неприязно і ніхто до мене не заговорив.

Потім прийшов добродій і сів до столу писати. З того, що він прочитував у голос виправляючи стиль, я бачила, що се статя про мене і повна хвали та поважання.

Йому принесли чашку шоколяду і всякі ласощі. Він пив, їв, а мені не дав нічого.

Мені хотілось їсти і плакати.

Я довго блукала з одної господи у другу, поки вибрали ся збудувати мою хату. Я дуже змарніла, бо частенько бувала голодна. Мені не дуже давали їсти. І так чудно: коли дадуть мисочку мороженого, то оповістять про це всьому світови і довго говорять та згадують.

Тепер я вже в новій хаті. Вона тісна, з малими вікнами. Слуговниця одна. Мене мало хто одвідує. А з часописей бачу, що ніколи я не була так у моді, як тепер.

Я зовсім нездужаю. Я знаю, що мені не довго вже жити.

Надія Жибалович.

II. Чому?

Ранньою весною роззираю ся по світі за свідками молодости моєї. Ось один: невеличка оселя за містом, тай жителі її.

До них то поспішаю одного цвітневого ранка, лишаючи за собою „всякую житейскую печаль“: сопухи, колот і гамір великого міста. Чим ближше до рогатки, тим більше втихає міський гомін, тим лекше, відраднійше на душі.

А ось і стежка в полі і свіжо розорані скиби. Мені хочеть ся припасти до тих скиб і цілувати їх. Ах! де і коли було мені так добре? Соненько пестить, мов ніжні материнські руки; молода, що-йно лиш росюю обрита травиця каже: витай! підбід усьміхає ся золотистими цвітами, а жайворонок співає пісню „мира, любови і щастя“.

Моя душа бере все те в себе, тай молих ся молитвою чистою, як роса на травиці, сердечною, як соняшне промінє, радісною, як золотий цвіт підбілу, а щирою, як жайворонкова пісня.

„Молю ся тобі, велика Душе вселенної! Зворушенєм до глибини, радістю всеї істоти моєї славлю тебе! Славлю гарне, чудове житє! Хочу жити! Хочу бути доброю!“

„Дякую тобі, ясне сонечко, і тобі, травице, і вам, золоті цвіти, і тобі, жайворонку, за щирий привіт, за покріпленє. Дякую вам, і люблю вас!“

З любовю думаю про ожидау стрічу, з любовю поздоровляю сільських жінок, що манджають із кошками, зі збанками до міста, з любовю, наче на кого з найдорожших, з найрідніших гляджу на всякого прохожого.

„Ах! чому, чому, чому нема тутки тих, з ким так різко, так жорстоко, так болюче роз'єднало житє, лишаючи лише память кривди, м'юки, жалю, докорів, кровавих сліз, божевільних думок, глухої, убійчої апатії? Мов ланцюх той, що в'їв ся в душу, тай в-одно підриває нитку житя, роздирає за найменьшим сїпненєм рани на ново.

„Станьте ось тут, мої вороженьки! Ось любі, легкі руки Природи пообтирали сльози, позатулювали рани, вкоськали, втихомирили моє горе. Нема болю, нема розжаленя в очах моїх. Не обізветь ся у голосі ні докір, ні скарга. І забути годна я і простити. Та й сама стою того, щоб і забуто мені все і прощено, бо я внов добра, така, як маю бути, божа дитина“.

Чому-ж їх нема?

23/4 1901.

Марта***

III. Поворот.

Федь віз свою жінку зі шпиталю.

Товкла головою до полудрабків та поганяла рясні сльози. Як сліз не стало, то хлипала. Думки шибали студеними стрілами і прошибали серце. Кулила ся до серця, горнула як теплий огник, аби вітер не загасив. Слухала, як серце заводить та квилла в душі.

— Чуже нещастє я виділа та все відітхнула, коли згадала, що воно чуже. А тепер ти, Боже, зіслав на мене кару, тай свій біль лиш я буду терпіти. Прийшла я на таке, що нікуди кин'ути ся. Зробила би смерть собі, та гріх за діти; жила би, та нема як. Маєш, Федю, сліпу жінку — вбий її, або роби що хоч. Вези дітем маму, вона буде їм у вічних потемках сорочки латати та кров

з ігли втирати, буде їм їсти варити та руки собі опарювати. Або покладь її за образ та дивися на неї. Бодай ти був не дочекав такої потіхи від своєї жінки, бодай була в землю запала ся... Ти, Федю, не журися. Вивчи мене отчешів, та я собі хлібець постараю.

— Цить, жінко, бо собі смерть зроблю!

Впала лицем до соломи і дусила ся від горя. Як утихла, то спитала, чи далеко до села.

— Вже коло царин.

— Зелена нивонько, ото я діждала ся тебе повитати, тебе оглядати. Не мені, небого, на тобі з серпом стати, не мені перед вести, не мені твій колос у сніпки вязати! Знайди собі вишшу, бо я вже каліка, на віки вічні темна.

Знов упала на солону...

Підняла ся і шепотіла як у молитві:

— Як надійде хто, то стань, най помилюю ся з ним. Нікого не помини, я з усіма була в добрій злагоді.

Закрила лице в подолок.

— Слава Ісусу!

— На віки Богу слава. Тпруу! Палагно, от наша кума Матіиха з дітьми.

Цілувала ся з Матіихою, цілувала її в руки і трясла ся як трепета. Матіиха розраджувала її і сама плакала.

— Не завдавайте собі жалю, Палагно! Господонько ласкавий! Ми от з кумою Максимихою та Настунею навідаємо ся до вас.

— Прийдіть, прийдіть, любі, бо видите яке мов...

Федь зліз із воза і піднімав Матішині діти до жінки.

Тулила їх срібноволосі головки.

Як приїхали домів, він зняв її з воза і вів поволи в хату.

— Ото собі радість ведеш! Пороги потріскають, серце розколеть ся, а просвітку не буде.

Діти заплакали в один голос, вона ластівкою припала до них.

— Не буду видіти, Іванку, як обстрижуть твої кучерики! Не буду видіти, Оленку, як станеш у барвінковім віночку...

Михайло Якув.

ІЗ ПЕРЕСПІВІВ А. КРИМСЬКОГО.

I.

[З арабського, з Хамаси, ч. 494].

Ти, бачу, прихилилась	І лину я од тебе,
До ворога мого,	Як лине од стрільця
А я замісто тебе	Пораненая серна...
Знайду́ хиба кого?!	Не довго до кінця!

II.

Н а д в е ч і р.

Пісня подорожного.

[З німецького Фр. Ріккерта].

З гір лягла на воду	Он чайки кигичуть,
Довга-довга тїнь...	Коло хвиль летять...
Сум пливе на серце...	Ах! прихильну душу
Тоскно... хоч загинь.	Зараз би обнять!

В ранці подоріже —
То одна з утїх.
Та над вечір — краще
В дома, у своїх.

III.

[З арабського, з Хамаси, ч. 479].

Ніч. А я не сплю, журю ся...	Я схопив ся, застидав ся...
Та в кінці заплющив очі...	Деь не вмю я кохати,
Тільки-ж чую: з верховїття	Бо стогнав би й гірше й більше
Голуб жалісно воркоче.	Од якогось голубяти!

Макар Чудра.

Оповіданє Максима Горького.

З моря віяв зимний вохкий вітер, розносячи по степу смутну мьльодию плеску, набігаючих на беріг хвиль і шелесту надбережних кущів. Зрідка його пориви приносили в собою змерзле, зморщене, жовте листє і кидали його у огнище роздуваючи полумя. Тоді окружаюча нас імла осінньої ночі якось здрігалась і похливо відсуваючись відкривала на хвилину ліворуч безкрайї степ, праворуч безкрає море, а просто мене здоровенну постать Макара Чудри, старого Цигана, що стеріг коней свого табора, який був від нас на пятьдесят кроків. Не звертаючи жадної уваги на те, що зимний вітер розхристав його бронзові, волохаті груди, на-пів лежав він у мальовничій поставі, лицем до мене; методично пошоктував здоровенну люльку, випускав ротом і носом клуби диму і нерухомо вліпивши очі кудись понад мою головою у мовчазливу степову темряву, балакав зо мною не вгаваючи й не роблячи жадного руху, щоб захистити себе від гострих ударів вітру.

— Так ти ходиш? Се добре! Добру долю обрав ти собі, соколе. Так і треба: ходи та дивись. Надивиш ся — лягай та й умирай, та й годі! Життя? иньші люде? — продовжав він скептично вислухавши мою відмову на його „так і треба“. — А тобі що до того? Хиба ти сам не життя? А иньші люде й живуть без тебе й проживуть без тебе! Хиба ти думаєш, що ти комусь потрібний? Ти-ж не хлїб і не кий, то й не треба тебе нікому.

— Вчитись та вчити? — кажеш ти. — А ти можеш навчитись, як зробити людей щасливими? Ні, не можеш! Посивій попереду та тоді й кажи, чоґо треба вчити, що треба вчити. Усяке

знає, чого йому треба. Які розумніші, то ті й беруть, що є; які дурніші — не одержують нічого. Так усяке само й учить ся.

— Чудні твої люде: зібрались у купу та й дивлять ся одно на одного, а місця на сьвітї он скілько! — І він широким рухом показав на степ. — І все працюють. На віщо? для кого? Ніхто не знає. Дивиш ся, як чоловік оре, та й думаєш: ось він у купі з потом по краплі вилле у землю свою силу, а потім і сам ляже в неї і зогниє в ній. І нічого не лишить ся після нього. Не бачить він нічого з своєї ниви і вмирає, як і родив ся, дурнем. Чи на теж він родив ся, щоб покопати землі та й умерти, не встигши навіть собі самому викопати могилу? Чи знайома йому воля? Зрозумілий йому степовий простір? Розмова хвиль морських чи веселить його серце? Еге-ж! Раб він від роду, раб ціле життя, та й усе тут. Що може він зробити з собою? Хиба що вдавиться, як трохи порозумнішає. А я, ось дивись, за 58 років стілько бачив, що як би се все списати на папір, то й у тисячу таких саков, як у тебе, не вложити-б. А ну лиш скажи, у яких я країнах не бував? І не скажеш! Ти й не знаєш тих країн, де я бував. Оттак треба жити! Іди ти та й іди, та й усе тобі. Не стій подовгу на одному місці. Ось, як день та ніч вічно бігають, гаяючись один за одним кругом сьвіта, так і ти бігай від думок про життя, щоб не розлюбити його. А задумав ся — розлюбиш. Се завжди так буває. Се й мені було. Еге-ж, було, соколе! Сидів я в тюрмі в Галичині... Для чого живу я на сьвітї? — подумав я якось з нуди. Нудно в тюрмі, соколе, ой як нудно! Й узяла мене нудьга за серце, як подивив ся я на поле; взяла й стисла його, мов кліщами. Хто скаже, для чого він живе? Ніхто не скаже, соколе! І питати себе про се не треба. Живи, та й годі! І ходи собі й дивись кругом себе, ось і нудьга ніколи не нападе. Я тоді трохи на шнурі не повісив ся. Ось як! Еге-ж!

— Розмовляв я якось з одним чоловіком. Строгий чоловік; з ваших, з руських. „Треба — каже він — не так жити, як сам хочеш, а так, як у сьвятому Письмі сказано. Богови кори ся, то він і дасть тобі все, чого в нього попрохаш“. А сам він увесь у дїрках, обшарпаний. Я й сказав йому, щоб він собі нової одежі попрохав у Бога. Розгнівав ся він на мене та й прогнав налаючи. А перше був казав, що треба людям вибачати й любити їх. Ну, то й пробачив би мені, коли вже моя річ образила втомосця. Теж учитель! Учать вони мене менше їсти, а самі їдять по десять

раз на добу. — Макар плюнув у вогнище і замовк, набиваючи знову люльку. Вітер вив щось тихо та жалісно. В темноті іржали коні. А з табору плила ніжна й палка пісня. Се співала красуня Нонка, донька Макарова. Я знав її голос гарний, грудний, що завжди брентів якось чудно: незадовольнено і виможливо, хоч співала вона пісні, хоч казала „добридень“. Її смугляве, матове обличчя було горде, мов у цариці, а карі очи світилися свідомістю своєї сили і невідбійности своєї краси й погордою до всього чисто, що не є вона сама. Макар подав мені люльку.

— Кури! А що, гарно співа дівча? То-то й воно! Хотів би ти, щоб тебе така полюбила? Ні! Добре! Так воно й треба. Не вірь дівчатам і тримайсь від них оддаль. Дівці цілуватись приємніш, ніж мені люльки курити. А поцілував ти її, й умерла воля в твоєму серці. Привяже вона тебе до себе чимсь таким, що й не видко того, а порвати не сила. І віддаси ти їй цілу свою душу. Сама решта лишиться тобі. Певне так! Стережись дівчат. Завжди брешуть гадюки. „Люблю — каже — над усе на світі!“ А штрикни ти її шпилькою, то вона твоє серце розшматує. Знаю я! Еге-ж! ще й скільки знаю! Чи хочеш, соколе, розкажу тобі одну билицю? Не забувай її! Не забудеш — до віку будеш вільною пташкою!...

Був собі на світі Зобар, молодий Циган, — Лойко Зобар. Уся Угорщина, Чехія й Славонія, та й усе круг моря знало його. Удалий був юнак! Не було по тих країнах жадного села, де-б який десяток-два мешканців не запряглись убити Лойка. А він собі живе. А вже як сподобається йому який кінь, то вже хоч цілий полк москалів постав стерегти його, Зобар таки гарцювати-ме на ньому. Еге-ж! Хиба він кого бояв ся? Та нехай би до нього прийшов сам сатана з усім своїм почтом, так він, коли-б не пошпурив у нього ножем, то напевне добре налаяв би. А вже щоб чортам не дав по морді, то не він би й був. По всіх таборах знали його, або хоч чули про нього. Любив він тільки коней, а більш нічого. Та й то не на довго: поїздить було та й продасть, а гроші бери хто хоч. Не було в нього нічого заповітного. Треба тобі його серця — він сам би його вирвав із грудей своїх і віддав тобі, аби тобі від того гарно було. Оттакий був він, соколе! Кочував якось наш табор у Буковині — се мабуть тому років із десять. Одного разу — се було, памятаю, весняної ночі — сидимо ми: я, Данило москаль, що воював у купі

з Кошутом, та Нур старий, і всі иньші, й Радда, Данилова донька.

Ти знаєш мою Нонку? Цариця-дівка! Ну, а Радду не можна до неї рівняти: багато чести моїй Нонці. Про неї, про сю Радду, словами й не скажеш нічого. Про красу її можна-б було на скрипці виграти, та й то лиш тому, хто-б сю скрипку як душу свою знав. Багато посушила вона сердець молодецьких, ой багато. У Моравії один магнат старий, чубатий, побачив її й остовпів. Сидить на коневі, дивить ся, а сам тремтить, мов від пропасниці. Гарний був він, мов чорт у сьвято: жупан золотом шитий, при боці шабля як блискавка сяє, як тільки кінь рушить ся... уся шабля осипана дорогим каміннем. А шапка блакитна, оксамитова, мов той шматок неба. Важний був господарь. Дививсь він, дививсь, та й каже Радді: „Гей, поцілуй, гаган грошей дам!“ А та тільки одвернулась, та й годі. „Пробач — каже — як що образив! — зразу зменшивши пихи промовив старий магнат і кинув до ніг її гаган — здоровий гаган, брате! А вона його мов ненавмисно пхнула ногою в болото, та й годі! „Ох, дівчино! — охнув він, ударив коня канчуком — тільки курява встала. А другого дня знов з'явив ся. „Хто її батько?“ луна по табору. Вийшов Данило. „Продай дочку! Що хоч бери!“ А Данило й каже йому: „Се, пане, тільки пани продають усе чисто — від свиней своїх аж до свого сумління, а я воював у купі з Кошутом і не торгую нічим“. Той аж варевів, та до шаблі. Але хтось із наших сунув у вухо коневі запаленого труту, та й кінь поніс молодця. А ми знялись та й пішли. Ідемо ми день, ідемо два, коли дивимось — догнав. „Гей, ви, — каже. — Перед Богом і вами чиста душа моя: віддайте мені дівчину за жінку. Все добро розділю з вами; а багатий я дуже“. Аж горить увесь і як тирса від вітру на сідлі хитаєть ся. Задумались ми. „А-ну, дочко, кажи ти“, — сказав собі в вус Данило. — „Як би орлиця волею до ворона в кубло пішла, чим би-ж вона стала?“ — питає Радда. Зареготав ся Данило і ми за ним. „Добре, дочко! Чув, господарю? Не йде діло! Шукай собі голубок схильнійших!“ Та й пішли ми собі. А той господарь шапку об землю та й подавсь, подавсь, аж земля дрижить.

Оттака то була Радда, соколе. Еге! Так отсе сидимо ми якось у ночі і чуємо, розлягаєть ся по степу музика. Гарна музика: кров від неї по жилах грає, і кличе вона, вабить кудись душу. Усім нам від тієї музики забажалось чогось такого, після чого-б

уже й жити не треба, або як жити, то жити-б царями над усім світом — ось яка музика, соколе! А вона все ближить ся. Ось із темряви вирізав ся кінь, а на ньому чоловік сидить і грає під'їджаючи до нас. Спинив ся біля вогнища, перестав грати і дивить ся на нас усміхаючись. „Е, та се ти, Зобаре!“ — крикнув йому Данило радісно. Так ось то він, Лойко Зобар. Вуси лягли аж на плечі і перевились із кучерями, чорними як ніч. Очи як зорі ясні ясні, горять. А усмішка — справжнє сонце, їй Богу! Немов його з одного з конем шматка заліза викувано. Стоїть, увесь мов кровю облитий, освічений полумем вогнища, і усміхається. Еге-ж! Побий мене, Боже, коли я його не полюбив уже, як себе, заким він мені слово сказав, або звернув навіть увагу, що й я живу на світі. От, соколе, які люди на білому світі бувають. Гляне він тобі в вічі і полонить твою душу. І не сором тобі, ба ще й гордо се для тебе. З такою людиною і сам відразу поліпшаєш. Мало, дуже мало таких людей. Ну, то й добре, що мало. Будь би багато хорошого на світі, його-б і за хороше не вважали. Так то!

Слухай далі. Радда й каже: „Гарно ти, Лойку, граєш! Хто се тобі скрипку робив таку дзвінку та чуйну?“ А той сьміється: „Сам робив. Та зробив її не з дерева, а з грудей молоді дівчини, що кріпко любив, а струни з її серденька звив. Ще троха не вигралась скрипка, ну, та дарма — вмю я добре смичка в руках держати. Бачиш? „Звичайно наш брат дбає, щоб ураз дівці очи затуманити, щоб не запалили вони його серця, ще й самі по ньому журбою затуманились. Оттак і Лойко! Та не на таку наскочив. Радда відвернулася і позіхнувши сказала: „А ще казали, що Зобар розумний та зграбний! От брешуть люди!“ Та й пішла геть. „Е, красуню, та в тебе гострі зуби!“ — блиснув очима Лойко і всів із коня. — „Здорові, брати! Ось і я до вас!“ — „Витаєм гостя, орля!“ — одповів йому Данило. Поздоровкались, побалакали та й полягали спати. Кріпко спали. А в ранці дивимось — у Зобара голова обв'язана. Що се? Та се кінь його сонного копитом ударив. Еге-ге! Зрозуміли ми, який то кінь і всьміхнулись у вус. Усміхнув ся й Данило. Щож, хиба-б Лойко не варт Радди? Ну, вже ні: дівка, хоч яка гарна, а душа в неї вузька та мілка; і хоч ти їй цілий пуд золота почепи на шию, а краще того, яка вона є, вона не буде. Та добре! Живем ми та й живем собі на тому місці; і діла наші на ту пору добре

йшли, і Зобар з нами. От був товариш! І мудрий, як старий, і усе знає, і грамоті вміє й руській і угорській. Почне було балакати — вік би його слухав і не спав би. А грав! Побий мене сьвіт, коли хто ще на сьвіті так грав, як Зобар! Проведе було смичком по струнах — і здрігне в тебе серце. Проведе ще раз — і замре воно, слухаючи його пісні. А він грає та всьміхаєть ся. І плакати і сьміяти заразом хочеть ся, слухаючи його. Ось здаєть ся, хтось тяжко стогне під смичком, просить помочи і крає тобі як ножем серце. А там — степ небови казку каже, тиху, сумну казку. Плаче дівчина, милого провожаючи... Юнак дівчину до себе у степ викликає. І враз — гей, залунала по степу вільна, жвава пісня, і здаєть ся, саме сонце затанцює під ту пісню. От як, соколе. Кожна жила в тобі відчувала ту пісню і ти цілий робив ся разом її. І як би Лойко крикнув у таку добу: „За ножі, товариші!“ — то пішли-б ми з ножами, на кого-б він звелів. Усе чисто міг він зробити з чоловіком; і всі його любили, і дуже любили. Тільки Радда сама й не дивить ся на нього. Та добре, коли-б тільки се, а то ще й глузує з нього. Зачепила вона Зобарове серце, дуже зачепила. Зубами скрегоче Лойко, сіпаючи вуса; очи темнійш ночі, а часом у них таке блисне, що за душу страшно стане. Піде було в ночі далеко у степ удалий Зобар і до сьвіту плаче там його скрипка, плаче, ховає Зобарову волю. Ми лежимо та слухаємо та думаємо, що робити? І знаємо, що як два камені котять ся собі на зустріч, то не можна між ними ставати — скалічуть. Так воно й ішлось. Раз сидимо ми всі гуртом та балакаємо про свої речі. Скучно стало. Данило й просить Лойка: „Заспівай, Зобаре, пісні, повесели душу!“ Повів той очима на Радду, що недалеко від нього лежала горілиць і дивилась на небо, та й ударив по струнах. Так і заговорила скрипка, немов би й справді серце дівоче.

І заспівав Лойко:

„Гей, гей! кругом широкий степ,
Аж серце веселить.
Аж дух захвачує мені —
Як вітер кінь біжить“.

Повернула голову Радда і подивившись усьміхнула ся у вічі співакови. Аж заняв ся він.

„Гей, гей! лети стрілою,
Ти коню! Ніч іде,

Ввесь степ тут вкрила тьма нічна,
 А там сьвіток нас жде.
 Гей, гей! Летім стрічати дня,
 Летімо, коню мій!
 Та стережись — не зачепись
 За місяць золотий“.

Ну, й співав! Ніхто вже так не співає тепер! А Радда й каже, мов ту воду цідить: „Не залітав би ти, Лойку, так високо, бо бува як упадеш, та лицем у калюжу; вуси бува вкаляеш“. Звірем глянув на неї Лойко, але нічого не сказав. Стерпів і співає:

„Гей, гей, бо коли прийде день,
 А ми з тобою спимо,
 То ми-ж, товаришу, тоді
 Від сорому вмеремо“.

— Се пісня! — каже Данило. — Ніколи не чував я такої! Бодай з мене нечистий люльку собі зробив, коли брешу! Старий Нур і плечима здвигає і вусами моргає... Та й усім нам до душі припала Зобарова пісня. Самій Радді не сподобалась.

— Оттак колись комар гудів, орлиний клекіт передражняючи! — промовила вона, мов снігом нас обсіпала.

— Чи не хочеш ти, Раддо, батога? — звернув ся до неї Данило. А Зобар кинув об землю шапку, та й каже, ввесь як земля чорний: — Стривай, Данило! Палкому коневі — сталльні вудила. Віддай мені доньку за жінку!

— От сказав! — усміхнув ся Данило. — Та візьми, коли можеш та хочеш!

— Добре! — мовив Лойко та й каже Радді: — Ну, дівчино, послухай мене трохи, та не чвань ся. Багато я вашої сестри бачив, еге, багато! Анї одна мого серця не зворушила, як ти. Ой, Раддо, полонила ти мою душу! Ну, щож? що буде, то й буде... Ох, нема такого коня, щоб від себе самого втекти можна... Беру тебе за жінку перед Богом і честю своєю, перед твоїм батьком і сими всіма людьми. Але дивись: волі моїй не переч! Я все таки вільний чоловік і жити-му так, як схочу! І він підійшов до неї, сціпивши зуби і блискаючи очима. Дивимось ми, простяг він їй руку — от, думаєш, і занузда Радда степового коня. Аж дивимось — майнув він руками та й упав горілиць до долу. Що за диво? Ніби кулею вдарило хлопця у серце. А се Радда захвиснула йому батіг круг ніг та й сіпнула до себе — ось тому й упав Лойко.

І знов уже лежить дівка нерухомо та всьміхаєть ся мовчки. Дивимось ми, що воно буде! А Лойко сидить на землі та стиснув голову руками, мов боїть ся, що вона йому розірветь ся. А далі устав тихо, та й пішов у степ не дивлячись ні на кого. Нур шепнув мені: „Дивись за ним!“ І поповз я за Зобаром по степу в нічній тьмі. Так то, соколе!

Макар вибив із люльки попіл і знов почав її накладати. Я дуже закутав ся у свиту й лежачи дививсь на його старе обличчя, чорне від вітру й смаги. Він суворо та строго хитав головою та щось собі шептав. Густі сиві вуси його ворушились, а вітер маяв його волосем. Він був схожий на старого дуба, спаленого блискавкою, але ще міцного й гордого своєю силою. Море як і перше шепталось із берегом і вітер як і перше розносив по степу його шепіт. Нонка вже не співала. Хмари, що вкрили небо, зробили осінню ніч іще темнішою й страшнішою.

— Ледве йшов Лойко, похиливши голову і спустивши безсило руки. Прийшов у балку до струмня, сів на камінь і охнув. Так охнув, що в мене з жалоців серце кровю облилось. Але не підійшов я до нього. Словом горю не можеш — правдаж? Сидить він годину, сидить другу третю; сидить, не ворухнеть ся. І я лежу недалечко. Ніч ясна, місяць облив увесь степ мов сріблом і далеко все видко. Коли дивлюсь — від табору швидко йде Радда. Весело мені стало. Ех, славно! думаю, уда́ла дівчина Радда! Ось вона підійшла до нього, а він і не чує. Положила йому руку на плече... здригнувсь Лойко, розвів руки й підвів голову... Та як схопить ся, та за ніж. От, думаю, варіже дівку. І хотів уже гукнути до табору та підбігти до них, коли чую: „Покинь! голову провалю!“ Дивлюсь — у Радди в руді пістоль і цілить вона у лоб Зобарові. От сатана дівка! А ну, думаю, тепер вони зрівнялись силою, щож далі буде? „Слухай, Зобаре,“ — засунувши пістоль за пояс каже Радда. „Я не вбити тебе прийшла, а щоб погодитись із тобою. Кинь ножа!“ Той кинув і хмуро дивить ся їй у вічі. Дивно було, брате: стоять двоє людей і звірем дивлять ся один на одного. І обоє такі гарні, удалі люде. Дивить ся на них ясний місяць та я, та й годі. „Ну, слухай мене, Лойку: я тебе люблю“, каже Радда. Той тільки плечима рухнув, ніби звязаний по руках і по ногах. „Бачила я молодців, а ти удаліший і кращий їх душею й видом. З них кожен би й вуси собі зголив, — моргни-б я йому оком; усі-б вони до ніг мені упали, забажай я того. Та що з того? Вони й так не дуже

то удалі, а я-б їх усіх обабила. Мало осталося на світі удалих молодців-Циган; мало, Лойку! Ніколи я нікого не любила, Лойку. А тебе люблю. А до того ще люблю я волю. Волю я, Лойку, більше люблю ніж тебе. А без тебе мені не жити, як і тобі без мене. Так ось я й хочу, щоб ти був моїм, моїм душею й тілом. Чуєш?" Той осьміхнувся: „Чую. Весело серцю слухати твою річ. Ну, кажи ще!“ — „А ще ось що, Лойку: все одно, як не крутись, а я тебе подужаю, будеш моїм. Так не трать же марно часу. Надалі тебе чекають мої ласки й поцілунки... Кріпко цілувать тебе буду, Лойку! За моїми цілунками забудеш ти своє удале життя... І жваві пісні твої, що так радують серце молодців Циган, не брентимуть більше по степах: співати меш ти любовні, ніжні пісні мені, твоїй Радді... Так не трать же марно часу — сказала я се; значить, завтра ти покориш ся мені, як старшому товаришеви-юнакови. Вклонись мені перед усім табором у ноги і поцілуєш праву руку мою. І тоді я буду твоєю жінкою.“ От чого забажала чортова дівчина! Цього й не чувано ще. Тільки за давніх часів, розказують старі люде, було це у Чорногорців, а у Циган ніколи. Побратимство з дівкою! А ну, соколе, вигадай що небудь чудніше! Цілий рік ламай голову — не вигадаш. Відскочив Лойко й крикнув на весь степ, мов рапений у груди. Здрігнулась Радда, та не видала себе. „Ну, так прощай до завтрього. А завтра ти зробиш, що я звеліла тобі. Чуєш, Лойку?“ „Чую, зроблю“, простогнав Зобар і протяг до неї руки. Вона й не глянула на нього. А він захитав ся, як зломлене бурєю дерево, і впав на землю, ридючи й сьміючись. Ось як замучила молодця проклята Радда. На силу я його очутив. Ех! Якому нечистому треба, щоб люде горювали? Хто любить слухати, як стогне серце людськеє, розриваючись від горя? От тобі й думай тут! Повернув ся я до табору й розказав усе старим. Подумали й ухвалили почекаати, та подивитись, що з цього буде.

А сталося ось що. Як зібрались ми у вечері коло вогнища, прийшов і Зобар. Збентежений такий. Похудів за ніч страшенно; очі йому запали... Понурив ся та й каже, не зводячи очей. „Ось що, товариші: роздивляв я сю ніч своє серце, і не знайшов у ньому місця для мого колишнього вільного життя. Запанувала там сама Радда, та й годі. Ось вона, красуня Радда, всьміхається як цариця. Вона свою волю любить більше ніж мене. А я її більш своєї волі люблю. І ухвалив я вклонитись у ноги Радді, як вона звеліла, щоб усі бачили, як краса її покорила удалого Лойка Зобара, що поце-

реду грав ся з дівчатами, як білоріць із качками. Тоді вона стане мовою жінкою і ласкатиме й цілуватиме мене так, що й пісень я вам не схочу співати, і волі моєї не пожалкую. Чи так, Раддо?" Звів він очі й сумно подивив ся на неї. Вона мовчки та суворо кивнула головою і показала рукою собі на ноги. А ми дивились і нічого не розуміли. Навіть утекти хотілось, щоб не бачити, як Лойко Зобар уклонить ся в ноги дівці, хоч будь ся дівка й сама Радда. Було якось соромно й смутно й шкода чогось. „Ну!“ крикнула Радда Зобарові. — „Еге, не крап ся, вспієш іще, й обридне...“ зареготав ся він. Мов сталь задзвеніла — так реготав ся. „Так от і все, товариші! Щож лишаєть ся? А лишаєть ся поспробувати, чи таке в мові Радди кріпке серце, як вона показує. Попробую-ж... Простіть мене братці!“ Ех, не встигли ми ще й погадатись, що хоче робити Зобар, а вже Радда лежить на землі, а в грудях подержально стремить кривий Зобарів ніж. Скамяніли ми. А Радда вихопила ніж, кинула геть, та ватуливши рану пасмом свого чорного волося, усміхнувшись, сказала голосно та ясно: „Прощай, Лойку, знала я, що ти се зробиш!“ — та й умерла. Зрозумів ти сю дівчину? От яка, побий мене грим, дьявольська дівка була. Еге! „Ех та й уклонюсь же ся тобі у ноги, королево горда!“ — на весь степ гукнув Зобар, кинувсь на землю, припав устами до ніг мертвої й замер. Ми поскидали шапки і стояли мовчки. Що ти скажеш при такій речі, соколе? Так то! Нур був сказав: „Треба-б його звязати.“ Не підняла ся-б рука звязати Лойка Зобара; ні в кого-б не піднялась. І Нур се знав.

Махнув він рукою та й пішов собі геть. А Данило підняв ножа, що Радда відкинула, й довго дивив ся на него, поводячи сивим вусом. На тім ножі ще не закипіла кров Радди, й такий він був кривий та гострий. А там підійшов Данило до Зобара та й устромив йому ніж у спину як раз проти серця. Таж батьком був Радді старий москаль Данило. „От добре“, обернувшись до Данила ясно промовив Лойко, та й пійшов доганяти Радду. А ми дивимось — лежить Радда, притуливши до грудей руку з пасмом волосся, й дивить ся на небо, а при ногах її розкинувся Зобар. На лице йому внали кучері і не видати було лица його. Стояли ми й думали. Дріжали вуси в старого Данила й нахмурились густі брови його. Він дивив ся на небо і мовчав. А Нур, сивий як орел, ліг лицем до землі та й заплакав так, що ходором заходили його старі плечі.

Та було-ж чого плакати, соколе! Так то! Йдеш ти; ну й іди своїм шляхом; не звертай у бік. Просто й іди. Може й загинеш марно. От і все, соколе!

Макар замовк і сховавши в кисет люльку загорнув на грудех свій жупан. Накрапав дощ. Вітер подужчав і море ревіло глухо та сердито. Один за одним підходили коні до погасаючого вогнища і подивившись на нас здоровенними розумними очима, ставали нерухомо, окружуючи нас цілим колом. „Го-го“, гукнув на них ласкаво Макар і поплескавши долонею по шиї свого улюбленого коня сказав звертаючись до мене: „Час спати.“ Закутав ся з головою в жупан і простягнувшись на землі замовк.

Мені не хотілось спати. Я дивив ся у степову тьму в напрямі моря, і в повітрі перед моїми очима плавала царсько-гарна й пишна постать Радди. Вона притиснула руку з пасмом чорного волосося до рани на грудях і крізь її тонкі, смагляві пальці крапля за краплею котилась кров, падаючи на землю огненно-червоними зірочками. А за нею слідом плів удалий молодець Лойко Зобар. Лице йому закрили густі, чорні кучері і з під них капали дрібні зимні сльози. Дощ ровійшов ся і море співало сумний та урочистий гимн пишній парі гарних Циган Лойкови Зобарови і Радді, доньці старого вояка Данила. А вони обоє крутились у тьмі ночі плавно й мовчки; і ніяк не міг гарний співак Лойко порівнятись із гордою Раддою.

Переклала

Маруся Полтавка,

Із поезій Уляни Кравченко.

I.

Хто жив в Аркадії хоч мить,
Хто весело провів зарання,
Той в темну осінь не тремтить,
Глухий на бурі завивання,
Бо спогад ясних днів кохання
Його і гріє і кріпить.

Хто жив в Аркадії хоч мить,
В країні чару і вогню сьвятого, —
Хоч в тіни вік прийдешь йому дожити,
Є все на нім сїть блиску золотого,
Мов ніжна ткань із павутини того,
Коли в ній сьвіт веселкою горить...

Хто був в Аркадії хоч раз
І випив нектару краплину,
Не переймешь уже смаком тих мас,
Над буденність піднявши гордо спину,
Півбогом перейде сю сліз долину,
Від мук всіх висший та образ.

II.

Щаслив, кому зневіри демон злий,
Не вказує кругом лиш зла і тіни.
Щаслив, хто вірить в співчуте людей,
Хто не діжде сумної тої днини,
Коли його друг зрадить і покине,
Коли й кохання згасне вір палкий.

Щаслив, кого не візьме на поталу
Жура про хліб, тягар життя ні біль.
Щаслив, хто через море втіх і шалу
Чи через бруд буденщини і піль
Добачує осе ясно висшу ціль,
Понад безоднею змага до ідеалу.

Щаслив, хто в пут неволі наче птах
В незнаний сьвіт краси, чудес злітає,
Прямуючи невпинно в новий шлях
У власний слід свій в-друге не вертає —
Хто міць і жар у грудях зберігає
Все просто, далі йти, хоч по тернах.

Спостереження та вражіння земського статистика.

I.

Розрух студентського життя 1899 р. примусив мене мимоволі виїхати з Томська, лишиги запусілу alma mater; мене вислано до Катеринослава, де я, попрацювавши трохи в місцевій газеті, здобув собі сталу посаду в статистичнім бюро Земської губерніяльної Управи. В кінці серпня губерніяльна управа вислала статистиків у експедицію до Олександрівського повіту задля обсліду громадських ґрунтів і маєтностей панів та селян.

Залізниця приволокла нас ув одинацятій годині, не памятаю якої днини серпня до двірця повітового міста. Була нестерпна спека, як ми фіякрами приїхали до якогось Grand-готелю. Тієї-ж таки днини, як водить ся, після громадського обіду, коні Жидапоштаря розвезли статистиків по ріжних селах. Не маю потреби довго зупинятись на тім, з яких людей, якого суспільного становища складають ся сі купи статистиків, але треба завважити, що тут були: сільські писарі, люде з висою освітою, учителі, станові і найбільш студенти ріжних вищих шкіл, а як се було підчас студентського руху, то багато було молоді мого становища, то-б то студентів у відставці, з мундуром, але без права носити його. Незабаром одна купа статистиків-писарів виявила себе діяльністю не цілком відповідною меті статистичного обсліду. Приїхавши до одного села і обібравши помешканє, наші хлопята захтіли задля власної втіхи підняти бенкет: накупили страв, яких потребує такий випадок і перш усього повсякчасної присмаки до всяких страв — оковити, добули у місцевого писаря гармонію півтальянку, закликали дівчат, парубків тай розпочали бенкет.

Частування, залицяння наших паничів до дівчат, співи, музика, дим міцного тютюну, все се сповнило кімнату якоюсь п'яною, чадною атмосферою. Коли раптом голосний крик якоїсь дівчини звернув увагу зачаділих бенкетарів! Статистик, занадто давши волю рукам, був злапаний на місті свого злочинства... Сей випадок розрвав вечерницю: де-кому полічили ребра, де в кого стріляли... Таких прикладів поводження інтелігентних обслідувачів економічного стану життя наших селян можна-б навести хоч і не низку, мовляв, — але чималенько...

Олександрівський повіт, як і вся Катеринославщина, виключно степова країна. Се осередок славетного Запорожя в батьком Великим Лугом. Понад степовими річками, що ледве лисніють вузенькими стежечками води розкинули ся великі села виключно українські, поміж ними окремими оазами пороскидані хутери заможних селян та Німців кольоністів, що викупили більшу частину земель сього повіту.

Німець живе в гарному будинку з декільки покоїв, охайно, їсть добре і користується працею наших селян. Поміж Німцем-дукою і Українцем, не лише наймитом, а й самостійним господарем, існують відносини подібні до відносин, хоч би наприклад трансвальського Бура до Кафра: Німець бува в гостях у селянина, закликає й сам до господи, навіть почаствує шнапсом, але ніколи не лишить заночувати у господі, а на стайні з кіньми. Кольонії Німців завітчані чудовими гаями та садками, оселі обведені міцними камяними парканами з високими брамами, що робить вражінє хоч і не феодальних замків, але дуже заможних ферм. Кожен господарь Німець має не менш як 30 дес. власного ґрунту, а частіш на господарство випадає 60 і більш дес.; багато Німців скупивши по скільки сот та тисяч дес. живуть окремими хуторами.

— Чого воно так — питали мене селяне, — що Німець завжди сидить немов на карті, а ми копирсаємо горби та глинища? Їм, Німцям, скрізь можна купити землі, а нам годі й балакати про це?!

— Від того, що вони раніш дізнали ся, який смак у землі, та й позахоплювали кращі місця — відповідав я. — Поки ви діло розчмакали, а земель уже й нема, або хоч і є, та дорого — недокупиш ся, коштів не вистарча. А тут ще нелад у громаді.

— Еге... та воно так, — згожували ся селяне. — Німецька волость, хоч на приклад Пришибська Таврійської губернії, молодим

хазяїнам, яким у старій громаді не вистарча земель, купує землю на стороні, наділяє кожного молодого господаря ґрунтами, а він повинен виплачувати кожен рік по частині кошт своєї власности, а за сі гроші купуєть ся земля другому безземельному. Дякуючи такій розумній організації не диво буде, як Німці скуплять весь південь нашої України. В колоніях сливе в кожній масть ся школа, де вчать по московському, учитель справляє обовязки пастора і сільського писаря; поміж собою Німці балакають по своїому, гарно балакають з ледве помітним акцентом по українському, инколи краще ніж самі Українці, по московському балакають инколи молоді Німкині, вихованки прогімназій.

Українці живуть великими, вільними селами і трохи меншими — панськими. Мені випало бути в першому панському селі. Село чималеньке, люде живуть не бідно, громада купила шматок землі у сусіднього дідича — колишнього владаря вільних тепер господарів; заможні громадяне придбали у свою власність від того таки дідича по сотні й більш десятин окремими ланками.

Попід кряжем, на якому стрімко стоїть чепурна біла церков, немов вартовий береже спокій своїх парафіян, понад берегом річки Кінської, колишньої межі Запорозького степу зі степами Ногайців, розлягло ся село. Цегляні будинки дук під залізними дахами на жовтім тлі солом'яних дахів звичайних українських хат здавались палатами якихсь дідичів.

Зі страшенним грюкотом поштова брика спинила ся коло обідраної хати з зеленим склом маленьких вікон; давінок, що дав ся мені у знаки, нарешті змовк. На ганку з'явив ся чоловік середніх літ із медалею, очевидячки староста села. Упередивши мене, що зараз йому ніколи, бо треба бігти на ярмарок, на мій запит, де можна замешкати, викликав десятського, а сей і провів мене до будинку одного дуки.

— Чи це не грап тут живе? — питаюсь.

— Ні, це наш чоловік П. С. — відповів чічероне. Будинок не згірше як у місті — коло головних ганкових дверей мали ся всі здобутки сучасної культури: електричні звоник и таке иньше.

Праця моя над подвірним обслідом посовувала ся не дуже швидко, перешкоджало те, що всі селяне ярмаркували. Ну, розумієть ся, ярмарок як ярмарок, з Циганами, багато волівні, усякий крам: у щетинників гребінці, сопілки, гудзики, дьоготь по-ряд

з барилами молодого на колір як сирівець вина, будки винограду, такі принади та ласощі, як ріжки, ниджирь, медяники, земська — так тут звуть зельтерську—вода. Над вечір тієї-ж днини до господаря, де я мешкав, зібрали ся його родичі—чоловіки, з яких один мав намір мапдрувати на Сибір. Привитавшись і дізнавши, що я був у Сибірі, почали мене розпитувати, чи варт подавати ся на „Хмилин“? Так вони звали Акмолінську область. Розповів я їм про що знав, але на запит, як там живеть ся мандрівцям, порадив вислухати краще драму Карпенка-Карого „По над Дніпром“, яку за їх власною згодою й прочитав. Після того пішла балачка жвавніше. Насамперед зачепили ся за питає: чи може істнувати поміж нашими селянами хліборобська спілка і яка користь в економічнім житю нашого селянства від сїєї спілки? Я не цілком переконаний про користне значінє сеї спілки задля економічного добробуту селян зауважив лиш те, що по розуміню Миколи Васильвича Левитського хліборобська спілка — єдиний рятунок від злиднів та знищеня господарства убогих селян.

— Еге... воно завжди як балакаєш, гарно виходе, але не так на ділі, розумієть ся,— обізвав ся молодий, високий чоловік. Кажуть, що спільна робота хуткіша. Не даром же кажуть: „Де роби купа, там не болить коло пупа“, або: „Де роби гурт, там не такий і скрут!...“ А чи хоч одна така спілка прожила не сварячись років з пять?... Наперед, кажу, що ні. От недалеко ходити, у Кушугумівці зібрала ся така спілка під приводом тамошнього вчителя. Спільщики хотіли взяти оренду, та ніхто з окружних панів не дав: боять ся, що у голодранців не вистарчить грошей. Наняли на рік плавні, а Дніпро не залив весняною водою... от вам і сїнокіс і пастівник... спродуй усею худобу та й більш нічого!... „То ходили у набиранних, а тепера й вибійчані погубили“...— кажуть спільники. Як би не лупали каміня, з якого радив їм Левитський випалювати вапно, то давно-б попухли з голоду!...

— А вапно випалюють таки? — перепитав я.

— Та де вам... з їхнього каміню у Катеринославі Жиди випалюють! — з усміхом відповів селянин. — І що то за спілка, як їх шестеро, та й ті роблять по двоє! На мою думку, — нарешті промовив балакучий селянин, — там треба бути або з біса розумним, щоб полагоджувати сварки, або без тями дурним, щоб робити на чужу користь!

Після смачної вечері, якою почастивала нас господиня, балачка почала ся про иньше. Селяне познайомившись зі мною, захтіли знати: чого я балакаю не лише з ними, а й з паном писарем, що розмовляв із самим грапом, як вони кажуть, „по простому“?

— Ви, здається, і вчені, та й мабуть будете не менш, як „ваше високоблагородів“, а балакаєте так, як ми — мужики... — завважив дід Антін, як усі звуть його. — Нам якось соромно й балакати із вами... — додав він.

— Балакаю я по українському...

— Як? як? як? — перебило мене запитаними скільки голосів.

— По українському... — то-б то, як кажете ви, „по простому“, або як кажуть Москалі „по хахлацькому“; балакаю я від того так, що виріс поміж нашими людьми та й лічу себе Українцем!...

— А хіба пани та духовні бувають із хахлів?! — здивовано запитав підстаркуватий чоловік. Мої приклади, що кожна нація балака, та й повинна балакати по своєму, запевнили моїх цікавих знайомих, що й їм треба не цурати ся своєї мови, а без сорому балакати нею.

— Нема чого й казати, — вимовив ся мій господар, що довгий час уважно слухав нашу розмову, — не то, що кожний народ має свою мову, а й кожна тварюка: кітка нявчить, собака гавка — це їх мова!... — трохи з'їронізував господар. — А що ви думаєте, — звернув ся він до всього зібрання, — як би у нас по школах учили по нашому?...

— То що з того було-б? — запитали його.

— Було-б те, що наука далеко хуткіш пішла-б, часу менш на неї гаяли-б: замість 5 або 4 зим, наша дівтора ходила-б дві-три зими до школи і далеко-б більше тямала... Ось узяти хоча-б мою дівчинку, — він рухом руки показав на двері сумежного покою, де щось бубоніло, — ходе до школи другу зиму, а що вона зна? нічого!... Учитель каже їй: прочитай та розкажи, про що пишеть ся; а воно сердешне не розуміючи книжньої мови сидить цілісіньку ніч, поки здебільшого вивчить на память... Яка це наука?!... Це справжня мука!...

— Чого-ж не вчать так, як ти кажеш? — обізвав ся мовчазний, замлілий чоловік.

— Не можна! — відрубав той.

Се „не можна“, що здивувало все зібраня, з'ясував я, торкнувшись трохи історії нашого краю.

— Втім, що наш народ не має й доси своєї школи, винні трохи й ми сами тим, що соромимо ся балакати по своєму, навертаючи язик на балачку московську. Через те й само правительство покладає у своїх думках, що хохли от незабаром усі забалакають по московському, то на який біс їм та школа, про яку так дбають наші вчені люди та пишуть про це по газетах, — не втихомирював ся мій господарь.

— Та чого-ж воно так, що як забалакаєш із чоловіком хоч трохи освіченим, по своєму, то зараз і почнуть глузувати з тебе, обзиваючи дурнем, мазницею, то що? — завважив чоловічок.

— Освічена людина ніколи цього не скаже, — вихопив ся господарь. — Який небудь грамотій недрюкований — хіба той скаже!...

Я підтримав докази господаря і вони, як видно, мали не малий вплив на слухачів, що вже більше не сперечались, запевнившись, що в народній школі, в нестеменим значіню сього слова, потреба є і треба її задовольнити.

— Та чи є книжки биті нашою мовою? — після короткої мовчанки запитав дід Антін.

— Діду! — обізвав ся балакаючий селянин, — хіба ви не памятаєте, як я колись читав книжку „Торбина регіту“? Тоді ще в Сиволапом не добре трапилось від регіту...

— Хіба тільки „Торбина регіту“ є на світі? А „Кобзарь“ Шевченка, „Маруся“ Квітки, Кропивницького...?... Та що й казати, я не дуже вчений, та й то читав по нашому чимало! — раптово забалакав ще молодий, чорнявий чоловік, як видно, досить розвинений в національним самопізнаню. Розпити мої виявили, що сей чоловік дещо знає й деклямувати, і я зараз скористував ся тим, маючи намір познайомити зібране з деякими творами наших поетів. Я деклямував з „Гайдамаків“ „Титарь“, мій знайомий Кропивницького „Куплети“; гумор був надзвичай натуральний, а не роблений, як то завше буває у артистів із професії. Після куплетів прочитав байку Глібова „Горлиця й горобець“ і нарешті першу частину „Катерини“ Шевченка.

Мої розповідання про знайомих мені селян на декого з читачів зроблять може вражінє високого розвитку національної самоєвѣдомости, якої не можна сподівати ся від простих селян, гли-

бокого зміцнення (в одиницях) переконання про потребу свого власного життя, як окремої нації. Треба завважати, що мені поталанило здібати ся з найзаможнішими господарями, що мали вигідні умовини життя і досягли такого ступня самоосвіти, — ті умовини, якими не мають змоги користувати ся бідні селяне та й навіть селяне середньої заможности. Звичайно, де заможність, там і освіта!... Се раз. У друге, що й поміж заможними селянами, як переконав ся я, маючи нагоду об'їхати майже весь повіт, такий розвиток самосвідомости національної, таке зацікавлене суспільними інтересами свого народу — явище поодиноке; більшість же письменних Українців наполяга на те, що-б яко мога хуткіш витравити в собі те, що нагадує йому своє походження і зробити ся „благородним“, то-б то Москалем по мові; багато й таких, що соромлять ся за вас, коли почнете балакати з ним по українському, або глузують із ваших виразів. Можу навести такий приклад. В розмові з селянами якось ужив я вираз „у ранці“, як деякі з присутніх глузуючи запитали: „У якім ранці? — салдацьким, чи що?..“ І потім додали: по нашому буде „утром...“ Хоча тільки що розповідане явище й поодиноке в наших селі, але його приємно відзначити, як явище, що свідчить про поступ національного самопізнання у нас на Україні, — свідчить про те, що наш народ почина брати участь у справі національній, дякуючи впливам нечисленної поки що інтелігенції. Тепера мене не дивує, що др. Франко в день свого ювілею одержав адресу від одного селянина Уманського повіту.

В освічених верствах російської суспільности Українців інтелігентів лічуть ворогами освіти не на рідній мові, але про себе маю сказати, що я тримаюсь того погляду, що яка-б не була освіта, на якій мові вонаб не викладалась, а все таки вона лишаєть ся освітою, якою можуть скористувати ся хоч окремі одиниці нашого народу; без освіти не було-б і тих поодиноких явищ, про які я розповідав. Як не світить блиск ґазника або електричних ліхтариків, нехай блима, хоч він і чадить своїм слабим світлом, каганець, ледве освічуючи сутінь... Краще яке небудь світло, ніж темрява без жадного просвітку!...

В сьому селі я мав нагоду переконатись, що наша пісня, перейшовши через талановиті композиції наших музиків, знову дійшла до народу, який витворивши її, на де який час під впливом політичних та економічних обставин забув, хапаючись за нові

пісні утвору московського, більш сороміцькі, салдацькі та фабричні. Тут я чув такі пісні, як: „Ой зацьвіла червона калина“, „Ой не ходи Грицю“, „Ой не шуми луже“, співані на голос композицій. Не без впливу інтелігенції й тут. Ширять пісню нашу в сім повіті, нехай їм щастить на все добре, учителі й не тільки Українці з походження, а й Москалі, користуючись дуже гарним звичаєм — упорядковувати різдвяні ялинки задля дитської втіхи, — звичай, розуміть ся, позичений. На сім сьвяті, що відбуває ся по програмі одобреній інспектором народних шкіл, дівтора співає мішаним гуртом українські пісні вивчені по нотах, деклямує байки Глібова поряд із Криловськими. На сьвяті ялинок завше бувають селяне-батьки, матері школярів, яким співи найбільш подобають ся; парубоцтво несе пісню на вулицю, відкіля вона починає лунати на все село. Такий шлях розповсюдження нашої пісні — шлях доволі певний...

II.

Перше ніж сказати дещо про стан народньої осьвіти в Олександрівськім повіті, я маю трохи сказати про саме повітове місто. На лівім березі Дніпра понад Великим Лугом проти Хортиці розкинуло ся місто, яке перед десятима літами було ще тільки містечком, але дякуючи економічному розвоєви краю та залізниці, почалось обстроюватись та розростатись. Місцева інтелігенція — українська, більшість належить до Петербурського товариства розповсюдження користних книжок поміж Українцями. Ся-ж сама інтелігенція упорядковувала перші роковини Шевченка, про що я вже повідомляв читачів „Літер. Наук. Віст.“ Олександрівські земці багато дбають про народню осьвіту, лишаючись вірними засадам відомого діяча на полі осьвіти, барона Корфа.

На мене, чоловіка з иньшого повіту, дуже приємне вражінє зробила велика численність шкіл: де лише 100—50 хат, там і будинок земської школи; є села з трома й більш школами; гарні цеглові будинки з помешканєм задля учителів, бібліотекою підручників для педагогічної праці учителя. Все се на перший погляд не нагадує смутні, невеселі російські картини; вам здаєть ся, що заїхали як не в Швецію, то напевне в Чехію. Здаєть ся, що тут усі селяне не лише письменні, не лише вміють читати та писати, а й читають популярні книжки, одержують такіж пересічні видання, користують ся в своїм побуті деякими надбанями сучасної культури.

Упереджаю читачів, що се лише так здаєть ся з поверхового погляду, та в дійсности нічого того нема. Чому? запитасте мене. Може селянин Українець не хоче вчитись, не шле дітей до школи?...

Ні! та й ще як ні! Дітей скрізь по школах так багато, що вчителі з великим жалем багатьох відсилають до дому, бо брак місця. Селяне зрозуміли всю потребу освіти в сучаснім житю, але ся освіта замало дає дійсної користі.

Щоб бути трохи зрозуміліїшим, я мушу розповісти одну пригоду, що лучилась мені при статистичнім допиті парубка літ в 20-ти.

— Ти письменний? — питаю його. Батче, графа́ (рубрика) є така в картках, по яким іде допит.

— Був!

Така ляконічна відповідь здивувала мене чимало; підіймаю на його очи.

— Як то „був“? — допитуюсь.

— Був та й годі... а тепер забув!...

— До школи ходив?

— Еге-ж...

— Мабуть тільки одну зиму?

— Як раз одну — аж цілих чотири! бзамент тримав, свідощтво одержав, ще й земський похвалив, що добре читаю...

— Ти-ж пізнаєш букви? — можеш скласти слово, чи ні?...

— Букви я знаю, складу їх, але того слова, що складу отсе зараз, не розумію: не скажу, що воно визнача. Подивлю ся на книжку, подивлю ся — та й годі скажу... У мене ще є книжка „Паульсон“, її мені подарував учитель та й тої вже не втну, — якимсь глухим голосом закінчив парубок.

Сей факт не потребує пояснень...

Шановні читачі можуть завважати, що він одинокий, що сей хлопець може був нездатен до науки, тому й так хутко забув. Перше ніж сперечатись на такі можливі уваги читачів, прошу попитати наших учителів: скільки одночасно в сям хлопцем вступило дітей до першої кляси школи? І ви, в тому я певен, почувєте цифру, як не 80, то ціле 100...

А прошу ще запитати: скільки одержало свідощтво скінчення елементарної науки? Не дивуйтесь, як почувєте: 4 чоловіка... Де-ж ділись иньші?... Одна відповідь: „убоя ся бездны премудрости“,

розбігли ся. Виходить: ті, що витримали іспит, самі найздібніші до науки, найталановитіші!...

Се вплив ненормального стану народньої осьвіти в російській Україні. Перед вами чоловік, що його просто від мички прядива, яку він мняв ногами для маминої прядки, послали в школу, де засадили за букварь, а потім за „Родное слово“, в яким він не знайшов нічого ріднього, крім чужого, — він малюнків і то не розумів: на хату (избу), що будували Москалі, казав: васік, що було й зо мною; в сім ріднім (?!) слові він ні одного слова добре не розумів, не бачив рідньої хати, плуга, повітки й своїх людей. У тяжку сього чоловіка цілі чотири зими вбивали якихсь 200—300 чужих слів, його розум затуманювали називаючи знайомі річи інакше, як на їх казали дома, — його уява, що кипіла вже образами, широко розвинувшись під впливом природних обставин виховання сільської дитини, спиняєть ся в своїм розвою. Причина сього в тім, що наших дітей не вчать, а муштрують, або як кажуть наші селяне „обучають“. Тепер ви розумієте, що кращої відповіді на мій запит сей парубок не міг дати, як „був...“ Єдиний рятунок від нищення, нівечення дитячих істот є школа нестемєнно народня, то-б то така, де викладалась би початкова наука на рідній мові та по книжках, писаних мовою рідною не самодержавному чиновникови, а даній дитині.

А коли се поки що неможливо здійснити, то треба якимись иньшими способами закліпувати в головах вимуштрованих, але далеко не осьвічених дітей ту науку, якій їх „обучають“ у сучасній нам школі на Вкраїні. Потребу таких способів давно зрозуміло земство, і для того заснувало свою книгарню, завдане якої—наблизити книжку до народа, зробивши її яко мога дешевшою. Книгарня має свою камяницю, вибудовану на земські кошти. Провідником сього діла був один дуже осьвічений чоловік, земський урядовець П. И. Ч—ський; він зрахував, що коштуватиме виконане справи земської книгарні і подав свій проєкт на обміркуване земського зібраня, яке й затвердило його в 1894 р. Книгарня одержує від видавництва народні книжки російські, також і українські, які за останні два роки почали хутко розходитись по селах. Багато купують такі книжки, як дрібні оповіданя Грінченка, „Батьків гріх“ Білоусенка, дві книжки Чикаленка, „Байки“ Глібова, з великих: „Твори Кропивницького“, „Драми та комедії“ Карпенка-Карого. Я був свідком такого випадку: один селянин узяв за раз аж 40 пр.

Глібова та з десяток „Батьків гріх“. Мій знайомий, що дуже близько стоїть до справи книгарні, казав, що торік за січень та лютий розійшло ся 120 пр. одного „Кобзаря“. Або ось ще один випадок. Входить у книгарню селянин.

— Дайте мені Кропивницького!

— Ця книжка коштує 3 карб., — упереджають його.

— Нічого!... Хіба у мене грошей нема, чи що?..

Сі факти як не треба краще свідчать про те, що на українську книжку, як на книжку цілком зрозумілу на нашій селі і користну, є попит, що обіцяє їй широке розповсюдження. Не раз робили наскоки зі своїми доказами вороги нашого розвитку, українофоби, що Українець не читає книжок писаних його мовою, а не читає він їх не по нерозумінню, але по пересвідченню, що не розуміє тої мови, яку видумали українофіли, а читає більше книжку московську. Не варт заводити суперечку про се, бо всі докази — одна вимівка, брехня русофілів. Народ із великою хіттю читає свою книжку, любить її читати. Я сам розповсюдив за час моїх мандрівок по повітах до 500 маленьких книжечок; за мною ганялись селяне, почувши, що я даю книжки; нерідко мені приходилось заможним селянам продавати книжки; такі видання, як оповідання Нечуя та Кониського я багато перепродав інтелігентам. Що поміж селянами зростає потреба нашої книжки, свідчить такий, не можна сказати, щоб цілком прийнятний факт: деякі учителі зовсім не в метю ширення книжки поміж народом, допевнившись, що українська книжка має попит на селі, перепродують книжки далеко не по номінальній ціні, а з великим % задля власної користи, обираючи селян. Брехня й те, що народ не розуміє своєї мови, коли нею дрюкують ся книжки. Скільки раз я чув, як дівчора розповідала на память казки „Бідний вовк“ Грінченка, „Верба та вірка“, оповідане „Не в добрий час“, або поему „Марко Проклятий“ Стороженка.

Служниця мого знайомого учителя перечитала всю його українську бібліотеку; найдужче подобалась їй „Катерина“ Шевченка. Торішню зиму після Різдвяних свят у багатьох селах, коли в мене була зайва година, читав я деякі оповідання, розумієть ся, з побуту селян, з часописі „Літер. Наук. Віст.“, якого скількись примірників було при мені. Моїм слухачам над усі подобалось різдвяне оповідане „Злодій“ Вячеслава Потапенка; його мені довело ся читати разів з півсотні. Слухали й чоловіки й жінки,

цілком неписьменні, й мала дівтора, — всі розуміли і на всіх робило се оповіданє глибоке вражіє, жіноту зворушувало до слів. Очевидячки селянини розуміє ту мову, якою пишуть наші видатвійші белетристи.

Книжка йшла-б на село ще хуткіше, як би на перешкодї їй не ставали ворожі відносини українофобів. Діло в тім, що тепер заправля книгарнею панї Р—ска; Великоруска по походженю, вона зовсім залишила виписувати українські книжки, здаючись на своє розуміє, що української літератури на світі нема, що всі, як вона висловлюєть ся, Грінченки, Франки, Левицькі — перелицьовщики російських творів, усі популярні книжки пишуть про те, що давно вже написано в російських книжках. Розумієть ся, такі зорожі відносини роблять те, що багатьох книжок, на які є великий попит, у книгарні нема.

Останні два роки, коли почала заправляти панї Р—ска, книгарня не лише не має доходу, а ще несе дефіцити — 1899 р. на 870 кар., а 1900 р. після перевірки дефіциту виявилось аж 1321 карб. Місцева Земська Управа прохала зібране ствердити її рішенець — протурити паню Р—ску, зарахувавши за нею 500 карб., але панї знайшла собі оборонців, гласних земських, і спокійнісінько лишила ся на посадї робити ще більший дефіцит.

В кінці жовтня мене закликали до Катеринослава. Чекаючи в Олександрівському вечірнього поїзду, я пішов обглядати місто; ненароком зайшов на якесь старе гробовище. Могилки без хрестів зрівняли ся з землею, поросли тирсою і лише де-не-де стовбичили похнюплєні, трухляві хрести невідомих небіжчиків. В північній частинї гробовища стояв, немов озираючи своїх старих товаришів, гранітовий хрест з таким самим постаментом, на котрому вибито золотими літерами: „Послѣдній кошевой Задунайской Сѣчи козакъ Платнировскаго куреня, Генераль маіоръ Осипъ Михайловичъ Гладкій“. В низу на мармуровій дощї висічено початок „Бють пороги“ Шевченка по українському аж до слова: „верніте ся!...“

Дивно! На памятнику Котляревського уряд заборонив вибити: „Рідний край першому народньому поетови Івану Петровичу Котляревському“, тоді як тут вибита трохи не вся поема?!...

З памятників нашої минувшости Олександрівск більш нічого не має.

III.

Чудові, соняшні дні жовтня відмінились негодами падолиста. Небо замазалось, як кажуть у нас, хмарами й немилосерно мрячило, осінній пронизуватий вітер зривав останнє листє білих акацій. У таку погоду нам казано їхати на докінчене статистичного обсліду — бачте, виявились де-не-де недоробки. Ми знову на половині довгого перегону, коні того-ж Жида-поштаря тарабанять брику своїм звичайним поштовим тактом; звоник, що насточортів мені у першу мою поїздку, не дзвенів, а якось ляскав обліплений грязюкою. Настрій досить кепський... Мій попутчик, товариш по посаді, Великорус по походженю, великий штукарь розповідати ріжні анекдоти з житя Москалів, був ще в гіршому настрої, ніж я і щось бубонів під ніз.

— И дернулъ-же чортъ Гоголя воскликнуть :

„Чортъ васъ бери, степи, какъ вы хороми!“ — завважив він не дивлячись на мене. — Дѣйствительно, чортъ васъ бери, степи, какъ вы скверны!... — іртіуючись додав він. По якісь павзі :

— Что вы видите передъ собой? — запитав він дивлячись на мене своїми лагідними, сивими очима крізь скло окулярів.

— Он бачу дві могили вкупі, а он... одна та висо...о...ка! — павмисне розтягуючи останнє слово відповів я.

— А еще что?

— Небо, землю...

— И больше ничего? — а воздухъ видите?...

— Ні, не бачу...

— Ничего у васъ кромѣ воздуха нѣтъ! — нарешті вимовив він.

Годі було сперечатись, бо ми вже в'їхали у двір поштаря, теж Жида. Поки перепрягали коні, ми встигли смикнути горілки, заїдаючи твердою московською ковбасою. Чарка трохи підбадьорила наші нерви, хоч і не довела їх до „першого зворушення“. Але нам їхало ся веселійше. Мій товариш розповідав дуже сьмішні анекдоти в побуту Черемисів. На обрію в тумані мряки бованіло село Жеребець, наша штаб-квартира, прозване статистиками під вражінем трансвальської війни „Преторією“; навкруг його, як справжньої Преторії, пороскидані меньші села, слобідки, кольонії, хутори й окремі ферми, де жили наші „Бури“. Село клекотіло, як

Йоганесбургі в часи нападу Джемсона: з усіх боків чути лемент, гук, співи, коло урядової крамниці з „монополією“ стоїть вервечка народу з пляшками, ждучи черги. По вулиці з цілим озером дощової води запряжена замореними шкапами котить ся німецька бричка, за нею йде багато народу, на колісці сидять музики; п'яні чоловіки, наважуючись танцювати, тупцюють ся на місці, обризаючи навкруг себе дівчат у новеньких сукнях. Тут я тільки зрозумів, що ми попали на село після Дмитра, коли дівка вже не хитра, на який час випада найбільш весіль по селах.

Спинились ми, як і завше, на земській квартирі.

Осередок села, неподалеку базарь, навкруги крамниці, пиварні й інші такі добродійні інституції, де завше снує народ. У вікна нашого помешканя видно довгу, як курінь азовських рибалок, одхідчасту хату; на стіні обіпраний дощем вітер гоїдав вплинула вивіску з намальованою носаточкою,* де можна було ще прочитати: „Чайная и народная читальня“. Виходить, думаю собі, добродійна й просвітня інституція вкуші. Цікаво! Треба оглянути... Пішов.

У сїнях, мов хмарою, обгорнуло мене парою, яка виходила з кімнати, де телесували ся куби окропу; на його долю випало, як я довідав ся, зовсім не відповідне призначенє паралізувати горілану зачаділість, а не відігрівати заклаклі члени. На брудних вікнах стояли не менш брудні склянки та пляшки від „монополії“.

У відчинені двері я потрапив прямисінько в „чайню“; покоїк досить охайний, долівка посипана піском, коло богів шпаларі, стіни обліплені картками часописі „Нива“. За одним столом — їх лише два тут — на ослонах сиділи селяне, як видно, не під одним десятком чарок; вони на мене не звернули ніякої уваги, що допомогло мені краще пантрувати за ними. Кремезний, середніх літ селянин, з червоним від горілки обличєм, довжезними вусами, в розстебненій чумарці, з кишені якої вигляда пляшка „монополії“, в палких обіймах тримав ще молоду жінку, свою куму, що проти сього не мала нічого.

— Трохиме! Трохиме!... — репетував жартовливий кум. На гук виходить заправник чайної — Трохим.

*) По російському „чайникь“.

— Дивись! моя кума каже, що не вмiє чаю пити з бубликами, — звернув ся до Трохима кум, спокiйнiсiнько нишпорячи у самих потаємних нетрях кумасиногo туалету.

— Годi бо пустувати, кумцю! — спiняла жiнка свого кума. — Я тiльки кажу, що краще горiлку пити з бубликами, нiж чай!...

— Еге! — обiзвали ся иньшi селяне. — У твоєi, Гнате, куми не аби який i смак, та мабуть... не тiльки до горiлки...

Сумежня кiмната — читальня. На столах, понакриваних скатертями з сухими та мокрими плямами, де два чоловiки, мабуть тверезi, пили чай, попiдливани часи, жовтi на колiр, лежали складенi лаштiвненько картки примiрникiв рiжних часописей i газет: помiж картками „Нивы“ можна було здiбати „Сельскiй вiстник“, „Природа и люди“, а помiж останнiми ту-ж „Ниву“. Нi одного сьвiжого н-ра, найсьвiжiйший був квітневий н-р якоiсь газети.

— Де-ж це сьвiжi н-ри? — спитав я того-ж Трохима.

— Спершу читають батюшки, писарь, дохторь, хвершал, а тодi вже шлють сюди — розповiдав вiн. — Бува й так, що воно й загубить ся, доки сюди дiйде...

— Хиба грамотнi не ходять читати?

— Де вам?!... хто там читати-ме! У ряди годи забiжить парубiка подивитись малюнки, а бiльш задля того, щоб украсти паперу на цигарку. Батюшка дiзнали ся про це та казали, що-б я iх сюди не пускав...

Стiни сеi „просьвiтньої iнституцiї“ облiпленi тими кунштинками, якi продають рiшеники (образкарi).

Чого тут нема! „Жаркiй поцiлуй“, „Неожиданный гость“, iлюстрацiя до пiснi „Когда я былъ слободной мальчикъ“, iз якоi сiльський хлопець досить докладно мiг познайомитись iз життєм самоi дешевоi проституцiї; ближче до божника видно було кунштик, як сьвятий Миколай спасає трьох „дiвлиць“ — прямисiнько якихсь городських хльорок, вiд „развращенiя“, а там якiсь кати в одязi кацапiв карають голiсiньку Варвару великомученицю. Найбiльшу увагу своїм змiстом звернув кунштик страшного суду, де вималюванi кари за рiжнi вчинки, якi мають терпiти вiд чортiв у пеклi грiшники; засада сього малюнка та, що яка частина тiла людини за життя найбiльш грiшила, та буде найдужче покарана: дуже цiкавий малюнок кари за сему заповiдь Мойсеевого закону. На дидактично-моральний вплив сього малюнка напевне велику надiю

поклада місцевий сьвященик, якому товариство тверезости доручило доглядати чайню й оберігати її від лукавого...

Очевидячки просьвітня інституція зробилась шинком, коршмою... Уряд, — кажуть селяне, — почав продавати сам горілку, відняв у нас коршму та подарував чайню, де можна підпилому чоловікови перегрітись... розумно!...

Від чого се залежить? На мій погляд від того, що така інституція, як чайня, цілком невідповідна вдачі нашого народу. Наша інтелігенція позичила її від Великорусів, де вона виплидлась із „заїзжого двора“ і потім узята під охорону уряду. Українець чаю не п'є, бо не розуміє в йому смаку, від того чайні пустують, — годі й казати, що книжок ніхто не читає. Із інституції виходить одна примха панів та забаганка інтелігенції. Треба не позичати, а на підвалині пильного студіювання свого народу, на підвалині спостережень заводити просьвітні інституції цілком відповідні вдачі, смакови і ступневи розвитку наших селян; тоді тільки наша робота буде користна задля народу. Треба придивлятися, які інституції заплочують ся в житю нашого народу, і тим допомогти розвинути ся.

Останніми часами наш народ дуже прихильним робить ся до театру. Се надає нам, як інтелігентам, обовязок працювати над розвитком народнього театру по селах та місточках, тим більш, що у нас маєть ся багато відповідних драм для народу. Театр, се єдина на часі необхідна і користна інституція.

Юхим Павловський.

Томськ, 1901 р. 12 січня.

Національне питання в Норвегії.

(Памяти незабутнього учителя Олександра Кониського.)

I.

Вельми часто можна почути навіть від людей з широкою освітою та спочуттям до пригноблених націй, що націоналізм в наші часи — і як суспільно-політична доктрина і як практична потреба — вже віджив свій вік, перестарів ся до краю; що економічні та соціальні змагання, викликані до життя новітніми часами, підтяли в корені національні змагання народів і через те саме національні рухи скрізь позбули ся своєї колишньої інтенсивності та сили, уступають ся на задній план і нарешті зникнуть цілком. Тоді матимемо лишень одну націю-людськість, де не буде місця жадним національним ознакам та різницям, де зіллють ся в одну родину усі люде, де „Єллін та Юдей“ становитимуть одно з погляду національного.

Така думка найбільш принажує до себе та здобуває прихильників собі от-сією своєю простотою та радикальністю; вона має претензію розплутати самі найтруднійші, найбільш полугані питання, порішити основні проблеми людського життя на підставі дуже немудрих, кожному доступних міркувань. На-віщо, мовляв, клопотати собі голову усякими там національними питаннями, коли неминучий хід історії усе одно знищить їх і сліду не кине ніякого; навіщо завдавати собі марної роботи, працюючи на національному полі, коли поступ все одно нівелює усі національності і приводить їх „к одному знаменателю“? Ліпше відразу перетяти гордієвий вузол національних відносин і не морочити ними собі го-

лови, покладаючи всі надії на те, що час, — а він, як відомо, найкращі ліки на все, — і тут доведе справу до найліпшого кінця. Так навчає теорія; отже практичне життя не дуже то має охоту підлягати нашим теоретичним міркуванням. Поки ми отак укладаємо собі рожеві плями на будучність — „течуть ріки, кроваві ріки“ і в простім і в переноснім розуміню сього слова; провадить ся мало не скрізь завзята національна боротьба; чути важкий, силоміць заглушений стогін пригноблених націй і лунають тріумфальні поклики переможців... Слухаючи отой стогін, дивлячись на ті муки, ніяка жива душа не може заспокоїти себе теоретичною надією на те, що „колись то ліпше буде“, а мусить шукати якогось певного виходу зараз. І от — придивившись уважно до теорії, спершу такої блискучої та принадної, ми побачимо, що засновано її на досить хиткому ґрунті — „на пещі“, мовляв; і що вона зовсім не розв'язує світових проблем, а хіба що розсікає їх, таї то невдатно... Факти в життя доводять щось иньше: раз-у-раз вони виявляють утопійність теорії, нищать її і дають докази того, як жваво поруч економічно-соціальних змагань прибиває ся і національна течія, нагадує, кричить про себе тисячами самих вразливих подій... Годі заплющувати очі, — ми повинні дивити ся на те, що навкруги нас дієть ся, а дивлячись, мусимо одкинути заспокійливу теорію, якою б принадною вона нам не здавалась, і витворити якийсь иньший погляд на національну справу. Який же?

Не дуже давно панувала в соціології так звана органічна теорія, що всі ознаки окремого живого організма переносила на одиницю громадську, організм суспільний, вишукуючи поміж організмом та громадою цілковиту аналогію, абсолютну подобу в самих що найменших дрібницях. В наші часи органічна теорія не багато має таких прихильників, котрі б обороняли її в тій абсолютній формі, в якій вона вийшла з голови перших творців своїх; новіші соціологічні праці довели, що цілковитої аналогії поміж організмом та громадою нема; що суспільна, громадська одиниця в соціологічного погляду далеко не та сама, що окремий організм. А про те ледви чи можна змагати ся проти того, що де-яка подоба, де-яка аналогія поміж громадою (соціологічна одиниця) та організмом (одиниця індивідуальна) існує. Відносини поміж окремими організмами, — візьмемо людей, — багато де в чому складають ся на відносини між собою соціологічних одиниць (громад, націй); вони становлять ніби той зразок, ту міру, що її

можна прикласти і до відносин між собою соціологічних одиниць, націй то-що. Такий метод — порівняння окремої особи людської з організмом громадським (нацією) — у великій пригоді нам стане, щоб вияснити суть відносин та змагань національних.

Ми знаємо, що кожний індивідуум, кожна особа людська має риси, схожі з відповідними рисами інших індивідуумів, або інакше кажучи — такі, що ріднять його з подібними ж організмами; але разом із тим має і неодмінно мусить мати — на теж він і індивідуум — і своєрідні риси, — такі, що відрізняють його від усіх інших схожих із ним індивідуумів і надають йому своє власне, йому тільки одному властиве обличчя фізичне й духове. Кожна людина має щось свого власного: свою вдачу, свої духові прикмети, свою вроду. Чим дужча особа людська, чим вище вона підноситься по над загальний рівень, тим сї прикмети, особливо духові, в ній дужчі, оригінальніші, тим виразнійше відзначаються вони від загалу, від тієї „*augea mediocritas*“, тим і особа така має в собі більше індивідуальних прикмет, тим вона оригінальніша. Навпаки, спускаючись низше по біологічній, я сказав би — драбині, ми помічаємо, що індивідуальні риси раз-у-раз стираються; окремі організми стають усе більш та більш схожими, своєрідного раз-у-раз стає менше і — замість особ із індивідуальними прикметами ми бачимо тільки майже однакову масу організмів, у якій трудно відрізнити одного від другого. Так само прослідивши й ембріональний розвиток живих творів, ми побачимо, що на низших щаблях тієї життєвої драбини вони більше схожі між собою, ніж різнять ся: ембріони чи зародки людини, птаха, чотириноного звіря вельми між собою схожі і ся схожість перш за все кидається в вічі, коли розглядати поруч малюнки таких зародків, — недосвідчена добре людина ледве чи спроможе ся розрізнити їх без помилки. Ембріони розвиваються — і разом із тим росте поміж ними різниця; людина починає вже більш та більш одрізняти ся від інших тварів, та й усі вони одна від одної, але й тепер ще багато ознак сховано, не виявило ся ще на верх, — наприклад, до певного часу у людини не можна розібрати полових прикмет; далі виявляють ся й вони; нарешті людина народжає ся на світ. Факт усім відомий, що новонародженні діти теж вельми скидають ся одно на одне і аж із ростом та розвитком виявляють ся у їх дужче, і все більш та більш розвивають ся різниці. Таким чином — індивідуальні прикмети побільшують ся у тварів розвинених,

найбільш виразно проступають у людині, а в людському роді — у осіб, більш ризвинених фізично й духово.

Що бачили ми в сфері біологічній, те-ж саме в деякій мірі можна спостерегти і в соціальному, громадському житті; здобутки, винесені нами з тієї сфери, можна прикласти й до цієї... Група людей, звязаних між собою одною мовою, одним світоглядом, спільною історією й традиціями, творить із себе ніби одну колективну особу — націю, народ. Кожний індивідуум у межах такої колективної особи має, певна річ, і свої індивідуальні ознаки, але вони ніби розпливають ся в загальному морі національної особи, як крапля води в річці; вони тільки доповняють одна другу і в сумі творять колективну особу — націю. Инакше кажучи, окремі особи позбувають ся своїх індивідуальних прикмет і по-за межами колективної особи (в міжнародних зносинах) виступають як одна цілість під стягом своєї національної назви. Коли ми говоримо: Німець, Француз, Українець і т. и., то ми розуміємо людину з тими чи иньшими національними, а не особистими, індивідуальними прикметами.

Кожна нація, що варта цього імені, має в собі щось своєрідне, що відрізняє її від усіх иньших націй. Ознаки фізичні та антропологічні, а ще більш духово-моральні прикмети, вдача національна, мова, погляди суспільно-економічні, часом релігійні і т. и. — все се відрізняє одну націю від иньших і становить її національне обличчя, національну індивідуальність; все се звязано традиціями, народними переказами, світоглядом, минулим і сучасним життям із істотою національною і за все се нація міцно держить ся, пручаючись, змагаючись, коли її прикмети хочать знищити і тим затерти її національну індивідуальність. Але способи боротьби за національну індивідуальність бувають не однакові у різних націй, як є ріжниця і в способах боротьби за особисту індивідуальність у окремих осіб людських. Нація некультурна, неосвічена, темна хоча й держить ся за свої національні прикмети й веде за їх боротьбу, але робить се зовсім несвідомо; вона дає тільки пасивну одсіч усім тим заходам, що мають на меті її винародовлення, знищення її національного я. Вона чинить так тільки тому, що инакше не може, що її прикмети національні так міцно звязані з її істотою, з її національним організмом, що вона не спроможна порвати сих звязків та скинути з себе свій національний одяг. Свідомости своєї національної індивідуаль-

ности, свого національного *я* — така нація ще не має; вона ходить-блукає немов із завязаними очима, що не спроможні гаразд розглянути ся ні кругом себе, ні в собі навіть. Инакше діє ся у культурних, освічених націй, що вже відчувають і розуміють своє національне *я*, свою національну індивідуальність, — вони дають уже активну одсіч, вони цілком свідомо обороняють ся проти замахів на їх національне життя. Культурні нації, що дійшли вже до національної самосвідомости, провадять національну боротьбу цілком свідомо; вони добре тямлять вагу національної ідеї; вони знають, чому ведуть довгу, нераз важку боротьбу зі своїми гнобителями; вони поважають свою національність і себе самих разом, як репрезентантів і заступників своєї національности і, поставивши собі такі чи інші національні ідеали, простують до їх певним, наперед обібраним шляхом, твердою, непохитною ходою. Культура й просвіта, як бачимо, надають національному рухові потужности, інтензивности, сили; та й не раз навіть вони викликають його на світ. Тим то ми бачимо, що стільки національних рухів повстало як раз протягом останнього століття, коли культура величезними кроками поступала наперед, коли просвіта перестала бути привілеєм вищих верств людности, а демократизувалася, спустившись до-низу, по-між простий люд. Тут — у культурі, у просвіті — лежить причина того, що минуле XIX століття породило таку силу національних рухів, викликало до життя навіть такі національні організми, що вже на віки, здавало ся, заснули мертвим сном, що давно вже були прибиті на цвѣту, зівяли та опріч пасивного, не могли здобути ся ні на який активний протест проти надсильства. XIX століття — се суще воскресення мертвих національностей! Германські народи, славянські, Італія, Греція — тільки за наших часів воскресли з могил, де були живцем поховані середньовіковим ^уладом громадським та обставинами тодішніми, що все нівелювали на один зразок, усе приводили „кь одному знаменателю“. Виходить, що як у сфері біологічній більш розвинені твари мають разом із тим і більше індивідуальних ознак, так і в житті соціальному, — а сюди треба зачислити життя націй, — у більш розвинених націй проступає більше потяг до незалежного істновання, до вироблення національної культури.

Разом із тим бачимо поступ і ^з другого боку: національна ідея не тільки пішла в глибинь народніх мас, але й змістом своїм поширшала, визволюючись ^з потрохи, по-малу, ступінь по ступневі,

шляхом довгої еволюції від національної виключности та шовінізму. „Чужинець — то варвар“ — казали у давніх Греків; „чужинець — то ворог, hostis“ — лунало у Римі... Якими чужими, далекими здають ся нам тепер сі людоненавистні погляди! Чимсь дивовижним, незрозумілим майже тхне тепер від сих речень, що не говорили ся так собі — на вітер, а становили дійсне цілу жахливу програму міжнародних відносин... Певна річ, до ідеалу ще й тепер далеко; трапляє ся иноді, що навіть висококультурна нація вибухне таким шовінізмом, що за людину страшно стає, — таку подію маємо пещасте як раз тепер спостерегати у відносинах Англії до південно-африканських республік, — але взагалі кажучи, нації культурні вже просвітленими очима починають дивити ся на міжнародні відносини; беручи від сусідів усе, що варто взяти, вони не цурають ся й свого і любовно заховують і зберігають свої кращі національні ознаки. На прапорі усіх культурнійших націй і людей нашого віку немов стоять вибиті слова нашого Кобзаря :

І чужому навчайтесь,
Й свого не цурайтесь...

І се звичайний, неминучий хід історії, що веде до справжнього братерства по-між народами на ґрунті спільних інтересів, обопільної заемоги і згоди, а не загального нівелювання та однаковости самих лишень верхніх ознак. Ремствувати на сей хід, або силкуватись зупинити його, чи навіть повернути в иньший бік — можуть тільки низькоокі люде з вузьким, обмежованим сьвітоглядом, що не розрізняють дерев на суцільному тлі ліса, і думають, що братерство та згода в міжнародних відносинах купуєть ся ціною цілковитого стирання, знищення усіх своєрідних, національних прикмет. Що се не так, тому можуть бути доказом і братовбійчі війни між членами одної національности (Австрія і Германія р. 1866), і добра злагода по-між чужими народами (Німці, Французи та Італіяниці у Швайцарії). Все се загально відомо і кожен, коли схоче, зможе прибрати собі десятки прикладів сього з історії людськості... Але багато на сьвітї людей, помазаних навіть культурою, що забувають се, або запліщують очі, коли зустріне ся який такий факт, та мовчки оминають його; їм важко стерпіти, що поруч їхньої національности можуть жити своїм власним життєм національним ще й иньші... Недавно вийшов IX том творів російсько-польського письменника Володимира Спасовича і тут знаходимо

вельми дотепну характеристику таких людей. „Чи бачили ви, — каже д. Спасович, — місце, де зливають ся дві великі ріки, як я їх спостережав: Сони та Рони в Ліоні, Мозелі та Рену в Кобленці, Волги та Ками, Сави та Дунаю під Білградом? Дві течії сходять ся в одному кориті — одна буровата, друга зеленувата і, не зливаючись в одно, течуть поруч цілі десятки верстов; навіть колеса та івенті пароходів, що сновігають по їх раз-у-раз, не спроможні їх перемішати. Коли-небудь вони зіллють ся, але єсть люде, що не хотять того чекати, — їм муляє, що дві течії, дві ріки, а не одна, — і от вони пропонують поставити там, де зливають ся ріки, велику машину і обидві течії перебовтати, або з того берега, під яким тече зеленувата вода, підливати буроватої фарби, аби тільки вся ріка була одного буроватого кольору... Я, поки й віку мого, — кінчить ш. автор, — буду ворогом виключного націоналізму, а обстоювати му за многонаціоналізмом.“

Ті що кричать проти націоналізму, або занадто легковажать його та звертають на його менше уваги, піж він того вартий, забувають, знає ся нам, ще одну річ. Здоровий, нормальний національний рух завжди свідчить, що серед даного народу розпочала ся жива духовна робота, що він почав жити свідомим життям, що він поважає самого себе. А такий народ, — та й тільки такий, а не иньший, додамо напевне, — може бути корисним для загальнолюдського поступу і зможе в його скарбницю покласти і свої здобутки, зможе вимовити своє власне слово і тим збагатити всесвітню культуру. Кожний народ має свої оригінальні, своєрідні прикмети, і коли він розробляти ме їх безборонно, то цивілізація загальнолюдська на тому тільки виграє; вона буде ріжносторонною, багатійшою, повнійшою; спекає ся де-яких, може фатальних помилок і швидше доведе людей до бажаної мети — щастя на сім світі. Отже з сього погляду нам вельми цікавими можуть стати звістки про національні рухи серед тих народів та націй, що вже вийшли зі стадії дитинства і намагають ся жити свідомим життям національним, — сі змагання цікаві так само, справедливі й нормальні, як і змагання кожної окремої людини до свободи та рівности з усіма людьми. Народи-раби так само противні природі людських відносин, як і раби-люде...

Як бачимо, націоналізм — річ нормальна, справедлива й поступова. Як? — може завважати дехто, — а шовінізм, наприклад, та иньші такі огидливі болячки, що роз'їдають багато де-які з су-

часних державних організмів: джінгоїзм у Англії, антисемітизм у Франції та Австрії, мілітаризм та гакатизм у Німеччині, негроїдство в Північних Штатах Американських, обрусеніє в Росії, польонізація в Галичині — невже се річи нормальні? А се породінне, дитина, коли хочете вашого націоналізму!... Не важко на такий закид дати відповідь. Кожна добра прикмета проведена далі, як слід, за крайню межу свою, обертає ся в хибу: ошадність обертає ся в скупердяїство, самоповага — в самолюбство та дрібний еґоїзм, слухняність — у рабство і т. п. Так само й тут: протягши ідею націоналізму далі, ніж слід, „можна донаціональнічати ся аж до людоджерства“, як каже д. Спасович. Націоналізм — річ поступова й нормальна тоді лишень, коли ним кермує справедливість, гуманність, терпимість та повага до иньших національностей, коли стимулом до його єсть бажанне — приєднати даний народ до загально-людської культури й дати йому всі здобутки, що несе з собою поступ. На превеликий жаль, не всюди й не завжде так діє ся: часто національні змагання виступають по-за сі межі і обертають ся в одну з самих найогидливіших болячок сучасних — в якесь дике людоджерство, в самий найстрашнійший у світі каннібалізм. Голодна людина, що задовольняє свій голод, — річ нормальна, бо голод — се результат нормальних фізіологічних процесів у нашому тілі, що раз-у-раз нищить ся й раз-у-раз потребує собі поживи; се немінуча, нормальна потреба нашого тіла, а кожна нормальна потреба мусить бути задовольнена. Але-ж глибоко ненормальна і огидлива річ — ненажера, що тільки й дбає про свій шлунок, тільки й думки має про те, як би його напхати. На таку людину можна дивити ся тільки з глибокою огидою, бо задоволення тут переступило ту міру, якої вимагає нормальна потреба. Так само й націоналізм: коли яка нація, задовольнивши свої природні національні потреби, на тому не зупиняє ся, а ще косим оком позирає на все чужоземне з тієї тільки причини, що воно чужоземне, а не розбіраючи, чи добре воно, чи погане; коли заховує своєрідне, хоч би й неодоладне, та китайським муром огорожує себе від користних, але чужих впливів, — такий націоналізм справді і ненормальний, і шкодливий, і огидливий так само, як і ненажерлива людина. Такий націоналізм рідний батько шовінізму, національної виключности, китайщини, болячка на здоровому тілі; девіза його *bellum omnium contra omnes*, або, перифразувавши відому Гоббесову формулу — *natio nationi lupus*, —

ворогування, надсильство над підлеглими, слабшими народами. Його треба виривати з корінем, аби його нікчемними будяками не заростала нива міжнародних відносин. Коли шовінізм і справді дитина націоналізму — то не инакше, як дитина нажирована, виводок, а не нормальне породіння. Такий націоналізм і сплотив у багатьох кращих людей нашого часу зневіре до національних рухів взагалі, породив у їх реакцію і проти здорового, нормального націоналізму; навіть слово „націоналізм“ так зогижено брудними руками каннібалів націоналізма, що дехто має його за синонім шовінізму. Стаючи в оборону націоналізма, ми, певна річ, маємо на думці зовсім не се людожерство, а здоровий, нормальний націоналізм. Націоналізм останньої категорії може навпаки служити могутною підіймою поступу, культури та просвіти і такому націоналізму тільки й можна спочувати, вбачаючи в йому ще один ступінь до вироблення справедливих міжнародних відносин. Спочутте мусить побільшити ся, коли здоровий національний рух повстає серед народу підлеглого, що не сам починає боротьбу, а тільки обороняє себе від надсильства та гніту иньшого народу і домагає ся своїх справедливих прав, що належать ся йому з людської природи. Отак ми дивимо ся на націоналізм і в такою мірою приступимо до огляду національного руху в Норвегії.

Норвежське письменство останніми часами звернуло на себе увагу далеко по-за межами своєї суворої, мало відомої, таємничої вітчизни і дало кілька на весь освічений світ славно-звістних імен. Такі письменники, Норвежці в роду, як Ібсен, Бернштерн-Бернсон, Йонас Лі, Кнут Гамсун, Арне Гарборг та ин., здобули собі широку популярність і повагу скрізь, по всіх культурних країнах; твори їх перекладають на всі мови, скрізь прислухають ся до їх могутного голосу і нетерпляче дожидають кожного їх нового слова. Таке зацікавлення норвежським письменством та письменниками давало б, здає ся, право сподівати ся, що цікавлять ся теж і взагалі норвежськими справами і що звістки про національний рух у Норвегії теж вийшли по-за межі Норвегії і стали відомі й у иньших народів. Отже на превеликий жаль та диво, справа стоїть далеко не так. Коли про політичну боротьбу Норвежців із Шведами знаходимо ще інколи — коли не коли — звістки поміж оглядами політичного життя иньших Європейських народів, про національну боротьбу Норвегії з Данією не вичитаємо ніде майже ні слова; в Європі може кілька спеціалістів тільки й знає

про цікаві перипетії національної боротьби, що точить ся завзято мало не ціле століття. Сим-о начерком ми й хочемо познайомити читачів Л. Н. Вістника з перипетіями та здобутками сієї боротьби, о скільки се можна зробити докладно, вважаючи на брак певних джерел та відомостей.*)

II.

Історична доля й культурне життя Норвегії тісно звязані з життям сусідніх країв — Данії та Швеції, та й людність сих трьох північно-європейських країн — близька рідня між собою. Норвегці, Данці та Шведи вийшли з одного пня, — від північної парости великого германського племені, що звала ся скандинавською. Мова у кожного з сих народів теж не вельми далеко одійшла одна від другої і учені мають їх за диялекти однієї скандинавської мови. Скандинави в давні часи, на початку свого історичного життя не були поділені на три окремі пації — а склали одну, що прийшла з півдня від Чорного моря та з по-над Дунаю і залюднила пів-острови Скандинавський та Ютландию коло Ріадва Христового. Се був народ, як згадано вже, германського походження, нащадки Готів та Свевів, що саме тоді вештались по всій Європі та залюднили нарешті західну її частину, прогнавши з осажених місць первісних тубольців краю, або асимілювавши, привподобивши їх до себе. Про найдавнішу історію Норвегії

*) До речи тут буде сказати словечко про ті джерела, що постачили матеріялу на статю та допомогли мені написати її. На першому місці стоять отсі твори: 1. Реклю Елізе — Земля та люде. Всесвітня географія. Норвегія, вип. I (російський переклад 1896 р.), 2. Водовозова Е. Н. — „Жизнь Европейских народов“, т. II. 3. Йоганн Шерр — „Всеобщая история литературы“ т. II, 4. Горн Фр. — „История скандинавской литературы“, Москва 1894, 5. Всеобщая история литературы, подъ ред. Корша и Кирпичникова, т. II і IV. 6. Градовскій — „Государственное право важнейшихъ европейскихъ державъ“ ч. I, 1886 (Звіден звістки про сучасний державний устрій Норвегії. Коли до згаданих творів додати ще статі про Норвегію Лучицького, Ганзена та ин. в „Энциклопедическому Словарѣ“ Брокгауза і Ефрона та кілька випадкових заміток по часописях (важнійша — „Споръ о языкахъ въ Норвегій“, Миръ Божій 1900 р., кн. I.), то ми вичерпаємо чи не всю літературу, що може бути нам корисною. Українською мовою нам відома одним-одна статя про Норвегію: „Устрій Швеції і Норвегії“ в „Правді“ за р. 1889 (січень, марець), де досить докладно говорить ся про політичний, економічний та культурний стан Норвегії, але про національне питання не згадано ніже єдиним словом.

сказати можна тільки загальними рисами та й то на підставі переважно неписаних джерел: памяток народної творчості, археологічних знаходів, то-що, бо перші літописі скандинавські, що належать до XI віку, не дійшли до нас. Напевне тільки відомо, що предки теперішніх Норвегців випхнули первісних тубольців краю — Фінів — далеко на північ, а самі замість їх осіли ся і залюднили сумежні частини двох північно-європейських півостровів — Ютландії та Скандинавського. Становлячи одно з погляду національного, сі давні Скандинави політично поділяли ся на 20—30 окремих невеличких груп, чи держав, що звали ся *fylke* (народ); на чолі кожної такої групи, кожного *fylke*'а стояв — немов у нас колись князь — ватажок, ярл, що *summum imperium* мав тільки на війні; хатніми ж справами в державі заправляли народні віча (*thing*), що складали ся з усіх вільних людей в кожному *fylke*'у. Іноді кілька *fylke*'ів збирали ся до одного гурту, щоб разом стати на ворога, або спільними силами уладнати свої хатні справи; тоді оббирано одного спільного ярла і збирало ся одно народне віче на всі сполучені на той раз держави. Виходить отже, що навіть в ті давні часи ми вже бачимо у Скандинавів спробу — завести якийсь певний лад громадський, певні хатні й межинародні відносини, хоч се й трудно було через той хаос, що повстав наслідком поділу на дрібні політичні групи. Народні віча збирали ся раз-у-раз на одному місці, завдалегідь на те призначеному, в погожу годину, під голим небом. Що ж до внутрішнього складу сих віч, то хоча усі вільні люде могли на їх бути, але право активної участі в справах громадських, — право голосу, як тепер кажуть, — належало тільки до таких громадян, що не залежали ані трохи ні від кого, навіть від ярлів, — отсі-от незалежні громадяне й складали найвищу місцеву інституцію, найвищий уряд і суд, що тримав у своїх руках усі справи державні й громадські. Ярли не мали ні права, ані сили накладати на своїх підданців які-небудь податки по-над ті, що громада самохіть їм давала; а давала вона мабуть не геть то щедро, — що з носа спаде... Взагалі треба сказати, що хоч ярли й вели свій родовід від самих богів, а про те тільки наймали вони *summum imperium*, усю силу власти; за повсякчасних же, звичайних обставин вони були залежні від підданців, і воля народня, виголошена на вічу, була й для їх найвищим законом. Перемогти народню опозицію й вертїти справами по своєму спроможні були хиба лиш дужчі,

одмітніші ярли, та й для їх се було небезпечно, бо традиційна народна установа промовляла так: як що ярл „замість права заводи нелад, або кого кривдив“, то усім підданцям такого необачного князя розсилали ся стріли на знак, що його треба на смерть покарати; иноді справа на тому кінчала ся, що такого неспокійного ярла на віки виганяли в країни. У всякому разі така установа була не жартом, а певним способом спекати ся так чи инакше неспокійного володаря і забезпечити волю народів. Таким чином громадський лад, організація державна у давніх Скандинавів складала ся з ярла (князя) та підданців — вільних громадян. Скандинавська організація не знала якої-небудь верстви посередньої, що стояла б по-між ярлом та народом; вільні громадяне становили основне ядро скандинавської людности. Були, правда, ще й раби, невольники, — здебільшого забрані на війні бранці, але контингент їх був невеликий численно, та й саме рабство ніколи не було у Скандинавів таким нелюдським та огидливим, як напр. в ті часи у Римлян, — тут рабів мали за членів родини і поводитись з їми по людськи. Стан селянський і у давніх Скандинавів мали за вельми почесний, а службу — хоч би й у самого ярла — за щось ганебне, що кладе пляму на підлеглу людину і заважає їй користувати ся з усіх прав громадських; найвища кара для вільного чоловіка була тоді, коли його примусом віддавали у найми до ярла, і такі наймити, поруч невольників-рабів, становили другу категорію неповноправної людности, хоч були вони особисто вільні. Як можна з попереднього легко зміркувати, ярл був тільки найбільшим господарем у сій господарській державі, серед иньших селян-господарів. Кругом себе мав він во-яків-наймитів, що були від його залежні і через те саме не брали участі у вічу, що складало ся з самих незалежних господарів. Волю й цілковиту незалежність Скандинави ставили першою умовою свого державного життя і завзято обороняли її і від чужинців і від своїх власних князів. Таку вільну та незалежну вдачу дістали в спадщину від своїх предків і сучасні Норвегці.

Природа Скандинавії вельми сувора, бідна; земля не родюча, бо скрізь самі за себе гори, каміння та глибокі фьорди; звірини мало. З чого ж жити було Скандинавам, коли ні хліборобство, ані мисливство не задовольняло їх потреб? Не знаходячи безпечного шматка хліба у рідному краю, вони почали шукати його де-інде, у сусідів. Загальна біднота та злидні породили в Скандинавії орі-

гінальний звичай, що відповідає по часті сучасному майоратові: спадщину по батькові (землю) мав тільки найстарший син; молодші ж, діставши невеличку частку грішми, мусіли самі на себе дбати та добувати собі добра і слави. Самі обставини витворили в Скандинавії той небезпечний елемент громадський, тих авантюристів, що не маючи за що рук зачепити у себе дома, стали суцєю карою божою для сусідів. З сього елемента, мало чим зязаного в вітчизноу, вербували ся ті ватаги відважних завойовників — вікінгів, що за приводом виборного ватажка перепливали моря, напали на заморські країни, плюндрували все, грабували добра, забірали бранців і підбивали під свою руку чужинців, наводячи по всім-усюдам великий жах одним імям своїм. Розбишацтво було способом добути добра й слави; вікінги стали героями, і народні саги та перекази прославляють їх „славетні вчинки“. Спершу, сплюндрувавши країну, набравши бранців та награбувавши силу всякого добра, Скандинави на зиму вертають ся до дому, на вітчизну. Але де далі, вони збирають ся більшими купами, гуртують ся в дужчі ватаги, забирають ся далі — навіть у Грецію і взагалі по-над Середземне море, і звоювавши країну, осідають ся там і осажують цілі норманські кольонії. Так залюднено їми Ісландію, Ірландію, Англію, західню частину сучасної Франції (Бретань, Нормандія) та ин. Бурхливе, як само північне море, життя вікінгів серед небезпечних пригод на чужині давало матеріял до цікавих оповідань, що в їх розпочинають ся перші зародки норвегської літератури; з сих оповідань народні співці — скальди складають прегарні пісні, повні того могутнього, суворого духа, що породила дика природа Скандинавії та славні на цілий сьвіт пригоди її дітей — вікінгів. Про скальдів, сих кобзарів скандинавських, ще мова буде опісля.

З дальшої історії Норвегії ми вазначимо тільки головніші точки, сказати б — переступні етапи, що заложили свій міцний вплив на довгі віки у вдачу Норвегця і одбили ся на його житті сучасному. Серед численних скандинавських fylke'ів з VII віку почала гору брати між иньшими держава Скірінґедальська, що була на заході Скандинавського пів-острова. В IX в. вона підбила під свою руку всіх норвегських ярлів. Король Гаральд Гарфагар (863—930) перемиг ярлів у битвах під Гарсфйордом (р. 872) та Гафурсфйордом (р. 885) і доконав з'єднання Норвегії під своєю рукою, зібравши до одного гурту всі частини Норвегського на-

роду, порівнені досі. Нові часи настали в Норвегії за Гаральда: він почав заводити нечуваний до того в Норвегії економічний та громадський лад, ламаючи давні старосьвітські звичаї Норвегців та запроважуючи нові порядки. Заведено ленну систему, що саме тоді почала набирати сили в західній Європі; за сією системою пішла слідом громадська дифференціяція, поділ на класи; з'являє ся вперше шляхта, поділ на упривілейовані та нижші верстви. Переважній більшості Норвегців не до смаку було таке нехтування стародавніми звичаями та вольностями; незадоволені новим ладом покинули рідну сторону і, перепливши море за приводом декого з останніх ярлів, оселили ся в Ісландії та на островах Шетляндських, Гебридських і Оркнейських і звідси раз-у-раз чинили напади на свою колишню вітчизну, помщаючись за вигнання. Перед смертю Гаральд (помер р. 930) поділив царство по-між своїми синами та внуками і Норвегія знову розпала ся на 16 князівств, що стали в такі по-між себе відносини, як давні руські уділи. Разом в уділах почав ся розрив, колотнеча; князі норвегські, мов і наші удільні, без уцпну воювали одні з другими, нищили дббра своїх підданців, грабували, плюндрували в пень усе, ще можна було, — словом, діяло ся все те, що звичайно діеть ся за удільної системи, — вона бо скрізь виявляє ся однаково. Усі землі норвегські зібрали знов до купи королі Олаф Трігвезон (995—1001) і Олаф II Грубий (1017—1027); вони навернули Норвегців до Христової віри, хоч народ зовсім не мав охоти міняти віру, ставав, як то кажуть, сторч, та провадив завзяту боротьбу, обороняючи свої давні звичаї, батьківську віру та старих богів. По смерті обидва Олафи здобули — немов іронією долі — велику популярність та славу серед народа і стали його улюбленими героями, а Олафа II досі мають за патрона Норвегії, змінивши первісне його не вельми почесне прізвіще Грубий на Святий. Цікава доля сього „святого“ патрона Норвегії. Запровадивши Христову віру, Олаф II (тоді ще Грубий) разом із тим ламає стародавній юридичний лад, а замість його заводить нові звичаї, нові юридичні відносини, засновані переважно на західно-європейському канонічному праві. Він замірив ся до решти знищити останки старосьвітських вольностей, які ще лишили ся народові від попередніх реформаторів: за його перевели ся й останні ярли, які були; опріч того він скасував автономію громад, підбив їх під свою руку і не звертав жадної уваги на волю народа, немов його й не було. Певна річ, що вольнолюбні

Норвегці не знесли замахів сьвятого короля на свою волю і зняли руку на його: повстання народні і безупинна боротьба народа і колишніх його володарів — ярлів проти сього короля тягнуть ся кривавою стяжкою через усе його князюваннє. До того ще біда ніколи не ходить одна, — до своєї хатньої сварки долучає ся ще й нове лихо: чужинці-сусіди спостерегли, що саме тепер час ловити рибку в каламутній водичці, і починають ласим оком позирати на Норвегію: король шведський Олаф Улюблений та Данський Канут Великий раз-у-раз втручають ся до норвегських справ і дають поміч бунтівникам супроти короля, а самі потрохи на-вертають Норвегію під свою руку. Нарешті Норвегцям терпець увірвав ся: вони вигнали Олафа Сьвятого, а самі пристали до короля Данського. Олаф утік на Русь до Ярослава і, зібравши там військо, р. 1029 знову вернув ся в Норвегію; підданці зустріли його збройно і, обороняючись, під Стіклестадам до ноги вибили військо Олафове, а самого короля вбили на смерть. Закоштувавши життя під данським королем, Норвегці мабуть швидко оханули ся і розміркували, що не гаразд зробили, прилучившись до Данії. Незабаром вони викликали в Руси сина Олафового Магнуса, на-ставили його над собою королем, а Данців прогнали геть. Се був початок віковичньої боротьби Норвегії з Данією, що тягнеть ся через усю історію обох земель і доходить аж до XIX в., коли остаточно поривають ся політичні звязки між їми. Але разом із сим — неспокійним Норвегцям ніяк не сидить ся дома; забуваючи власну небезпечність, вони часто рушають у далекі заморські походи і самі звойовують чужі землі — Англію та Ірляндію, — ще бо вони не забули своїх давніх походів на сі землі за часів вікінгів і слава про колишні славні вчинки батьків ще лунала голосно в сагах та співах скальдів і спонукала їх нащадків шукати військової слави та добра по чужих землях. Та й дома, в самій Норвегії не дуже то спокійно: тут протягом кількох століть панує великий розрух та завзята боротьба королів і народа з духовенством. Народ норвегський, як ми знаємо, раз-у-раз повставав на королів, обороняючи свої давні права і вольности, і се була ковінька на руку духовенству: йому замануло ся пожити ся з тією боротьби, повернути наслідки її на свою користь, захопивши найвищу владу в свої руки і зробивши короля залежним від себе. Сього найлекше можна було досягти, забравши першу силу на виборах короля. Р. 1174 духовенство примусило таки короля Магнуса

видати так звану „Грамоту Золотого Пера“, що нею король признав себе „королем із ласки божої“ а не з волі та обрання народного. А що „ласка божа“ належала поперед усього духовенству, то воно й придбало переважний вплив на обрання короля. Далі на користь духовенства заведено десятину, і мусів король зректи ся свого права — роздавати єпископські уряди, кому сам схоче. Духовенство таким чином зробило ся вищою, найбільш впливовою верствою в Норвегії; верховлада народа захитала ся, — короля вибирає вже не народ вольними голосами, як перше було, а духовенство, що завело і церковне коронованнє, бажаючи тим ще вище підняти свій авторитет. Народ і тут не витерпів нового замаху на свої права; королі, розміркувавши справу, теж злякали ся того, що духовенство забрало найбільшу силу в державі — і ото король поєднавшись із народом, разом вгамували неситі претензії клерикальної партії і приборкали крила „римському орлови“. Боротьба королів та народа проти духовенства тягла ся через усе XII та XIII століття і закінчила ся тим, що у духовенства відібрано політичні права і zostавлено тільки деякі привілеї в сфері юридичній. Вища аристократія світська, виплекана феодальними заходами перших королів, теж позбула ся в сій боротьбі своєї ваги, тим то й пануючої верстви з неї не витворило ся, — феодальний лад задавлено в словиточку. Таким чином демократичні основи перемогли, узяли гору в боротьбі і на віки надали Норвегії вдачу країни переважно демократичної, „мужицької“.

Сергій Сфремов.

(Конець буде).

Наша поезія в 1901 році.

Загальна гутірка: Українець скоро навчить ся писати, зараз починає писати поезії. Давнійші галицькі редактори, особливо такі, що самі не любили і не розуміли поезії, нарікали дуже часто на письменників, особливо молодих, що „засипують нас віршами“, хоча те „засипуване“ значило, що шан. редактор протягом року одержав віршів на 2—3 друковані аркуші. Певна річ, бувала там більшина полови, але редактори вже з того самого титулу, що уявили себе мучениками „засипаними“ купою віршів, чули себе звільненими від обовязку читати їх, кидали їх до коша або складали десь у темнім куточку до непотрібних шпаргалів, а самі тимчасом заповнювали картки газет усякими „Темними місцями“ або иньшими мудрощами в тім роді. І щож показало ся? З того, що шан. редактори вважали придатним до друку, чим заповнювали номери газет, найбільша частина давно пішла до літературного архіву і цікавить хіба мишей; а з того, що вони відкидали як непотрібне і чого не встигли знищити (як прим. знищили Федьковичеве „Посланіє“), пізнійші покоління повикопували такі перли, як твори Руданського, поезії Лиманського, багато поезій Федьковича і т. и.

Сею думкою кермувалась редакція „Літ. Наук. Вістника“, даючи в попередніх роках у рубриці „Наш альбом“ більше, ніж звичайно бувало доси, місця нашим поетам, особливо молодшим. Далекі від тої псевдокритичної зарозумілости, що має претензію друкувати тільки самі архитвори, річи бездоганні що до форми й змісту (таких річей і зовсім нема на сьвітї!), ми друкували все те, в чому бачили іскру таланту, щирій, хоч нераз і не зовсім бездоганній вислов дійсного чуття і серйозну працю над формою. Ми радували ся тій різнородности тонів і форм, тому багатству моти-

вів і тій житевій правді, що виявляють ся в наших новітших поезіях. Ми бачили майже у всіх наших новітших поетів щире змаганє — визволити ся з пут шаблюцу, позбути ся клейма епігонів стилю Шевченка, який для свого часу, в початку 40-вих років був новиною, дійсною революцією, але по смерті Шевченка зробив ся навіть у найбільше талановитих його епігонів стилізованєм, то-б то обкрякованєм або замазуванєм дійсного чутя, бездушною формою, грою слів і фраз, а не поезією. Вже в остатніх поетичних творах Куліша видно рішучий розрив із тим напрямом; наша новітша поезія майже вся пішла новою дорогою. Вірші в роді:

Сонце гріє, вітер віє,
Соловейко свище;
Серед поля край дороги
Забуте огнище, —

вірші набрані в гарних, але пустих фраз, за якими нема дійсного вражіння і дійсного чутя, — такі вірші у нас належать до минувшини. Сьогодні український поет так само як і всякий иньший не сяде писати вірші от так собі, в нуди, для заповненя хвиль, коли нема робити щось позиточнійшого, але висловляє поетичним словом тільки те, що дійсно наболіло в душі, таї не лише наболіло, але вспіло „встоятись“, вияснитись, скристалізуватись і утворити ясну, органічну цілість. Така поезія, хоч і якїб можна піднести закиди проти її форми, мови, напряду, — то вже не пуста забавка, то вже поважний документ духового життя не самої лише індивідуальности поета, але й усеї нації, серед якої живе поет, якої настрій, відносини, чутя та надії висловлює він, як найживіша, найчутливіша її частина.

Нас стріли докори за уділюване надто багато місця поезіям у Л. Н. Вістнику. Поминаємо докори з боку людей подразнених у своїй амбіції тим, що ми відкинули їх власні вірші, або з боку таких, що в принципі не читають віршів і жалують кожної картки задрукованої ними. Але були між нашими критиками також люде доброї волі та обмеженого кругозору, яким здаєть ся приміром, що німецька поезія скінчила ся зі смертю Гете, французька зі смертю Гюґо, а українська зі смертю Шевченка. Таких людей було колись немало і в Німеччині. За моїх гімназьяльних часів ще була в уживаню німецька хрестоматія Боне, який дотягши нитку до 30-х років 19-го в. закінчив рішучою заявою: тепер мені прийшлось би перейти до Гайне, та я краще урву тут, щоб не торкати ся сорому, якого

наробив сей чоловік Німеччині. Оті люде доброї волі, але тісного погляду судять про нашу новіjšу поезию все ще так, як коли-б ми жили в 40-вих чи 60-их роках і не мали в руках нічого більше, лише поезії Шевченка дозволені цензурою. Може не без пожитку буде для тих людей показати, як виглядає і яку роль у духовім житю нашої нації займає теперішня поезия. Нехай і так, що такий огляд не додасть їм смаку до неї, не заставить їх любитись нею, але може бодай зробить їх троха толерантїйшими до того, що впливає в незрозумілих для них жерел і служить незрозумілим для них цілям.

Тай в иньшого погляду може бути користний наш огляд. Ми перебули перший рік нового ХХ-го столїтя. Се столїтя розпочало ся у нас досить значним піднесенєм духа, зростом ентузіязму, зростом праці на ріжних полях, виясненєм мети, консолїдацією сил, небувалим доси загальним оживленєм. І що цікавїйше, ті прояви йдуть меньше на політичнім полі, як то бувало давнїйше, коли політика обсорбувала наші найліпші сили; тепер увага нашої нації далеко більше звернена на культурне поле, на школи, театр, письменство та науку. Се загальне зацікавленє висшими, культурними справами найшло найкрасший вираз при кінці 1901 р. в тім, можна сказати, всенароднім руху, який розбудила справа боротьби нашої львівської молодїжи за окремиї український університет. Не диво, що й літературна та артистична творчість оживила ся, появляють ся нові таланти, відгукують ся нові оклики, тай само жите, по думці декого недавно ще таке „пусте“ виявляє нараз так багато тем і імпульсів для артистів, немов або само воно перемило ся, або у артистів і поетів найшлись нові очи.

Тим більше цікаво, що не вважаючи на наріканя неприхильників поезії на поетичну гіперпродукцию наших авторів, на ділі наша поетична продукция дуже скупа. Коли порівняти, скілько поезий друкує ся окремими книжками у Чехів, де сам Врхліцкый річно випускає 3—4 томи оригінальних поезий не числячи перекладів, або у Поляків, то у нас поетичну продукцию що до скількості можна назвати зовсім незначущою. В давнїйших часах минали нерас 3—4 роки і у нас не появлялась ані одна збірка поезий; тепер коли протягом року вийдуть 2—3 худенькі томики, то вже й багато. А про те не можна сказати, щоб наша поезия що до якості так дуже уступала поезії сусідніх народів, щоб у нас не було талантів і майстрів мови, ані навіть того, щоб серед нашої

публіки загалом панувала та нехить до поетичних творів, яка панує серед одної частини інтелігенції. Поетичні збірки, коли в них проявляє себе талант, знаходять купців; деякі поетичні твори видержують по два й по три видання; інші, як ось видана колись академічним товариством „Руська антологія“ або виданий перед роком у Києві „Вік“ розходять ся протягом кількох місяців у дуже значнім числі екземплярів; домагання, видати у нас нову антологію лунають з давна і розбивають ся тільки на неможности здобути ся на капітал потрібний для такого підприємства та на примітивности наших типографічних засобів, приладжених для буденних потреб, а не для такого сьвяточного, так сказати люксового видання, яким пошанували нашу поезію Кияне і яким повинна бути й наша антологія.

І. „Розсипані перли“ В. Пачовського.

Остатній рік, а властиво перший рік нового століття видав декілька поетичних збірок, якими зазначив ся користно в історії нашого письменства. Я бажав би присвятити їм декілька детальніших уваг, не в'язучись зрештою ані хронологічною чергою, в якій вони появлялись, ані ніякими іншими оглядами, а розбираючи їх у такому порядку, як мені підійдуть під руку. От тим то й зачну з самого кінця, від збірки, що появила ся в останніх днях, у бурливих хвилях студентської сецесії, і якої автором був також студент. Його ім'я найдуть ш. читачі в хроніці університетських подій; воно являєть ся там, де йому не слід би було явити ся, в числі релігованих із львівського університету. За які спеціальні причини його реліговано — сьвятий знає. Певне те, що в ніяких галабурдах і „диких ексцесах“ він не брав участі, а що найбільше — на однім бурливім вібраню відчитав свій вірш, повний горячого протесту против покривдження руського народу. Отже рівночасно з релігацією д. Василя Пачовського з львівського університету вийшла в сьвіт книжка його поезій п. з. „Розсипані перли“. Відразу дві несподіванки: релігація автора, чоловіка сумирного, мягкого та тихого, який мав хіба те нещастє, що університетським властям попав ся на очи його підпис в числі комітетових, що скликували студентське віче, — і поява в українській літературі нового, талановитого та плідного поета. Видана отсе книжечка, досить значного об'єму (143 стор. друку), заповідаєть ся як перша книжка, за якою автор думає випустити

в світ дві дальші: „Родинне щасте“ (чотири епічні твори) і „В стогнах народу мій жаль“ — очевидно збірку поезій патріотичного чи загалом ширшого суспільного змісту.

Та не в плодючості головна несподіванка. Д. Пачовський звісний був доси з немногих поезій публікованих у „Молодій Україні“. Признаюсь, вони не робили на мене особливого вражіння ані що до форми, ані що до змісту. Тільки тепер у „Розсипаних перлах“ можна бачити щось далеко більше, ніж веліли надіятись ті розрізнені поезійки. Тепер у д. Пачовським нам виявляєть ся не аби який майстер нашого слова, правдивий, талановитий поет, що незвичайно глибоко вслухав ся в мелодію нашої народної пісні і нашої мови, що володіє технікою вірша як мало хто у нас і вміє за одним дотиком порушити в душі симпатичні струни, збудити пожаданий настрій і видержати його до кінця. Одним словом, що до своєї якості і поетичної стійности книжка д. Пачовського зробила мені найбільшу і найприємнішу несподіванку.

Д. Пачовський — справдішній талант. Поезія пливе у него натурально, не силувана, як найпростійший вислов його чутя. Нехай і так, що те чуते ще не глибоке, що круг вражінь нашого поета поки-що не широкий, що мелодії його монотонні; тим більше признане належить ся його талантови, що він і найпростійші, найтривіальніші річи вміє висловити поетично, не шабльоново, вміє змалювати сьвіжими, рідко де позиченими красками. Ось приміром віршик, у яким змалювано безжурний, радісний настрій: двійка молодих людей, що не бентежені пристрастю, але хилячись одно до одного в тихій симпатії йдуть поруч садком:

Ой щебечуть соловії,
Розвивають ся лелії,
Цвіти сиплять ся з вишень;
Пара голубів гуркоче,
Наче слухати не хоче
Соловейкових пісень.

Ой гуркоче, буркотає,
Одно друге обіймає,
Обсипає з гилля цвіт,
І цілуєть ся з собою,
Сад жемчужить ся росою,
Усміхаєть ся весь сьвіт.

Сад жемчужить ся росою,
Як я ходжу із тобою

Попід ручку ніч і день.
 Нам щебечуть соловії,
 Розвивають ся лелії,
 Цьвіті сиплять ся з вишень.

Як бачимо, ані сліду сентименталізму, ані сліду якихсь язикових штучок, метафор, образних речень, а тільки простісінський, протоколярний переповід вражінь, навіть у тім самім безладі, з тими повтореннями, які так відповідають хвилюваню молоді уяви, влегка порушеної виром ледво зародженого чутя. Те чуте ще криєть ся зовсім соромливо за зверхніми вражіннями, а поблискує тільки при кінці віршика в тім щиро-дитячім егоїзмі: Нам щебечуть соловії і т. д.

Правда, не всюди автор зумів бути таким простим та свободним. Декуди бачимо у него невеличке кокетованє з формою, надмірну балакучість, гру в звучні фрази без відповідного їм значіння, повторюванє тих самих зворотів і образів, навіть декуди неприємні неологізми або невдалі образи. Такі „сльози посріблєсті“, „хрусталі краскомінні“, „стокрітно“, „серце кягоче“, „огнена лима“ (про дівчину), „шкелко пукло“ ні в якім разі не будуть щасливим збогаченєм нашої поетичної мови, так само як не можна назвати щасливим того образа, що

Сонце-ладо на завалю
 Червоніло з гніву й жалю,
 Хмарою закрило ся
 Тай зубами скреготало,
 Землю громами орало.

Мимовільний гумор сего образа пригадує стару квітку газетярського стилю „Зуб часу діткнув його своїм пальцем“. Талант д. Пачовського потребує ще концентрації, і ми не сумніваємось, що знайде її. Се діло часу і праці. А головне є, а се головне — талант.

Взагалі від цілої збірки віє молодістю, тим щасливим віком, коли в очах немов розлитий рожевий пігмент, коли думка сковзаєть ся по поверхні житя, хвилеві зморщкы на чолі швидко вигладжують ся, а сердечні і всякі иньші рани швидко гоять ся й заживають безслідно. Автор, чи то пак та людина, якої моральне я рисують нам вірші д. Пачовського, бачить суть і значінє житя лише в однім — у любови. Його серце переповнене тим чутєм і розливає його щедро на всі боки. Та се не жадна абстрактна, висока любов до людей, до народу, до покривджених та гнобле-

них; се любов геть спеціальнійша — до гарних, веселих панночок. Автор не дуже перебірчивий у розділюваню свого скарбу: чи Гануся, чи Маруся, чи Дзюня, чи Стефця, чи Вандзя, — аби тільки личко сьвіженьке, серце мягеньке, аби заграла музика, закрутили ся пари в танці, і він уже закоханий, уже вітхає, готов віддати жите вибраній, а замість того виписує її у альбом пару гарних віршиків і по якімсь часі забуває її так само ґрунтовно, як і вона його. В віршах присвячених тим перелетним пташкам, що спочивають у його серці, нема ніяких виразних контурів; ані одна з тих панночок, про які мова в збірці, не зарисована хоч троха виразнійше, ані одній автор не вмів надати хоч крихітки індивідуальної подоби; видно, не придивляв ся їм близько, не силкував ся вникати в їх душу, студіювати їх удачу, витягати їх на якусь серіознійшу розмову, з якої-б можна було хоч що-будь міркувати про їх характер. Вони мигають із карток книжки як барвисті метелики, не лишаючи по собі ані сліду. Вони, так сказати, також не що більше, як поетичні фігури, здатні авторови тільки на те, щоб змалювати свій власний настрій, оте безмісне (хоч і не безжурне), гуляще жите молодости.

Припускаю, що автор не писав цілої своєї збірки за одним разом, по певному уложеному пляну, як обдуману наперед цілість, але що поодинокі віршики, декуди може поодинокі ґрупи виливались у него під вражінєм хвилі, по горячих слідах подій і настроїв жита. Для того в його віршах крім формальної язикової та загалом поетичної вартости мене цікавить власне їх психологічний підклад, та духова і моральна фізіономія автора, що без його волі й сьвідомости, рис за рисом малюєть ся в них. Фізіономія симпатична, без тіни якогось комедиянства, без претенсій на геніяльність, яка часто являєть ся у молодих поетів або у людців „мнящих ся быти“ поетами. Душа щира і проста, але не глибока, тип молодого кавалера, що любить крутити ся серед панночок, „завертати їм голову“ і фліртувати, а навіть инколи пускати ся в філософію — звісно таку, що йшла би під такт коломийки:

Гей, ставайте всі у ряд,
 Ми в перед, дівчата в зад,
 В колесо всі пари!
 І всі разом наперед!
 Танець наш — орлиний лет
 Духа поїд хмари!

Гура, гура хмарою
 Цара мчить за парою
 Добувати долі!
 Гей, на крилах всі летять,
 Волі, волі всі хочать,
 Ліку на всі болі.

В устах чоловіка, що справді думає, такі слова при такій нагоді могли-б видаватись профанацією високих духовий покликів; в устах нашого автора вони такий самий невинний флірт, як і його розмови з дівчатами на любовні теми, як його вітхання і жалі, що ні до чого не обов'язують і не потягають за собою ніяких дальших консеквенцій.

Тільки щастя, що при тобі,
 А як розлучили ся,
 Перебуті хвилі щастя
 З вітром розкотили ся.

Або, як у иньшій місці говорить автор до тої самої Стефці:

На забаві ми зійшли ся
 Як голубів пара,
 По забаві розійшли ся,
 Як дощова хмара.

Взагалі забави, танці, балі грають велику ролю в життю і в поезії нашого автора. В танцях він зазнає найбільшої приємности:

Ой як банда загреміла,
 Пари вирували в шалі,
 Ціла саля задудніла,
 Ми поплили вколо салі
 Як усі: франсе!

Ми тихісінько кружали,
 Лиш лякери меркотіли,
 Тільки руки нам дрожали,
 Тільки шовки шелестіли
 В мовчанці усе!

Але очі як палали,
 Як нам личка паленіли,
 Як нам груди філювали,
 Як нам серця стукотіли —
 Слів нема на се!

Бальові пригоди грають велику ролю у історії авторових настроїв:

Мою любу люди взяли,
 Люди поангажували,
 Навіть любий лянсіє!

Такі пригоди можуть довести його до глибокої меланхолії, гідної ліпших мотивів:

Минув ся баль, минув ся баль,
Минула ся забава!
Лиш серцю жаль, важка печаль,
І знов нова обава.

Та се не перепиняє йому любити ся самим собою:

Рій дівчат, куди прилину,
Бачить сонце у мині.

Тут він до одної говорить глибоко-трагічно: „Жий, як можеш, я пропав“ (стор. 70) і зараз на найближшій сторінці:

Дві дівчині, дві малині
Заманили мене нині,
Заманили обидві.

Тут він видивлює очи за Стефцею (стор. 72), а тут у ночі при блиску зір шепчеть ся та цілуєть ся в Вандзею (стор. 73). Тут він у простоті серця признаєть ся, що „найбільший дурень — я“ (стор. 84); признаєть ся далі, що в танці з милою

Всі думки мені мішались,
А дурниці вимовлялись,
Кожде слово — конвенанс!

Та се не перепиняє йому думати, що такі любовці і такі розмови:

То найкраща ціль житя,
Одинока в тайн бутя,
Тайна людям знана —
На землі лишити слід,
Видати найкращий плід —
Земного титана.

Ну, надіємо ся, дальше жите переконає нашого автора, що титани виковують ся зовсім у иньшій кузні і що, як каже приповідка, не вродить сова сокола. А соколиної породи, на жаль, у тій богатій менажерії, яку зібрав наш автор у своїй збірці, ми ані сліду не можемо дошукати ся.

Та на тім тлі, тканім із шовків, муслінів, танців, білих ручок, пахучих шийок та „бистротечних“ (мовляв д. Дідицький) любовців рисує нам автор одну фігуру більше викінчену, одну історію заокруглену, одну драму, що своєю серіозністю далеко переходить поза круг тих плитких та дятинячих рефлексій, до яких здібний автор чи властиво той субект, що рисує в віршах своє

моральне „я“. Ся фігура, се та Дзюня Х., якій присвячена значна часть віршів отсеї збірки, яку автор називає нераз своєю першою любкою, про яку говорить, що коли вньших кохав то три неділі, то три місяці, її кохав „аж три літа“ (ст. 6), та вона згордувала ним „як сосна ялиною“. І тут драма не обходить ся без бальових сцен :

Вчера на забаві гучно
Банда гримнула;
Я на салю йшов бундючно,
Гості грали ся рядами,
А я глянув поміж дами:
Зірка блигнула.

Та панна Дзюня кокетує хлопців, сьмієть ся, бавить ся з иньшими, а не дивить ся на закоханого в ній автора.

Всіх вічливо попрощала,
Всіх манила не на жарт,
Тільки „дурня“ мов не знада.

Мабуть була між ними різниця літ: панна Дзюня була вже панна на відданю, а автор ще тільки слухач університету. Він буває в домі її родичів (ст. 17), бачить, як якийсь грубий, малий радця стараєть ся о її руку і вона виходить за него замож. Ми не знаємо, з якими почуттями йшла Дзюня до шлюбу, але перед шлюбом робить ся дуже ласкавою до автора. І далі в ряді живо змальованих сцен стає перед нами шлюб Дзюні, пошлюбна гостина, при якій

Дві на жовто вбрані дами
Шепчуть у секреті всім:
„Добру партію зробила,
Вона того-во любила,
Та він хліба ще не має!“
Всьо на мене поглядає,
А я ногу в гуски їм.

Потім автор танцює з панею молодою, вибраний нею до вальса :

Я гальятно відклонив ся,
Граціозно приближив ся,
Обгорнув чужу мадам
Як міг тільки плятонічно,
І промовив іронічно:
„Іратулюю, пані, вам!“

Потім автор стрічає молоду з молодим на вулиці, як ідуть рука в руку. Його щось тягне йти за ними слідком.

Нагло вибігає з брами
 Хлопчик і кричить до мами:
 „Мамо, тато, тато йде!“
 Чути крик дитини з хати,
 Жінщина одіта в шмати
 З немовлятком на руках
 Гонить і кричить: „Ти збую,
 Ти забув, забув на тую,
 Що ти звів, що ти присяг.
 Ти взяв паню, а я діти!
 Твої діти маю гріти!
 Як ти сьміла з ним іти?
 Ти мені його украла,
 Ти! А кров би тя залляла.
 Ти остатня... ти!“

Розумієть ся: збіговище, скандал, і молода пані паде зомліла
 в обійми — автора. І знов сценка:

Прокотились три неділі,
 Три неділі по весіллі:
 Лисий молодий гуляє,
 З каварками мід співає,
 А у неї — гості є!
 Там гербатку попиває,
 Той, що „хліба ще не має“.
 Стори спущені, від брами
 Попід вікна йдуть дві дами
 І помовка повстає:
 „У радчині гості нині“.
 „Але-ж бо тота радчині,
 То публіка! Серце краєсь!
 Він тому так запиваєсь...
 Зажене його у гріб!“
 „Він її так убирає,
 Гонор має, гроші має —
 Тільки жий та будь контента,
 Що узав тебе без цента,
 Що-сь не гола, що їш хліб“.

Далі прогалина в історії. Поет не вдаєть ся ні в які рефлексії
 про положенє осіб у тім ménage a trois; він не даром призна-
 єть ся в однім місці:

То є штука, я не пхаю
 Тут ідей, настроєм маю
 „Нагу душу“ розбудить.

І він справді малює нам свої настрої, говорить про зівялі
 рожі, вітром завіяні стежки, і тільки для контрасту прорветь ся
 инколи рисочка дійсного життя:

А з хати чути фортеп'ян:
 Ти граєш в середині,
 А басом тягне грубий пан,
 Охриплий, лисий дідуган:
 „Де згода у родині“.

І зараз новий, драстичний малюнок тої згоди:

Ніч. Ти з підбитими очима
 В одію спиш, бліда як мур,
 В покою лампа гасне, блима,
 В повітря чути жаль (?) і дур.
 Твій муж в каварни в біляр грає,
 Коняки каваркам платить,
 Не чує, що дитя риде
 Голодне, пхінькає, не спить.
 Лиш я скрадаю ся по тихо,
 Зацитькую твоє дитя,
 Бо ти не чуєш: мука, лихо
 Позбавили тебе чутя.

Потім иньші сцени. Муж, видно, отямив ся, викинув автора
 з дому і збиткуєть ся над жінкою. Автор у сїнех підслухує
 важкі сцени:

Знов чув я стоги з грудей твоїх,
 І знов той сьміх, той дикий сьміх,
 Той регіт над тобою...

Потім жінка кричить до мужа:

„Убий мене! Возьми той ніж,
 Убий, заріж мене, заріж!“
 А він зареготав ся.
 „А що, хто має власть, чи я,
 Чи серце і душа твоя?
 Я їх ся не настрашу!“

А ось і кінець трагедії — ще тяжший від середини. „Вона“
 погодила ся з долею і з мужем. Автор бачить їх на проходї; муж

На трьох ногах ступає:
 На двох стоїть, одну зведе
 І довбнею вперед кладе,
 Мабуть подагру має.

Вона йде при нїм похилена в дитиною на руках. Автор ви-
 таєть ся з нею, і вона пізнає його.

„Чом не заглянете до нас?
 Нераз ми згадували вас...
 Я вас нераз видала!
 Як чую, сватають вже вас —
 Ну, дай вам Боже щастє!“

„Що-ж коло вас?“ — „Та йдем як раз
 До лікаря. Все клопіт в нас,
 Все те саме нещастє.
 Усьо було би вже якось,
 Та діти не судились.
 І та хиріє все чогось,
 От скрофули якісь чи щось —
 Знов рани вітворились!“

Тай годі! Вдумати ся в положене тої жінки автор не має часу, він зайнятий власними настроями, йому „чогось тяжко, жаль чогось“, він ходить по покою, „тай думає над собою“ — розумієть ся, над собою! а остаточно лягає спати і тим тільки журить ся, що не може заснути.

А я вснути хочу дуже,
 В сні я найду супокій!

Та автор у сні бачить знов таки її, Дзюню, як вона, за приноюю свого батька, закопує на цвинтарі живе своє й авторове щастє. Візня того сну оповідана на жаль розволікло, манєровано, вказує якусь нещирість, штучність тону і не робить того ефекту, якого автор надіяв ся по ній.

Я не буду настоювати на деяких неясностях і неконсеквенціях сеї невибагливої, та тим більше правдивої історії, прим. на тім, що Дзюня з початку гордує автором, а при кінці говорить ся, що вона любила його. Не буду й докоряти авторови за те, що він подав нам сю історію так просто, без ніяких рефлексій про її значіне, без аналізу фактів і їх мотивів. Тим більше признанє належить ся його артистичному почутю, що не мудруючи лукаво змалював нам деякі важні моменти сеї історії ярко і справді артистично. Пояснити їх, розібрати, договорити те, чого не вмів чи не хотів домовити автор — діло критики. І я хотів би тут виснувати деякі з тих думок, на які наводить ся історія.

Важка, та на жаль не виємкова історія. Трагедія, в якій нема ані вини, ані експіанції. Трагедія жінки нашої „середньої верстви“. Чим вона в сім'ї? Поки панночка — вона не більше, як принада для женихів. Родичі неможні, а ще коли у них є син, то мусять тягнути ся з остатнього, щоб дати йому осьвітю, щоб поставити його на власні ноги. На осьвітю, повну осьвітю дочки не стає засобів. А ще коли ся дочка вродлива, то й не треба тратитись, бо вона своєю вродою добуде собі долю. Отже в пору, коли вона стане панною на відданю, її строятъ, водять на балі, на забави, в товариства — на полюванє.

„Чо', татунцю, йдеш так живо?
Та всі з нею бавлять ся!
Може то для неї живо!...“

Так шепче Дзюнина мама до уха татови. З сего боку, з боку родичів, роля ясна, до кінця консеквентна і зрозуміла. Вони радо приймають лисого, череватого пана радцю, що стараєть ся о руку їх дочки і не питає про віно, вони плачуть благословлячи молоду пару до шлюбу, хоч може й знають, що пай радця довгі літа жив зі служницею і має з нею діти. Вони бажають „добра“ своїй дитині, а те добро їм, бідним людям, уявляєть ся в формі показної місячної пенсії, золотого ковніра, гарно мебльованих покоїв, брички запряженої парою вороних. Потому, коли покажеть ся, що для щасливого супружого жита се все не вистарчає, вони поперед усього скажуть: „От нещастє!“ Потім почнуть умовляти дочку, щоб терпіла і не робила скандалу, а коли не послухає, то, розумієть ся, перші кинуть на неї каменем, відмовлять їй потіхи й поради. Мовляє: „Ми зробили для тебе, що могли, ти вже не дитина, радь собі сама, а на нас не числи!“ Їх роль ясна, консеквентна й зрозуміла.

А роль панни. Мій Боже, її роль так само ясна й зрозуміла. Освітї крім елементарної вона не одержала. Мама, занята клопотами в убогїм господарстві, не мала коли або й не вмїла передати їй нічого, крім звичайних елементів кухонної та жіночої традиції. Характеру, серця, чутя, висших змагань не виробив у нїй ніхто, та за те всі від малку говорили їй в очи й поза очи: „Ах, яка-ж вона гарна! Ах, який се ангелик!“ Ангелик підріс, війшов у товариство мужчин, з якими зрештою стрічав ся лише на балах, забавах, вечерицях. І тут вона чула лише банальні розмови, компліменти своїй красоті, часом вітхання та палкі слова, але серіозного, глибокого — нічого. Танці і флірт закрутили їй голову. Вона полюбила ту атмосферу, почала чути себе в нїй як риба в воді; тільки такі паничі знаходили у неї ласку, що вмїли галантно обертати ся, гарно промовляти та підлещуватись. Несьмілі та неповоротні викликали її сьміх; се були „дурні“, які не числили ся до „людей“, яких можна було ігнорувати, а особливо коли було звісно, що у них ще „нема свого хліба“. Будущина являлась їй у рожевїй млї; з мужчин, що крутились довкола неї, ні один не зворушив глибоше її серця, то й не диво, що вона без боротьби, без застанови віддала свою руку підстаркуватуму пану радці, якого всіми силами захвалювали їй батько й мати і певно

ще які-небудь „дві жовто вбрані дами“. Аж до шлюбного коверця її дорога проста й ясна, як тої метли, що летить до свічки. Трагедія починається у неї аж по шлюбі, тоді, коли клямка запала, коли повороту нема. Тут тільки дійсне життя вихиляє до неї зпоза рожевої маски огидливу, часом трупячу голову. Тут перед такими Дзюнями розбігають ся дороги в різні боки. У котрої з природи або материнської традиції вдача сильніша, характер чесний і твердий, та замкне в своїй душі горе, постарасть ся безмежним посвяченням перебороти антипатію до мужа, його погані старокавалерські привички, постарасть ся жити для дітей, коли вони є, або, коли не мати-ме їх, то почне працювати над собою, знайде вихід своїй енергії в якійсь ширшій, громадській діяльності. Лекший товар, в роді нашої Дзюні, почне робити скандали, заведе собі *ménage en trois*, і або доведе до того, що муж зовсім прожене її з дому, або зломить ся, стратить почуте своєї людської індивідуальності, отупіє і зробить ся з часом таким самим ходячим трупом, такою самою пістункою обезличеня та пліснявих традицій, як оті „жовті дами“.

А роль пана радці? Ах, вона може найясніша з усіх! Так і бачу його перед собою. Син бідних родичів, може священника або дрібного урядника або й селянина, бідував у гімназії, бідував на університеті, бідував на судовій практиці, як авскульптант, як ад'юнкт. Поки цвила молодість, треба було вчити ся, робити на хліб, дбати про кар'єру. Певно, і у него нераз серце било живіше, він кохав ся, марив про любов; може й висші, громадські ідеї меркотіли в голові, але все се з часом приглушила боротьба за існуванє, та важка, страшна боротьба середньої верстви, де чоловік не гартуєть ся, але обезличуєть ся, де привикає не мати своєї думки, лише думку своїх зверхників, а замісь сумління мати при душі лише параграфі та регуляміни. А поки він жив отим паперовим, параграфовим життям, у його кавалерським помешканю неподільно панувала служниця, якась проворна міщаночка. Вона привикла вважати його „своїм паном“, тай він привик до неї; її товариство зразу розганяло йому тугу, потім забавляло його, а в кінці почало заступати йому семейне життя. При тім він чув себе досить свобідним і міг проводити вільні хвилі в каварнях; та-мошні німфи додавали його житю того перцю, якого не находив дома. Та ось він на 40, 45-ім році життя добив ся виднішого становища, кращої плати. Тепер, коли голова вилисїла, коли живі

соки організму були затроєні наслідками кавалерського життя, йому почав усьміхати ся сьвіт. Товариство служниці збридло йому, бо й сама вона зі своїми претензіями зробилась йому нестерпною. Він викинув її геть і шукає молодої, гарної жінки. Чому-ж би ні? Він „добра партія“, чоловік на становищі, маєтково забезпечений, у властей добре записаний, не надто старий іще — кілька тисяч таких Дзюнь піде за него, як то кажуть, „z rosałowaniem ґасзкі!“ Ще й добродієм його назвуть, благородним чоловіком, що не жадав віна від убогих родичів. А коли зараз по шлюбі покажуть ся диференції, коли молода жінка не могла-ме перебороти свого фізичного обридженя до него, не знайде в своїм серці без міри терпливости, виврозумілости та податливости, а навпаки, стане на обороннім становищі, тоді, розуміть ся, вона винна, вона неморальна, вона компромітує його. Він почне ломати її — зразу самотою, занедбуючи її, лишаючи вечерами саму дома, а далі й кулаками та цибухом. Чому-ж би ні? Він знає право, знає, що купив її і на що купив її...

Ролі „того третього“, якого звела доля в сею парю, не буду аналізувати. Вона не все така проста, як її змалював наш автор. В усякім разі означу, що й ся третя роль має в собі не мало трагізму, хоч певно далеко менше, ніж обі попередні ролі. За те одвічальности, моральної одвічальности тут далеко більше. Дивно, а коли хочете, то й сумно, що наш автор ніде ані одним натяком не дав до пізнання, що він почуває і розуміє ту моральну одвічальність.

Отсе той „орлиний лет“, який увижасть ся мені за скочними парами, що танцюють коломиїку на воскованім паркеті, вчуваєть ся за громом балевої музики і за шелестом шовків! А те скрофулічне дитя, у якого відкрили ся рани — чи автор міркує, що воно виросте на титана?...

Іван Франко.

Уваги на сучасні теми.

I. Справа українсько-руського університету у Львові.*)

III.

Університетська справа у Львові вступила в нову фазу еволюції: всі студенти Русини, числом коло 600, виписалися з львівського університету і постановили перенестися на інші австрійські університети. Це факт великої ваги і будь що будь небувалий в історії австрійських університетів в останніх століттях. Остання подібна масова сецесія студентів мала місце ще 1549 року у Кракові, коли наслідком убійства одного студента всі інші, не отримавши сатисфакції, опустили Краків, шукаючи деінде для себе жерел знання і висшої освіти. Не диво про те, що ця справа набрала розголосу і відбила ся широким відгомонам не тільки в австрійській, але і взагалі в європейській пресі. Придивімож ся ближше безпосереднім причинам, що її викликали.

По завішенню викладів в університеті дня 19 падолиста, по переслуханню 16 студентів і усіх професорів Русинів, видав університетський сенат засуд п'ятьом студентам за участь у демонстрації, хоч не сконстатував докладно їх вини. На підставі того засуду видалив сенат: Ев. Косевича і Волод. Темницького на все; Мик. Щуровського на чотири, а Евг. Бурачинського і Вас. Пачовського на два семестри. Якими мотивами кермував ся сенат при своїм засуді—незвісно; бо мотиви подані в засуді студентам не витри-

*) Див. кн. XII, 1901, стор. 159—175.

мують найменшої критики. Пачовський прим. вигнаний за те, що мав говорити на вічу обидливо про Фіялка. Тимчасом він не тільки не говорив нічого про Фіялка, але взагалі ні слова не промовив про ніякого професора. Бурачинський прогнаний, хоч не тільки не говорив ні слова, але навіть не був у салі в часі віча, лише на коридорі, бо до салі не міг пріпхати ся і т. д. А вже найбільший сором для сенату, що він у засудах покликав ся на поліційні до-несеня, хоч поліції не було на вічу і вона не могла знати докладно його перебігу, так само як і сенат, хоч він старав ся бути...

Колиб так який правник розібрав докладно ті засуди, то вийшов би куріоз небувалий ще в Австрії, бо показалоб ся наглядно, які сьвіточі засідають у теперішнім сенаті...

Інакшим одначе показав ся сенат тоді, коли залежало йому на тім, аби демонстрацію представити в як найбільше „гайдамацькім“ та „некультурнім“ сьвітлі. Ще студенти не докінчили були віча, як уже ректор Рідігер поїхав до намісника. Вернувши звідти, він зараз повідомив телеграфічно про демонстрацію міністрів Гартля і Пентака, ба навіть предсідателя „Кола“ Яворского! А які були сї повідомлення, видно найліпше з відповіді міністра Гартля на першу (а по части й другу) інтерпеляцію руських послів, про які буде дальше мова.

Упоравшись так із демонстрантами, постановив сенат на ново розпочати виклади в університеті 3 грудня. Перед тим одначе видав відозву до студентів — тільки по польськи — відозву, якої не видавав іще ніколи ніякий сенат в Австрії, яка не тільки невідповідна з того боку, що так не говорить ніхто будь що будь до інтелігентних людей, але не годить ся навіть із повагою такої інституції, як сенат. Ся відозва — се мабуть унікат між відозвами університетських властей і на неї міг здобути ся тільки польський сенат проти руських студентів. Подаємо її як документ у повній основі і в оригіналі:

Do Młodzieży Akademickiej Uniwersytetu lwowskiego!

Mury naszego Uniwersytetu były dnia 19 b. m. widownią smutnych zaburzeń i wstrętnego bezprawia. Wiadomo bowiem, że pewna liczba słuchaczy, narodowości ruskiej, nie czekając na dozwołony na godzinę 7-mą wieczorem termin, odbyła tego dnia wbrew wyraźnemu zakazowi Rektora wiec w godzinie południowej, to jest w porze przeznaczony na wykłady. Na tym zaś nielegalnym wiecu, oprócz powzięcia rezolucyj

w sprawach, które Rektorat pozwolił umieścić na porządku dziennym, uchwalono ponadto jeszcze inne, które w najwyższym stopniu uwłaczają Władzom akademickim. Gdy Rektor, spełniając obowiązek swojego urzędu, zamierzał wejść z kilku Profesorami do sali, w której zebrał się pomieniony wiec i ogłaszał rozwiązanie tego bezprawnego zgromadzenia, wtedy przyjęto Jego i towarzyszących Mu Profesorów świsem, dzikim krzykiem, stukaniem i obelżywymi wyrazami, asystującą zaś służbę uniwersytecką uderzono kilkakrotnie laskami.

Senat akademicki przekonał się niebawem, że ten objaw dzikości nie był wybuchem młodzieńczej nierozwagi, lecz przeciwnie stwierdził, że to wszystko, co na tym samozwańczym wiecu działo się t. j. nie tylko uchwalone rezolucje, ale także popełnione ekscesy były naprzód z góry obmyślane i zuchwale wykonane. Rozumie się samo przez się, że za tego rodzaju ciężkie i niebawale w naszych Uniwersytetach wykroczenia przeciw ustawom i porządkowi akademickiemu będą wymierzone winnym słuszne i sprawiedliwe kary.

Dotychczas ogłosił je Senat akademicki pięciu sprawcom rozruchów z dnia 19 b. m.

Inne śledztwa są w toku.

Po tych smutnych zajściach wzywamy teraz młodzież akademicką, aby w łączności z władzami akademickimi strzegła powagi i honoru Wszechnicy, która za wolą Miłościwego Monarchy podaje naukę w obu językach ojczystych, a jest -- o czem niech pamięta młodzież ruskiej narodowości -- jedyną na świecie Szkołą, w której katedry ruskie istnieją i coraz to rosną w liczbę.

Zachowanie się Wasze -- Panowie -- spokojne i poważne, ale zarazem nacechowane stanowczą gotowością do obrony powagi i przywilejów naszej Almae Matris w duchu uroczystych ślubów, złożonych w chwili, gdyście otrzymali godność akademickiego obywatelstwa, wzbudzi pamięć o obowiązkach posłuszeństwa ustawom akademickim w sumieniu tych Waszych Kolegów, którzy o nich zapomnieli.

Wykłady rozpoczną się z dniem 3 grudnia 1901, ale jedynie na wydziałach świeckich; wykłady bowiem na

wydziale teologicznym pozostają nadal w zawieszeniu aż do dalszego rozporządzenia.

We Lwowie dnia 30 listopada 1901.

Z Senatu akademickiego Uniwersytetu lwowskiego.

Rektor Uniwersytetu: Rydygier.

Отся відозва, видана людьми науки, зредагована в такім нечуванім тоні, якого не постидали би ся навіть редактори найбільше русиножерних газет, „Dziennika Polskiego“ та „Gazety Narodowej“. І не диво, що ті газети подали її без коментарів, бо додати їм тут було нічого. І не диво, що її зрозуміли добре польські студенти з „Czytelni akademickiej“, якій ся відозва була закомунікована в ночі на 3 грудня, бо рано явили ся вони перед університетом із палицями, боксерами, а навіть револьверами — на що є свідки. Не довелось їм тільки доказати своєї „культурної“ сили на руських студентах, бо ті не явили ся в університеті, а виклади на приказ міністерства завішено знов до 7 грудня, від коли вони відбувають ся вже без перешкоди, але й без... руських студентів!

Що до самого змісту відозви, то піднесемо з неї тільки кілька моментів. Каже сенат, що подібних демонстрацій не бувало ще в „наших університетах“. Ми прийдемо йому в поміч і пригадаємо кілька подібних випадків.

Перед десяти літами урядили були студенти в ратушевій сали у Львові заборонене віче і хоч тодішній ректор, а теперішній міністер Пентак прийшов на віче, його не допущено до голосу, натомісь ухвалено найбільше обуренє тодішньому міністрови освіти Гавчови (найвисшому шефови студентів!), зажадано його димісії і т. д. За те прогнано тоді одного студента, а кілька дістало нагану.

Так само зроблено перед кількома літами величезну демонстрацію ректорови Корчинському в Кракові, грожено йому фізичною силою, розбито його бюст і ин.

В 1897 р. студенти, Поляки і Русини, хотіли відбути віче в університеті. Сенат не дозволив і казав позамикати всі салі. Студенти зібрали ся на подвірю університету, ухвалили обуренє проф. Рошковському, міністр-президентови Баденьому і ин. і зробили похід через місто. За те не вигнано нікого з університету.

Минулого року Поляки техніки не тільки висвистали своїх професорів і наговорили їм „чемних слів“, але обкидали кальо-

шами проф. Туліє... За те релеґовано двох чи трьох студентів, але ніхто не називав їх „dzicza“.

Перед кількома днями польські студенти в Берліні зробили демонстрацію проф. Шіманови і крім свистів та псиків і тупоту, кричали „psia krew“ і т. д. Польські газети не обурювали ся за те на своїх студентів, бо „to co innego“.

Про демонстрації в иньших університетах і далеко гірші можна написати цілу книгу. Кілько їх було тільки в Відни, між иньшим проти ректора Масена, якого обкидаю яйцями і т. д., а все такі ані преса не виступала тим способом проти студентів, як польська проти Русинів, ані ніякий сенат не видавав подібної відозви, як польський у Львові. Але то теж „co innego...“

Сенат говорить дальше, що львівський університет — се одинока висша школа, де є руські катедри, се-б то: От яка ласка Поляків проти Русинів! Забув одначе, що руські катедри є також у Чернівцях і там не вважає їх ніхто ласкою, тільки правом, яке належить ся так добре Русинам, як і иньшим народам Австрії. Се очевидно також аляюзия до того, що ми в Росії на університетах не маємо своїх кафедр. Але чи Поляки мають їх там багато?

Сенат говорить, що „українські катедри все ростуть“ на тутешнім університеті. Ростуть, але в якій пропорції? Коли до 70-их років Русини мали більше своїх кафедр, як Поляки, то теперішні то просту гублять ся між польськими. І коли їх число дійшло тепер до 7, то ані одна з них не утворена на пропозицію сенату, лише проти його волі, в дорозі висшого розпорядження. Колиб отже вони й далі мали так зростати з „ласки“ сенату, то певно до кількох літ не сталоб ні одной кафедри, ні одного професора Русина у Львові.

По такій відозві сенату лишало ся студентам Русинам лише дві річи: або уоружити ся і звести формальну битву з польськими студентами, з поліцією, що була обсадила університет, ба навіть із військом, що стояло готове до вимаршу і застелити поле борби своїми трупами — або покинути університет у Львові і перенести ся деінде, доки не настануть тут иньші відносини, які уможливили-б їм назад поворот. Полякам була-б наручнійша перша річ, бо вона могла-б на довший час відсунути домагане укр.-руського університету; для Русинів була вигіднійша і розумнійша друга, тому вибрали її. Дня 3 грудня явила ся в ректора депутація студентів і вручила йому отсю заяву:

„У відповідь на відозву університетського сенату з дня 30 листопада 1901 українсько-руська молодіж констатує:

1) Що ся відозва подає своїм змістом і тоном на поталу честь та достоїнство університету. 2) Що ся відозва підносить до значеня засад, що кермують університетською властю, національну нетерпимість, якою руководили ся доси одиниці з поміж професорської колегії. 3) Що наслідком відозви спадає відвічальність за сумні події останніх днів, що тяжила досі на одиницях — на цілий сенат, як управу львівського університету. 4) Що се дає нам як найбільш категоричну запоруку, що права, які прислугують нам по законним постановам, будуть на дальше в розмислом тонтані і що наша гідність як академіків і як Українців-Русинів, буде понижувана.

З огляду на се підписані в обороні власної чести і достоїнства університету постановляють:

1) виписати ся разом із книги горожан львівського університету; 2) не вписувати ся на сей університет так довго, доки загал українсько-руської молодіжи не сконстатує, що можна се зробити без пониження нашої академічної і народної чести.“

Сю заяву підписали всі студенти, що були тоді у Львові, числом 440. Ректор приймив заяву, відповів „dobrze“ і відпустив депутацію не розмовляючи з нею ні пів слова. Опісля скликав засіданє сенату, на яким ухвалено звернути студентам заяву з тим, що вони можуть виступати тільки кожний особисто, а не через заяву депутації, якої не приймаєть ся до відомости. Студенти звернули одначе назад заяву ректорови з допискою, що вважають справу за покінчену, коли ректор дав раз своє placet — і почали виписувати ся. Протягом тижня виписало ся їх коло 600. Кілька мабуть лишило ся, але розумієть ся, що тим самим стратили вони право зачисляти себе до Русинів, бо такими не буде їх ніхто вважати, як не вважає прим. посла Меруновича, який від часу до часу любить також заявляти, що він „Rusin“.

Тимчасом вийшла на верх иньша справа, яка кидає також дуже ярке і характеристичне світло на теперішні університетські власти. Коли розійшла ся вістка, що причиною демонстрації студентів було також відобране голосу проф. Грушевському деканом Твардовским за те, що проф. Грушевський говорив на засіданю філософічного факультету по руськи, польські газети накинули ся на нього, недвозначно даючи до пізнання, що вважають його одним

із „podżegaczy“ студентського бунту. Тоді декан філософічного факультету (сьогорічний) розіслав до газет таке поясненє сеї справи :

„На основі припорученя Виділу філософічного п. к. Університету у Львові прошу Поважану Редакцію помістити слідуєче поясненє :

В описах подій, що відбули ся у львівськїм Університетї дня 19 листопада, піднесли часописи руськї і польськї між причинами, що причинились до роздражненя умів руської молодїжи, також і се, що проф. Твардовськїй, бувши минулого року шкільного деканом, відобрав на засіданю голос проф. Грушевському, коли той промовляв по руськи.

„А що сеся справа була предметом точної верифікації протоколу засіданя з дня 11 липня с. р. на засіданю з д. 16 липня с. р. і в протоколї з того другого засіданя є поданий стан справи згідно з правдою, — подаю отже відпис уступу, що відносить ся до сеї події в дословнїм текстї :

„Prof. Hruszewski zabiera głos i przemawia po rusku. Dziekan prosi Prof. Hruszewskiego dwukrotnie, aby przemawiał po polsku. Gdy zaś Prof. Hruszewski prośbie tej zadość nie czyni, Dziekan zwraca się do obecnego na posiedzeniu Prof. języka i literatury ruskiej Dra Studzińskiego z prośbą, by tenże to, co mówi Prof. Hruszewski po rusku, przetłómaczył na język polski, a gdy Prof. Studziński zaczyna (po polsku) przemawiać, Prof. Hruszewski opuszcza posiedzenie, nie podając powodów swego wyjścia.“

„Неправдива також вістка, подана часописю „Gazeta Narodowa“, що Проф. Грушевськїй виходячи з засіданя трїснув дверми. Такий був дійсний стан сеї справи.

Львів дня 1. XI 1901 р.

L. Finkel с. р. декан.

Таке представленє річи не було одначе правдиве, тому „Дїло“ надрукувало отсї два листи проф. Грушевського, що дотикають сеї справи :

I. Лист проф. Грушевського до декана Твардовского зараз по інцидентї з дня 11 с. м.

„Високоповажний Пане Декане!

„На засіданю Виділу 11 н. ст. липня с. р. Ви перервавши мене не позволили менї говорити по руськи і тим виключили мене від участи в нарадах факультета, бо хоч потім запропонували Ви

дру Студинському толкувати моє внесенє, але він натомісь поставив своє власне, так що я фактично зістав ся без голосу, і тому вийшов із засіданя.

„Пригоду сю мушу порушити pro futuro. Протягом семи літ своєї професури я все уживав руської мови на конференціях, бо не володію так польською мовою, аби могли на ній свобідно висловляти ся, тай не маю обовязку нею володіти, анї не був спеціяльно коли небудь до того зобовязаний, а що найголовнійше — Найвисше розпорядженє, заводячи (N. В. з деякими обмеженнями, очевидно — з огляду на утраквістичний в принципі характер нашого університету) польську мову урядовою для властей академічних, нічим не виключає уживаня другої краєвої мови в дискусії на конференціях, анї в зносинах поодиноких професорів із академічними властями. Колиж Ви, Пане Декан, маєте які сумніви в тім pro futuro, то прошу сю справу поставити на найближшій засіданю факультету, аби раз вона могла бути доведена до остаточного виясненя компетентними інстанціями, і про рішенє факультету ласкаво мене завідомити, аби в разі неприхильного поагодженя її міг я в тій справі починити дальші кроки.

„З глибоким поважанєм

М. Грушевський, зв. професор університету.

II. *Votum separatum* проф. Грушевського проти висше поданої верифікації протоколу з засіданя дня 16 липня.

„Низше підписаний не може підписати XVI. протоколу з засіданя 11 липня 1901 тому, що уступ, де говорить ся про його *votum*, пропускає деякі деталї, потрібні для відповідного зрозуміня.

„І так: підписаний зачав говорити по руськи, як говорив на засіданнях факультета весь час своєї професури (від року 1894). Коли декан, просячи, аби підписаний говорив по польськи, мотивував се тим, що по руськи не розуміє, підписаний пропонував, що буде говорити поволи і незрозумілі слова постараєть ся витолкувати, по польськи-ж говорити не піднімав ся, мотивуючи, що то робилоб йому трудність. Колиж декан не пристав на се, підписаний устав, щоб вийти. В тім декан звернув ся до проф. Студинського з пропозицією перекладати внесок підписаного. Але позаяк проф. Студинський натомісь почав ставити внесок від себе, підписаний вийшов.

„Зробив він се не тільки тому, що фактично зістав ся без голосу, а і взагалі не можучи пристати на такий спосіб, де можливість забирати голос залежалаб для нього від того, чи котрийсь із професорів схоче взяти на себе обов'язок перекладача.

„Не маючи обов'язку уміти по польськи, підписаний має заразом те переконанє, що ідея рівноправности обох краєвих мов на львівськїм університетї (котра лежить в основї Найвисшого розпорядження в р. 1871 і для котрої робить певні уступки і Найвисше розпорядженє 1879 р., що завело польську мову як урядову на університетї, н. пр. застерегає для професорів із руською мовою викладовою спорядженє руських каталогів — що входить уже вповні в круг внутрішнього урядованя) не годить ся в виключенєм руської мови від уживаня в конференціях і в зносинах поодиноких професорів з університетськими властями, і всяке ограніченє в сїм напрямї булоб кривдою для професорів, які займають катедри руські, тим більше, що й Найвисше розпорядженє з 1879 р. таких ограніченє не робить.

М. Грушевський зв. професор університету.

Оба листи проф. Грушевського сховали університетські власти до кишені, чого доказом відповідь міністра Гартля на першу інтерпеляцію, в якій він заявив, що не знає нічого про інциденти професорів Русинів із Поляками. І отсе власне характеризує той сенат, що на зверху хоче виступати як прихильно успособлений для Русинів (на скільки се йому вдасть ся), а скрито бажав би змести їх із лиця землі. І ще одна річ виходить на верх із листів проф. Грушевського, про яку доси ширша публіка руська не знала нічого і яка може вразити кожного Русина... Ото на сїмох професорів Русинів лише один проф. Грушевський промовляв доси на засіданях факультету по руськи, а иньші очевидно по польськи, хоч нема ніякої законної постанови, яка зборонювалаб їм говорити по руськи. Чому вони так поступали, нам невідомо, надїємось одначе, що самі професори роз'яснять сю справу, щоби усунути иньші, може невластиві поясненя.

Отсеї події були занадто важні, щоб не відбили ся голосним відгомном серед нашої суспільности, а навіть поза границями нашого краю. Зверхньою їх формою були в першій лінії численні віча руської інтелігенції, робітників і селян, на яких заявляли ся всі одноголосно за заснованєм укр.-руського університета та прилучували ся до акції студентів, похваляючи їх становище.

Доси відбули ся такі віча (декуди по два і більше, прим. у Львові) в Бережанах, Болахові, Бродах, Буську, Бучачи, Відни, Городку, Гусятині, Долині, Дрогобичи, Збаражи, Золочеві, Калуши, Коломні, Комарні, Львові, Немрові, Перемишли, Раві Руській, Рогатині, Рожнітові, Самборі, Снятині, Старім Самборі, Стрию, Тернополи, Угнові, Чернівцях, Чорткові. Віча в иньших місцевостях позановідані і ми певні, що не буде ніякого міста ні містечка, де живуть інтелігентні Русини, що не відбули би наради в тій справі і не зсолідаризували ся з нею. Тут належить іще додати, що 28 подол. відбуло ся віче студентів у Лубні (Leoben), на якім зібрані Русини, Поляки, Чехи, Хорвати і Росіяне ухвалили внести петицію до парламенту в справі заснованя словінського університету в Люблянні і руського у Львові, а 1 грудня величезне віче у Празі, на якім були також чеські, словінські і руські (три) послы, де ухвалено підпирати домаганя Словінців і Русинів.

Другим фактом, що підпер акцію студентів, се незвичайно велике число телеграм та привітних писем до них із Галичини, Буковини й російської України і то як від поодиноких людей, так і від ріжних груп, родин, товариств і т. п. Всі ті привіти надруковані в „Ділі“, а хто читав їх, той переконав ся, який з них віє вітер, той зрозумів, що постулят українського університету став всенародним і що не зійде вже з порядку, доки не буде заспокоєний.

Третій факт, що підпирас університетську акцію, се петиції, висилані до парламенту в домаганем заснованя укр.-руського університету від ріжних товариств, інституцій, громад і т. д. Доси вплинуло їх несповна 1000, а певно вплине більше. Руські послы, що на разі цофнули своє нагле внесенє в справі університету, але виступлять із ним по сьвятах, не занедбають покликати ся на сі всі факти, бо з них наглядно видно, що за послами стоїть у тій справі вся наша суспільність. Надїємось, що вони покинуть також своє занадто умірковане дотеперішнє становище в справі університету тим більше, бо показало ся вже, що уміркованєм не можна нічого осягнути в парламенті. Острий і рішучий виступ певно зробить більше, бо докаже, що викрути компетентних сфер не здадуть ся на ніщо і що вони мусять полагодити справу, яка пече не одилиці; не сотки, але мільони горожан австрійської держави.

Та не лише сі факти вказують на одушевленє суспільности університетською справою. Є ще одна річ, далеко важнійша, і доси одинока в історії австрійських Русинів. Заледви рознесла ся

звістка про соцесию студентів по краю, як із усіх боків стали напливати складки в користь сецесионістів. Разом із тим утворилися три комітети, що мають тимчасом орудувати складками та давати підмоги чи позички тим студентам, що будуть потребувати їх. Два з тих комітетів утворилися у Львові: один національний, під проводом дра Яр. Кулачковського, другий москвофільський, під проводом дра Добрянського. Третій комітет утворився в Чернівцях під проводом дра С. Смаль-Стоцького. Останній поставив собі за задачу підпомагати тих студентів, що запишуться на черновецький університет. І хоч Русини бідний народ, хоч не мають між собою великих капіталістів, вони потрапили зложити протягом двох тижнів (від 3 до 17 грудня) на користь студентів поперх 20.000 корон: національний комітет зібрав з того поперх 16.000 корон, а москвофільський поперх 5.000 корон. І отсе власне та небувала річ в історії австрійських Русинів! Багато бувало в нас уже ріжних складок на ріжні ціли, нераз дуже важні, але ніяка справа, без жадної майже окремої агітації, не видала таких результатів. Се незвичайно радісний обяв і він вказує найліпше, що нас не потрафить уже здусити ворожа сила, бо ми її потрафимо відперти з кожного боку.

З нагоди отсих складок виринуло кілька проєктів що до дальшого орудування призбираним грошем. Поперед усього заявили студенти, що вони не будуть брати запомог, тільки позички, які обов'язуються по скінченю університету звертати. З того утворив бися фонд, із якого проценти оберталибся опісля на стипендії для здібних студентів, що хотілиб доповнювати свої студії на заграничних університетах та працювати науково. Рівночасно піднесено гадку збирати складки в користь українсько-руського університету, а стрійський посол др. Е. Олесницький подав проєкт заснованя окремого товариства, що занималобся матеріальною підмогою студентів університету. Тому, що ся справа тепер на часі, ми скажемо й від себе кілька слів про неї.

Як відомо, при Наук. Тов. ім. Шевченка існує вже університетський фонд, якого власністю єсть камениця, де тепер міститься товариство. Первісний капітал його, пожертвований професором університету, Українцем із Росії, виносив 90.000 корон. Доси зріс він до 100.000 корон. Колиб проте збирано в нас дальші жертви на сю справу, то вони моглиб просто впливати до товариства і дописуватися до заснованого фонду.

При Наук. Тов. ім. Шевченка існує також окремий фонд доцентів, що виносив із кінцем 1900 р. 2.279·67 кор. Призначенням його є власне уділювати з процентів здібним студентам стипендій на докінчене студій за границею і дати їм можливість габілізувати ся на доцентів університету. Доси не міг він увійти в жите з причини малої квоти, але коли до нього вплинулиб теперішні складки і впливалиб дальші, то й призначення його здійснило-б ся.

Крім того орудує ще Наук. Товариство фондом, що стоїть під зарядом пр оф. Грушевського. Він виносив із кінцем 1900 р. 1.709·96 кор., а не зростає тому, що з нього уділюєть ся все бідним студентам малі беззворотні запоходи, які нераз потрібні їм на біжучі видатки, прим. оплату чесного і ин.

Надто уділює товариство з иньших фондів по кілька стипендій — невеличких, що правда — що року тим студентам, що не покінчили ще університетських студій, але заправляють ся до наукової роботи, та иньшим людям, що працюють на полі науки або штуки, а не стоять добре матеріяльно.

Як видно отже з того, потреба засновувама окремих товариств чи окремих фондів тепер не заходить. Далеко ліпше було-б підперти те, що є, розширити його і зміцнити. Се все можна зробити навіть без зміни статутів Наук. Тов. ім. Шевченка. Треба-б тільки виробити окремі регулямини для поодиноких фондів, евентуально змінити їх та розширити. Се тим лекше зробити, що загальні збори Наук. Товариства будуть незабаром, бо в лютім, а між проєктантами і членами комітетів, що займають ся тепер збиранєм складок, є багато членів товариства.

Перейдемо тепер до представлення дальших подій в університетській справі.

Ще перед сецеснею студенти, сповняючи ухвалу віча з 19 надоліста, вислали до міністра осьвіти депутацію, зложену з чотирьох членів, по одному з кожного факультету, та предложили йому меморіал із представленєм фактичного перебігу віча і зі своїми бажаннями. Міністер приймив депутацію 2 грудня під проводом послів Романчука і Барвінського, а речник депутації, О. Мелень, представив йому коротко зміст меморіялу. Міністер висловив студентам свій жаль по причині небувалої (?) демонстрації, а що до жаданя українського університету, то заявив, що не може обіцяти нічого позитивного, за те подбає, щоби здібні студенти діставали стипендії для виобразуваня на професорів. Що до перепон при

габілітації руських доцентів, то радив у кождім конкретнім випадку звертати ся до нього. Просив також, аби депутати вплинули на своїх товаришів, щоби повернули до своїх занять та вели себе спокійно.

Та заки депутати вернули з Відня, руські студенти дізнавшись про становище великої частини їх польських товаришів до них, ухвалили покинути львівський університет, що й виконали.

По тій отже події появилася у міністра нова депутація, від Русинів міста Львова, яку він приймив 5 грудня. Депутація предложила міністрови подібний меморіал, як студенти, і дістала від нього подібну відповідь із додатком, що він ховів щось зробити для Русинів, але в дорозі станула йому сецесія студентів... Заразом просив старших Русинів вплинути на студентів, аби вернули на львівський університет, а він зі свого боку буде старати ся улукшити сей поворот. Як улукшив, то видно з того, що студенти не цофнули ся, а покажуть ся ще й з дальшого.

Окрема депутація має ще явити ся в міністра від Наук. Тов. ім. Шевченка, також із меморіалом (петицію до парламента вислало товариство осіб). Чи її результат буде більший, побачимо.

З нагоди демонстрації і сецесії студентів внесли також руські послы дві інтерпеляції в парламенті, 25 падолиста і 10 грудня (перед тим, 23 жовтня, інтерпелювали вони міністра освіти в справі поступування кс. Фіялка з руськими богословами). На обі інтерпеляції дістали відповідь, над якою ми тут застановимо ся.

Першу інтерпеляцію внесли послы по демонстрації в справі письма міністра освіти до львівського сенату, де він домагав ся, щоби „винних демонстрантів потягнути як найострійше до відповідальности“. Інтерпелянти звернули ся з трьома питаннями до міністра: 1) Чи він хоче докладно і всесторонно поінформувати ся про демонстрацію, та аж тоді видати своє рішення? 2) Чи гадає розслідити жалоби студентів і взагалі став річий що до національних прав Русинів і що до поведеня польських професорів із Русинами у львівськім університеті? 3) Чи думає зробити кінець дотеперішнім відносинам у львівськім університеті і зберегти рівноправність руської мови? ¹⁾

На сю інтерпеляцію відповів міністер 26 падолиста.²⁾ В ній подає він перебіг віча з 19 падолиста, розумієть ся в такім виді,

¹⁾ Повний текст інтерпеляції надрукований в 256 ч. Діла.

²⁾ Повний текст відповіді в 259 ч. Діла.

як йому представив сенат, поліція і намісництво і заявляє, що про жалоби руських студентів не знає нічого з винятком одного факту, непорозуміння богословів із кс. Фіялком, про який він зрештою довідався аж із попередньої інтерпеляції, але й той факт полагоджений уже (?) сенатом. Так само не знає нічого про жалоби доцентів Русинів, для того не має підстави до переводження слідства. Коли-б однак довідався про які неправильности, то розпорядить усе потрібне для усунення їх у межах закону.

Другу інтерпеляцію, по сецесії студентів, внесли послі 10 грудня і дістали на неї того самого дня відповідь.¹⁾ Інтерпеляція подає причини демонстрації і її правдивий перебіг; говорить про відозву сенату, про становище Поляків у тій справі і кінчить ся отсими питаннями до міністра: 1) Чи він постарався, аби сенат відкликав свою відозву або видав нову до всіх, а окремо по руськи до руських студентів? 2) Чи хоче постарати ся про те, аби руські студенти не були примушені слухати викладів Твардовского та Фіялка? 3) Чи хоче постарати ся, аби права руської мови були шановані в львівському університеті, та щоби руська мова мала там рівноправність, як у галицьких урядах? 4) Чи подбає про те, щоби руські катедри закладали ся там без неоправданих перешкод? 5) Чи подбає про те, щоби студенти по повороті не були переслідувані, як сього можна побоювати ся не без підстави?

Відповідь міністра була така:

„На основі найвисшої постанови з д. 4 липня 1871 р. львівський університет, в яким до часу, о скільки має ся на увазі світські виділи, обіч німецької мови лише для поодиноких катедр була в уживаню руська і польська викладова мова, уладжено ут раквістично і то так, що на будуче мали займати катедри тих виділів лише ті легальним способом габілітовані люде, що були би цілком здібні до викладів в однім з обох краєвих язиків, в польським або руським.

„Зміна зайшла в тім наслідком найвисшої постанови з дня 27 цвѣтня 1879, якою заведено у львівському університеті польський язик до урядованя (Geschäftssprache) академічних властей в мірі розпорядження міністерства з д. 5 червня 1869 і заразом до іспитів при ригоровах, — се, що правда, з тим обмеженем, що кандидатам позволено здавати іспит також в німецькій або русь-

¹⁾ Текст інтерпеляції в 268 ч., а відповіді в 272—3 ч. Діла.

кій мові, коли професори, після постанов ригорозових приписів покликані до участі в тих іспитах, знають дотичну мову. Академічний сенат домагався ще дальшого розширення прав польського язика в тім університеті, але тому жаданю відмовлено.

„Отсе законні основи устрою львівського університету, що досі є в силі.

„На сих основах поступав розвій польських і руських кафедр у львівськім університеті. Коли дивитись на теперішній стан, то у всякім разі признати треба, що Русини тепер мають лише мало кафедр, бо на правничім відділі обсажені Русинами і в руській мові заступлені лише дві кафедри, для австрійського цивільного права та для австрійського карного права і карної процедури, а на філософічнім відділі три кафедри, а то дві для руської мови і літератури і одна для історії. Але дорога до досягнення дальших кафедр для Русинів отверта, очевидно після раз прийнятого правного стану лише через ворота габілітації.

„Коли декому жалоби Русинів видають ся оправданими, бо кандидатам їх народности справляє ся трудности при габілітації, так що їм відбирає ся охоту габілітувати ся, то на те треба зазначити, що від першої габілітації Русина на правничім відділі львівського університету в р. 1874 з пяти руських габілітантів відкинуто лише двох, а з 19 польських десятох, з чого певно не можна виснувати жадного упередження до руської народности.

„Тому-ж я й не сумніваю ся, що в разі, коли появлять ся здібні руські кандидати до академічного учительства, факультет не залишить евентуальні просьби о субвенцію на їх дальше образование розслідити і поперти, як се робив також уже й досі; а й я заявляю виразно, що я готов усяким способом помагати здібним кандидатам руської народности в їх приготуванню до академічних посад.

„По сих словах маю честь відповісти на поодинокі питання інтерпеляції:

„Передовсім що до запитання, зверненого до п. президента міністрів і до мене, мушу заявити, що поки не настане у львівськім університеті спокій, поти неможлива річ зробити що небудь для руських студентів; поворот до обовязку є першою умовою, щоб оправдані жалоби казати розслідити і можливі недоладности (*etwaige Übelstände*) усунути. Ся моя заява, надію ся, зможе успокоїти

розважні елементи між руськими студентами. Академічні влади й без виразного упоминання будуть певно готові нерозважні кроки молодіжи в усякою можливою лагідністю осудити і улекшити їй поворот до того університету, тим більше, що в так неспокійнім часі головна вина звичайно спадає на елементи, що самі не багато або й зовсім нічого не мають до страчення.

Що до иньших питань міністер заявив: Що до першого, то він уже вплинув на сенат і сенат показав готовість до уступок, на скільки се можливе без нарушеня його поваги і достоїнства. — Що до другого, то він признає свободу науки і те, що не можна когось силувати слухати якогось професора. Але коли закон приписує слухати якогось викладу, то від нього не можна звільнити студентів, а утворити другу катедру того предмету через ніч також не можна. Зрештою до чого дійшло, колиб на жаданє студентів усувано професорів, або звільнювано від слуханя їх викладів? — Що до третього, то він готов конкретні жалоби розслідити і полагодити, але доси знає він їх тільки дві: На кс. Фіялка, яка вже полагоджена прихильно (?) і спір проф. Грушевського що до уживаня руської мови на засіданю професорської колєгії, коли сей професор станув у суперечности з недвозначними постановами нині обовязкового язикового ладу. — Що до четвертого, то він не сумніває ся, що факультети будуть переводити габілітації справедливо. Колиб одначе зайшов иньший випадок, то він готов відповідну працю дати до поновної оцінки фаховим неупередженим людям і вівзвати факультет до реасумованя попередної ухвали. — Що до пятого, то інтерпеллянти безпідставно побоюють ся переслідуваня руських студентів. Відозва сенату моглаб бути інакше стилізована, але в ній не можна (?) добачити підбурюваня одних студентів проти других. Сецесия довершила ся мабуть під внїшними (?) впливами, а коли-б студенти записували ся деінде, але не слухали викладів, то міністер припоручить властям як найострійше відказувати їм потвердження семестру.

Над відповідею міністра мусимо трохи затримати ся.

Поперед усього міністер признав, що львівський університет у траквістичний, а не польський. Колиж так, то яким чином урядова мова в ньому має бути тільки польська, а руська ні? Значить, він повинен постарати ся, щоби розпорядженє з 1879 р., де

признаєть ся польську мову урядовою і в 1882 р., де признаєть ся, що професори мають викладати по польськи з виїмком, коли правительство розпорядить інакше, були знесені і заступлені иньшим, в яким виразно булоб сказано, що руська мова і руські професори мають повну рівноправність, а ні, то най правительство відлучить теперішні руські катедри і на їх підставі заснує окремиї руський університет, (чого Русини домагають ся), який поволи комплетував би ся, доки не став би повним.

Міністер признав, що студенти можуть складати також іспити в руській або німецькій мові, але додав заравом, що лише на стілько, на скільки професори знають ті мови. Та в тім і ціла біда. Руських катедр не основують, значить, із професорів Русинів не можна зложити ні одної іспитової комісії, а польські професори хоч знають руську мову, то вдають, що її незнають, навіть не розуміють (!), або коли справді не знають, не хочуть навчити ся її і уважають собі се навіть за честь (!) не знати хлопської мови, відповідно до втертих поглядів великої частини польської шовіністичної суспільности. Наслідком того іспити відбувають ся тільки в польській мові, а утраквізм, признаний міністром, переводить ся ще гірше, як прим. в учительських семінаріях, де його також введено на нашу некористь, тільки длятого, аби польські послы могли перед правительством покликатись на те, що Русинам не дієть ся кривда, бо вони мають і се і те, а рівночасно польські власти шкільні переводили утраквізм так, як їм подобаєть ся і хочеть ся.

Міністер видить, що руських катедр у львівськїм університетї мало, але не видить способу, якби їх розширити. Се, по його думці, можливе тільки через габілітацію. Дуже красно, Русини також не думають, що міністер возьме першого ліпшого чоловіка, посадить його на катедру тай скаже бути професором. Але аби габілітувати ся, треба мати більші матеріяльні засоби, треба займати ся тільки відповідними студиями, а не бути прим. адвокатським кандидатом, або адюнктом у судї, чи чим иньшим і там працювати на хлїб, а рівночасно писати наукові праці, до яких треба мати час, спокій, вільну голову, бібліотеку і т. д. При иньших занятях можуть тільки незвичайно сильні індивідуальности віддавати ся науковій праці. А хоч і такі найшли би ся між Русинами, то що їх може заохотити до наукової праці, коли вони певні, що навіть по габілітації не утворено-б для них катедр, лише мусїлиб бути все „старими паннами“, значить досмертними безплатними

доцентами? Най правительство заявить, що утворить такі і такі катедри, коли на них зголосять ся відповідні кандидати, тоді певно вони найдуть ся між Русинами, як находять ся де інде.

Міністер заявляє, що на правничім виділі на пятох Русинів, що габілітували ся від 1874 р., перепали тільки два, значить процентово далеко меньше ніж Поляків, яких у тім часі габілітувало ся 19, а перепало 10. Але забував сказати, що з тих двох, один габілітував ся на підставі відкиненої у Львові праці деінде, а другий не став доцентом тому, що не старав ся габілітувати ся деінде. Так само не згадує про філософічний факультет, на яким не перейшла ще ні одна руська габілітація від часу спольщення львівського університету, а ті професори, що є на ньому, габілітували ся на иньших університетах, ті знов кандидати, що перепали тут, дістали *veniam legendi* також на иньших університетах...

Міністер заявляє, що львівські факультети будуть підпирати подання о стипендії руських кандидатів, як робили се й доси, але забув додати, що доси мав таку стипендію — один Русин за 30 літ спольщеного університету; значить, за других 30 знов дістане стипендію один Русин... як доси. Нема що казати, гарні вигляди на будущину!

Міністер заявив, що він не може нічого зробити для руських студентів, доки не буде спокою у львівським університеті, доки студенти не вернуть до своїх обовязків, за те можуть бути певні його помочи, коли будуть іти законною дорогою. Що міністер добачив незаконного в акції студентів, крім віча, що відбуло ся проти університетських приписів — нам не відомо. Руські студенти не нарушували спокою від віча, виписали ся і вписали ся на иньші університети в законній дорогі, до обовязків вернули, отже сповнили все, чого міністер хотів. А деж його поміч?

Університетські власти, по словам міністра, готові до уступчивости. Але в чім вони уступили доси з того, що зробили? Справа з кс. Фіялком полагоджена сенатом прихильно, а чомуж Фіялек заявив, що вписує богословів тільки тимчасово і що в другім семестрі не прийме їх індексів, коли будуть виповнені по руськи? Проф. Грушевський станув у суперечности з постановами, а де ті постанови, що зборонювали би йому і иньшим професорам говорити по руськи?

Як бачимо отже, то відповідь міністра така, що не містить у собі більше нічого тільки фрази, на які не дасть себе ніхто зло-

вити. Коли міністер — і взагалі правительство — признає жадава Русинів оправданими, то най їх заспокоїть; коли не признає, то най се заявить отверто і не викручуєть ся сїном.

Наслідком сецесії студентів було, що товариство „Академічна Громада“, в яким групувала ся переважна частина молодіжи і яке становило першу більше практичну школу життя для них, розвязало ся дня 7 грудня. На зборах, скликаних у тій ціли, були присутні також старші Русини, як гості. Вражінє, винесене учасниками зі зборів, було сумне, бож тут закопували власними руками студенти те, що будували роками, але рівночасно були ті збори доказом великої ідейности молодіжи та пожертвованя за народню справу, тому й вливали вони надію на красшу будучність. Нарід, що має таку молодіж, може спокійно дивити ся в ту будучність.

По зборах відбув ся величезний комерс, на якому промовляли представителі поступової польської і жидівської молодіжи, що віднесла ся прихильно до змаганя наших студентів, представителі старших Русинів, члени розвязаної „Академічної Громади“ і ин. На комерсі були присутні також два професори університету: Грушевський і Студинський. І от „остроумний“ сенат львівського університету скористав із тої нагоди, щоби далі „успокоювати“ студентів і прихильовати до себе. Він зажадав від проф. Грушевського виясненя в справі участі в комерсі! Не знаємо тільки, чи жадав також виясненя від проф. Нусбавма і Кадия, що прим. брали участь у зборах „Чительняків“, коли вони ухвалювали резолюції проти руських студентів, або від тих професорів, що демонстрували перед німецьким консулятом по відслоненю памятника Уейского — бож рівне право для всіх. Цікаво також, чи й шкільна рада зажадає виясненя від гімназьяльних учителів, президия суду від судовиків і т. д., що брали участь у комерсі, чи тільки скінчить ся на сенаті львівського університету? Руські послы повинні покористувати ся сим фактом і представити міністрови, що він має дуже гарних людей у сенаті, тільки що вони розминули ся зі своїм покликанєм і поставали професорами замість поліцаями. Може-б удало ся їх перевести, навіть у тих самих, або й висших рангах, до поліції, де для них місце.

Наслідком сецесії було також замкненє духовної семінарії митрополітом Шептицьким. Яке дальше займе він становище супроти богословів і що зробить, аби їм уможливити поворот на університет, нам незвісно, так само як незвісно, що тепер думають робити

професори Русини, які лишили ся без слухачів. На їх діла — почекаємо.

По сецесії зголосили ся студенти з вписами в університети у Кракові, Відни і Чернівцях. На перших двох постановлено їх приймати, в Чернівцях не приймлено. Мотиви, задля яких се зроблено, не звісні ще доси. Чеські медики в Празі видали знов відову до наших студентів, аби вписували ся на чеський університет. І справді студенти не прийняті в Чернівцях, були прийняті в Празі.

Треба признати, що як найбільша часть польської преси і польських послів віднесла ся ворожо до акції студентів, і по демонстрації, і по сецесії, так між польською молодіжю взяла рішучу перевагу більшість прихильна тій акції. За резолюціями „Читальняків“ заявив ся мало хто в повній основі; кілька груп польських студентів не похвалило вправді демонстрації (не знаючи очевидно її перебігу докладно), але зсолідаризувало ся в жаданем окремого укр.-руського університету; натомісь багато студентів заняло прихильне становище без застережень. Останні подаємо тут як документи в повній основі, прилучаючи до них заяву париських Поляків, і швайцарських та берлінських болгарських студентів.

Дня 27 падолиста відбуло ся віче краківських польських студентів. Резолюція, що запала на ньому, звучить так :

„Зібрана дня 27 падолиста на загальнім академічнім вічу польська академічна молодіж у Кракові висказує радість із причини піднесеня в ріжних сторонах несамостійного славянського сьвіта постулатів утвореня національних університетів і горяче признане ініціаторам тих домагань у всіх краях, бачучи в тім фактичний доказ пробудженя і усовершеня рідного славянського духа.

„Спеціально в справі руського університету у Львові висказує краківська молодіж польська руській молодіжи як найгорячіші бажаня сповнення її домагань, так само справедливих, як і для обох націй важних, в тім сильнім переконаню, що коли ті бажаня будуть здійснені, руський нарід у братній згоді буде працювати під гаслом спільних обом націям ідеалів“.

Дня 29 падолиста ухвалила молодіж у Закопанім такі резолюції :

Зваживши: 1) що кождий нарід має право до самостійного культурного розвитку; 2) що жаданя Русинів, які змагають до

витворення найприхильніших умов сему розвоєви, оправдані; 3) що всяка акція, яка стремить до подавлення сих змагань, носить прикмети насильства і гнету; 4) що істнує українсько-руського університету у Львові нічим не може загрожувати польській культурі; 5) що вкінці розвиток і еманципація українсько-руського народа не тільки не противить ся інтересам польського народа, але є важним і бажаним чинником для здійснення наших власних змагань до свободи — академічна польська молодіж ухвалює:

I. Висловити горячу симпатію товаришам Русинам задля їх змагань до утворення національного університету. II. Висловити обуренє задля ухвал, що запали на останнім загальнім зборі „Czytelni Akademickiej“ у Львові, особливож напаятувати другу точку сих ухвал, що містять негідну інсинуацію проти Русинів, як також запротестувати проти третьої точки, як недорічної і незгідної з правдою. III. Напаятувати вороже становище певної частини польської преси проти українсько-руської справи, що приносить нечесть польському народови, бо наслідуює гакатизм.

Так само поступові париські Поляки ухвалили прихильні до Русинів резолюції:

Поляки, зібрані 22 падолиста в Парижі на народнім сьвяті, устроєнім товариством польських студентів „Spółnia“ і старшими емігрантами демократами, заявляють що: 1) Як Поляки, вороги Москви і поклонники демократичних думок, горячо спочувають змаганям галицьких Українців-Русинів до независимости і вважають, що їх жаданє повної рівноправности і жаданє заложєня українсько-руського університету оправдані. 2) Висловляють переконанє, що тільки самі Українці-Русини мають право рішати про се, чи заложєне окремого укр.-руського університету є передчасне, чи ні. 3) Осуджують становище тих польських органів і тих Поляків, які не хотять зрозуміти, що юдячи проти Українців-Русинів, чи то сьвідомо, чи несьвідомо, ділають як агенти станьчиків або навіть Москви. 4) Взивають польських опозиційних послів, аби підперли в парляменті енергічно жаданє укр.-руського університету. 6) Взивають поступових Українців-Русинів, аби не ідентифікували станьчиків і галицьких псевдодемократів із цілим польським народом. Голова: Болеслав Лімановский. Секретарь: Кайкович.

Дня 6 грудня відбула збори також поступова польська львівська молодіж, переголосована попередно „Чительняками“ і не тільки ухвалила резолюції, прихильні Русинам (задля острої форми сконфі-

сковані прокуратором), але навіть видала відозву у відповідь на відозву сенату до руських студентів.

Дня 10 грудня ухвалила знов польська молодіж у Липську таку революцію нашим студентам: Польська молодіж з під трьох заборів, що вчить ся в Липську, висловлює руській молодіжи в її змаганнях до утвореня окремого руського університету повну симпатію і глибоке співчутє супроти жертв, які поносить у своїй, справедливо піднесеній, боротьбі. Натомісь не похваляє становища університетського сенату в тій справі і пятнує становище одного відломка польської преси, що інсинуаційно, мерзким способом розбуджує ненависть до Русинів. Вкінци уболює над становищем львівської „Czytelni akademickiej“ в тій справі.

З Ціріха дістали знов студенти від 112 студентів і 12 професорів таку заяву: Зваживши, що українсько-руська народність гнетена, що терпіла і терпить багато; зваживши, що укр.-руська народність має повне право розвивати і плекати свою мову; зваживши, що 4 мільони Українців Русинів у Австрії мають безперечне право домагати ся висших наукових заведень; зваживши, що укр.-руські студенти в борбі за свої справедливі права стрічають ся з коротковорим шовінізмом — студенти швайцарських університетів висловляють українсько-руським студентам у Львові свою симпатію і взивають їх, аби в культурній борбі ступали тревало аж до побіди.

Польки, що вчать ся в женеvському університеті, ухвалили на зборі дня 18 грудня: Вважаємо, що кождий нарід має право до життя і нікому не вільно насилувати його патріотичних почувань в імя яких небудь кличів. У тій думці висловляємо найбільшу симпатію народному українсько-руському рухови, а погорджуємо ворожим поведенєм супроти нього відлomu галицької преси і молодіжи з Академічної Чительні у Львові.

Болгарські студенти в Берліні прислали нашим отсю телеґраму: Сердечний привіт борцям за независимість української мисли. Болгарське студентство.

На закінченє ще кілька слів про деяких львівських професорів Поляків.

В попередній книжці вказали ми, що багато львівських професорів уважає свої катедри тільки етапом до різних впливових і добре платних становищ, тому на науці не залежить їм багато і вони займають ся нею більше по дилетантськи, ніж справді по

науковому, як би то випадало. Що так є, сього найліпшим доказом ріжні Пінїнські, Пентаки, Рошковські, Яновичі, Старжинські, Шаховські і т. д. — *quorum nomen — legio*. Чи написали вони багато праць, а коли написали, то чи мають вони велику вартість? Чи покликують ся коли на них які небудь учені, що працюють поза Галичиною? І як супроти того можна ідентифікувати обиду такого професора з обидою польської науки, як се зробили „Чительняки“?

Та є ще й другого роду „учені“ між польськими професорами львівського університету. Ми не будемо перебирати їх усіх, бо се завело би нас за далеко, але наведемо бодай один-два приклади.

Зараз по демонстрації оголошує один такий „учений“, проф. Гломбінський відчит про число Поляків у східній Галичині п. н. „*Pu nas jest?*“ На підставі фальшивої статистики, про що, як фаховий статистик, повинен знати, начисляє він більше як 1.600.000 Поляків. Відчисливши одначе від них 400.000 „*Polaków Mojżeszowego wuznania*“, подає, що решта Поляків виносить 1.200.000 душ! Польська преса — з малими виїмками — підхоплює сквапливо цифри Гломбінського і на ту тему пише сяжневі статі, в яких доказує, що Поляки мають право панувати даліше над Русинами, бо їх стільки у східній Галичині, скільки й не сподівав ся ніхто. А тимчасом кождому відомо, що в нас польський елемент групуєть ся тільки по містах — із виїмком нечисленних колоній — та що цифра його остає далеко по заду тої, яку подав Гломбінський.

Ще цікавіший взірець ученого маємо в „Сибіраку“ проф. Дибовскім. Друкуючи в тижневім додатку до „*Kurj. Lw.*“ статю „*O wpływie trunków alcoholicznych na organizm zwierzęcy i ludzki*“, говорить він між иньшим там отсе: „*Idźmy dalej jeszcze i zapytajmy, czyby mogły być wykonywane bez alkoholu owe demonstracye na uniwersytecie naszym?*“ Отже він припускає, що 600 студентів упило ся і задемонструвало. Думаємо, що таких мудреців не треба було спроваджувати на львівський університет аж із Сибіру, їх і тут в Галичині не мало.

Коли врешті додамо до сього, що між львівськими польськими професорами є й такі, яких обвинювано за мальверзації, за фалшованє векслів, за легкодуше робленє довгів, за педерастію і т. д., про що були свого часу згадки навіть у деяких газетах, та що все те позатушовувано тільки тому, аби не виходили на верх за-

надто скандальні річи, тоді й зрозуміємо, чому рівень львівського університету стоїть так низько, і чому він не притягає до себе чужої молодіжи, як інші університети. А львівський сенат намісь попрацювати над зміною таких відносин, працює над нищенням Русинів. Чи і на скільки йому се вдасть ся, побачимо в недалекій будучности.

Закидають нам вічно, що в нас нема кандидатів на професорів, а хочемо мати університет. Так, таких як отут представлені, не маємо і не хочемо мати, а таких, як прим. на медичнім факультеті, де майже що місяця габілітуєть ся якийсь практичний львівський лікар, що не займав ся ніколи спеціальними студиями, моглиб ми мати аж занадто. Маймо надію одначе, що на випадок заснованя українсько-руського університету найдемо далеко ліпші сили, по части в Австрії, по части й поза нею.

Володимир Гнатюк.

II. Одиссея перевертня.

В газетах подані вже були звістки про те, як витали звісного нашого землячка д. Вергуна в Києві та Москві, куди він вибрав ся з відчитами про „Славянську ідею“, а спеціально про положенє „Зарубежної“ Руси, про конечність викоренити українофільство. Подаємо тут читачам докладнійші звістки про сей інтересний епізод з історії „Славянської взаїмности“ в двох дописах, які ми одержали про се з Києва та Москви.

I. Д. Вергун у Києві. Д. 17 листопада на загальних зборах „Славянскаго благотворительнаго общества“ в Києві виступив д. Вергун із відчитом про Галичину. Що міг сказати на сю тему відомий редактор „Славянскаго Вѣка“, та ще до того в товаристві, якого головою і керманичем єсть не менш відомий проф. Флоринський, вже наперед можна було вгадати; знала се мабуть добре й публіка, що зібралась на відчит, але, як виявилось, слухати його не схотіла... „Великій рускій народ, — так шумно почав д. Вергун, — стоить, опираєсь одной ногой на горы Кавказа, а другою на Карпаты. Подъ ногой, упирающейся въ Кавказъ, земля трещитъ (!) и чувствуется великая мощь и сила. Другая же нога богатыря изранена, отъ нея отрублены три пальца: Русь галицкая, Русь буковинская и Русь угорская или венгерская“... Д. Вергун,

певна річ, не тямив, скільки комізму в фігурі „богатиря“, що стоїть розскрячивши ноги, і вважав такий початок дуже ефектовним; отже на російську публіку, що від таких ефектів уже відвикла і виросла давно з пелюшок тріскучого славянофільства, „ефектовний“ початок зробив зовсім не таке вражіння, якого сподівався лектор. Коли д. Вергун сказав далі, що „варварській терминъ „русинскій“ создан поляками“, серед обуреної публіки почулись свистки, вигуки: „геть“, „зрадник“, „долой“, „регеат“ і т. и. Хвилини в двадцять тяглись отсі протести, але д. Вергун непохитно витримав перший напад і, коли втихомирилось трохи, почав свій відчит знову. Але скінчити йому не довелось: незабаром обурене прорвалось у друге з далеко більшою силою і на сей раз лектор мусів утікти з катедри, ухилиючись від стільця, що хтось із гурту пустив на його. В інтересах правди мусимо підкреслити, що бійку розпочали прихильники д. Вергуна. Скандал вийшов тим більший, що голова славянського товариства проф. Флоринский у своїй промові перед відчитом д. Вергуна зазначив „многочисленность нынѣшняго собранія“, як факт спочуття до діяльності товариства... Помилився!... Д. Вергун і серед заколоту на відчиті, і окремим листом до редакції „Кієвлянина“ (ч. 320) заявляв, що він звик до боротьби „культурними“ засобами; теж саме, хоч фіглярським способом, говорить і д. Неизвѣстный, автор фейлетону в ч. 326 „Кієвлянина“. Ми нічого не маємо проти боротьби єдино лиш культурними засобами; мало того, саме найщиріше наше бажанє, аби кожна боротьба раз-у-раз і скрізь провадилась тільки культурними способами. Але в словах і д. Вергуна і „Кієвлянина“ не можемо не добачати такого звичайного у нас непорозуміння, — двоїстої льогіки, яку не раз зазначали ми вже в писаннях наших централістів. Вони мовчать, коли „некультурна“ боротьба провадить ся проти їх ворогів (чи подав, напр., голос Вергун проти утисків української літератури?) і за раз починають кликати культуру, коли „некультурна“ боротьба зачепить їх. Коли їм се на руку, то хай буде усяка боротьба, включивши сюди й „Уставъ о предупрежденіи и пресѣченіи преступленій“, а коли не вигідно — тоді силоміць до себе тягнуть у союзники культуру, забуваючи, що ні від кого так не достаєть ся иньшим часом тій бідній культурі, як від їх же самих. „Всеу“ вони й кричать про культуру; краще-б зробили, коли-б пригадали справедливі слова з Євангелія: „якою мірою міряєте, такою мірятимуть і вам“... Певна річ, можна „по челоуѣчеству“ пожалкувати,

що д. Вергуна спіткав у Росії такий „сюрприз“, але разом із тим мусимо визначити, що він сам його заслужив своєю нетактовністю і „культурність“ чи „некультурність“ тут ні до чого; навіть більше — згадки про культурну боротьбу в устах д. Вергуна та „Кієвлянина“ єсть лиш „жалкія слова“ без жадного тямку і змісту.

Може д. Вергунові та й иньшим „братушкам“ буде на другий раз наука — не переборщувать у своїх симпатіях... до чого — те вони сами гаразд знають. Протест проти відчитя д. Вергуна в Києві надто виразно свідчить, як цінують діяльність таких панів у Росії. А втім, недаром є приказка, що горбатого хіба могила виправить: вони звернуть усе на „польську інтригу“, або й ще яку иньшу вигадать — та й край!... С. Є.

II. Д. Вергун у Москві. 21 падолиста в аудиторії Історичного Музею відбула ся публична лекція д. Вергуна. Запрошений „Славянським товариством“ д. Вергун мав на меті познайомити московське суспільство з становищем „зарубежної Руси“ і з славянством початку ХХ-го віку. Говорити про зміст сеї лекції не будемо, бо певно він добре відомий читачам Літ. Наук. Віст. як з київських газет, так само й із „Славянського Вѣка“, де вона вся надрукована. Нам хочеть ся лише сказати декілька слів про становище, яке заняла московська публіка і преса супроти його автора. Люду, охочого послухати слова закордонного філософа, вібралось доволі мало; сеї факт можна пояснити двома причинами: або московське суспільство мало цікавить ся Галичиною й її житєм, абож воно ще раніш було добре знайоме з особою д. Вергуна і просто не схотіло марно гаяти часу й грошей. Можна думати, що в даному разі мала місце і та і друга причина. Отжеж і та нечисленна публіка, що вібралась послухати перли Вергунового красномовства, різко поділилась на дві партії: з одного боку — більш численні прихильники ідей д. Вергуна й взагалі славянофільства, з другого — люде, що вважали своїм обовязком висловити протест проти гидких інсинуацій видавця „Славянського Вѣка“, як можна думати, головним чином Українці. Таким робом були тільки люде зацікавлені, що йшли з певним наміром: одні робити овацію, другі висловляти протест. Отжеж безстороннього „російського інтеллігента“ який би неупереджено прийшов послухати і потім під вражінням промови сказати своє слово, свій погляд, на жаль сливе не було... Відбулась лекція. Хоча й не з таким „шумом“ як у Києві, не в таких яскравих фарбах, але всеж таки гидкі інсинуації та образи

української, як і інших націй, тай взагалі весь напрямок і тенденції Вергунової „промови“ викликали численні свистки, псикання та протести, які довго не давали лекторови говорити. Цікаво зазначити той факт, що шановний доктор філософії, виходячи з аудиторії, голосно признав ся, що він ніяк не сподівався, щоб у Москві, „серці Росії“ йому зроблено таке привітання; він не дивується, що його висвистали в Києві, там се робили, звісно, Поляки й Жиди, а Малороси навпаки zostали ся дуже задоволені його лекцією (!? Ред.), алеж у Москві... ніяк не сподівався... Захищаючи себе (не в катедри, а на сходах) д. Вергун осьмілив ся навіть покликатись, яко на свого однодумця, на... Драгоманова, думки якого він... дуже поважає. Бідний небіжчик! певно кістки йому зворухнули ся в труні від такого приятельства!...

Гучна лекція викликала досить цікаві рецензії в московських газетах. „Москов. Вѣдом.“, звісно, побачили в протесті „польську інтригу“. „Дерзкая виходка — каже газета — исходила, какъ полагають, (цікаво знати хто саме „полагає“?) отъ кого-либо изъ Поляковъ, которые явились на лекцію въ довольно большомъ числѣ“. Туж саму „інтригу“ побачила і друга газета „Русскій листокъ“, по словам якої „Москва доказала, что по составу населенія она не похожа на Кіевъ и что публицистъ, защищающій славянскую идею, будетъ въ этомъ серцѣ Россіи всегда желаннымъ гостемъ“; щож до протестантів, „какихъ-то неизвѣстныхъ личностей, дерзкихъ крикуновъ“, то се певно „поклонники идіотскаго панско-ксендзовскаго режима, господствующаго въ Галиціи, и процвѣтающей там австро-жандармской политики“. Переходячи до так званих ліберальних московських газет, мусимо зазначити дуже дивний факт: славутні „Русскія Вѣдомости“ проминули лекцію д. Вергуна цілковитим мовчаннем. Дехто з людей політичних бачить у сьому ознаку „хорошого тону“, дехто-ж поясняє, що їм, мовляв, інакше й не можна було зробити, бо постійні перестороги цензури та остання тижнева заборона примушує їх промовчувати цікаві, живі факти. Добре, алеж ідучи далі сим шляхом швидко можна й зовсім засушити себе, і в ліберальної російської газети стане якась суха мумія!

Друга московська газета дешевенького лібералізму, „Курьеръ“ зовсім, як кажуть Росіяне, „сѣла въ лужу“. Сей ліберально-буржуазний орган, попросту кажучи, не второпав слів шановного славянофіля і після деякого вигання та прислухання, що скажуть

иньші, промовив і своє „поміркуване“ слово. Знаходячи, що лекція не заслугувала на демонстрацію, „виной которой надо считать неточную фразировку (sic!) лектора“, і що протести були викликані попередньою телеграмою з Київа, „Курьеръ“ у святій простоті переконує наївно Поляків, що в поясненню д. Вергуном слів „русскій“ „русинський“ не має нічого образливого для польської національності (?!). Щож до д. Вергуна, то останній на рецензента „Курьера“ справив вражіння досвідної людини, яка вміє зацікавити аудиторію; до того-ж „въ дружеской бесѣдѣ (чи не за вечерею була в славянофільскім „кружкѣ“?) онъ больше похожъ на человѣка, глубоко преданнаго своей идеѣ, хотя, видимо, настроенъ самымъ мирнымъ образомъ“.

Цілкою правдиву і безсторонню рецензію під заголовком „Зарубежная рѣчь“ помістила у 322 числі газета „Русское слово“, газета, яка, що правда, ще не придбала слави „ліберальної“, та за останні часи значно змінившись до кращого, не побояла ся правдиво і просто розказати зміст лекції і відношення до лектора публіки. Не мудрствуючи лукаво, газета дуже гарно розібрала, що уявляє в себе особа д. Вергуна, а його „зарубежнїя слова“ до речі порівняла з „разглагальствоваціями“ освистаного не що давно у Москві критика Волинського. Та ще краще на наш погляд висловила ся газета „Новости дня“. Привожу цілкою сю невеличку, але правдиву рецензію: „Вчора д. Вергун прочитав в Історичному Музеї свою публичну лекцію. Лекція, яка раніш уже була прочитана у Київі в „шумом“, але без успіху, в Москві зібрала доволі багато людю і мала у нас туж саму долю, хоча й в менш виразних формах. Був свист, були оплески, що силкували ся покрити його. Самий зміст лекції — бідний і блідий. Не варто було їхати в Відня до Москви, щоб сказати декілька сумнівних істин, рясно приправлених банальностями й квітками невмілого красномовства“. Коротко, але більше й не треба; принаймні не має „польської інтриги“. До речі буде сказати, що лектор навіть і не казав про польську інтригу; навчений гірким досвідом він запобігав уживати сеї улюбленої фрази прихильників „Москов. Вѣдом.“ і в данному разі сказав навіть „нове слово“, а саме, що й рух „українофільський“ у Галичині і література й правопис фонетична, словом усе „младо-русинство“ (як висловив ся лектор) є не що иньше, як витвір австрійського уряду, який давить залежних від його вчителів гімназій і шкіл, а також громадських писарів, примушуючи

їх ставати у ряди українофілів; тільки незалежні лікарі, адвокати та знов учителі (якіж се саме?) „не стїсняються говорить о желательномъ единеніи съ Россіей“ і належать усі до „общерусскаго, твердорусскаго теченія“.

Згадавши про австрійський уряд лектор запалившись здав ся самому собі трохи чи не героєм, мучеником: дорікаючи публіці, головним чином молодіжі, доктор філософії на свідка своєї щирости покликав своє минуле, те, що й він, мовляв, колись страждав, сидів у тюрмі, тай тепера він не певен, чи не арештує його австрійський уряд, коли він повернетъ до Відня. На жаль ми не відаємо, що має зробити в д. Вергуном австрійський уряд, та ми певні, що він від російського видавця „Славянскаго Вѣка“ одержить солідну „запомогу“ після своєї триумфальної подорожі по Росії.

Ми забули зазначити ще один цікавий факт: показуючи урочисто органи преси, що видають ся в Галичині на „русскомъ языкѣ“, лектор чомусь знайшов кращим зовсім не згадувати про „Молоду Україну“, „Волю“ і „Літературно-Наук. Вістник“, хоча вгадав „Діло“, „Буковину“ й „Громадський Голос“. Чи не розбір „Червоно русскихъ отзвукѣвъ“ спричинив ся до такої неласки шановного доктора філософії?!

Москва 25 листопада.

З. Ж.

III. Два поклики.

Збирайте етнографічні матеріали!

Надійшла зима, пора, яка надаєть ся найліпше для записування етнографічних матеріалів тому, що селяне мають більше вільного часу тай сільська інтелігенція, священники та учителі не мають багато роботи довгими вечерами. Користаючи з тої нагоди, звертаємо ся до всіх любителів нашої народньої словесности в просьбою, щоби були ласкаві збирати етнографічні матеріали та присилати до Наукового Товариства ім. Шевченка. Етнографічна Комісія Наук Товариства, що видала доси 10 томів „Етнографічного Збірника“, постановила видавати заокруглені, систематичні збірки матеріалів, із яких кожда буде творити для себе цілість. Доси видала вона один том анекдотів і два томи казок. Вийшов також перший том приповідок, а ціла серія їх буде займати кілька томів. Надруковані вже раз матеріали не будуть більше друкувати ся;

коли-б проте хотів хто записувати казки або анекдоти, мусів би переглянути надруковані збірки і записувати тільки такі, яких там іще нема. Та є багато ще таких матеріялів, яких доси не опублікувала Етнографічна Комісія, але збирає їх і коли збірки дійдуть до повної цілоти, видасть їх. До них належать отсі: 1) Приповідки. 2) Вірування. 3) Народні ліки і зашептуння та замовлювання. 4) Загадки. 5) Оповідання про страхів. 6) Оповідання про чортів, опирів, чарівниць, відьм, вовкулаків і т. и. 7) Оповідання про заклияті скарби, що горять у землі від часу до часу і тоді показують ся людям. 8) Оповідання про історичні особи і місцевости, про причини назв поодиноких місцевостей і т. и. Останніх оповідань є дуже багато в кожній місцевости, але на них доси не звертано уваги і записано дуже мало, хоч вони мають велику вартість із різних причин. 9) Колядки, щедрівки, повіншованя. 10) Голосїня по покійниках. 11) Пісні про опришків. 12) Вояцькі пісні. 13) Коломийки. 14) Забави дітей і старших у різних порах року.

Що до способу записування, то належить тримати ся отсих уваг: 1) Кожде оповіданє, хочби й найменше, належить писати на окремій картці паперу і тільки на однім боці. Приповідки, загадки, народні ліки, вірування, коломийки записувати так само на маленьких карточках, а щоби не розсипали ся, перевязати їх нитками. 2) При кождім оповіданю подати місцевість, де його записано, і імя оповідача та записувача. При приповідках, загадках і т. д. можна обмежити ся лише на місцевість. 3) Оповідання належить записувати впрост від оповідача, а не вислухати оповідання, а опісля передавати його своїми словами. Оповідача треба поучити перед записуванєм, щоби говорив поволи і виразно, а потім записувати кожде слово, чи стиль видаєть ся кому нерівним, уриваним, чи ні. Дялектичні властивости говору належить усюди заховувати, а не зміняти їх на літературну мову. Всі матеріяли пересилати просто на адресу: Наукове товариство ім. Шевченка, Львів, ул. Чарнецького ч. 26. в коверті, або коли їх більше, під рекомендованою перепаскою з допискою: Манускрипт.

За Етнографічну комісію: *Др. І. Франко. В. Гнатюк.*

В справі Музея старинностей при Наук. Тов. ім. Шевченка.

При Науковім Товаристві імени Шевченка засновано недавно музей старинностей, до якого входять: 1) Предмети доісторичної старовини (камяні, бронзові, кістяні та иньші знаряди і загалом

предмети знаходжені при розкопах могил, на полях давніх осель). 2) Предмети історичної старовини (пам'ятки княжої доби і пізніших, зброю, різьби, монети знайдені в нашій країні). 3) Пам'ятки церковної й світської штуки (образи, різьби, тканини і т. и.). 4) Пам'ятки письменства (рукописи, старі друки, документи, автографи). 5) Пам'ятки етнографічного характеру (нар. строї, моделі старих господарських і промислових приладів, будівель, предметів обрядового характеру, як писанки, гильця (убрані деревця при весілю), колокольця і т. и. та предметів нар. штуки (вишивки, різьби, малюнки і т. и.).

Культурність народу мірить ся його пошануванем до рідної старовини, його вмлістю, навязувати новий розвій до тих питомих початків, які витворило його довговікове історичне житє. Наш край багатий такими історичними та археологічними пам'ятками тисячолітнього житя, як мало котрий иньший, та при тім на жаль нові покоління як мало де в світі пильнують руйнувати, нищити та розтрачувати ті наші пам'ятки.

Нехайже хоть ХХ-те століте зробить тут зміну! Нехай музей Наук. тов. ім. Шевченка станеть ся огнищем, у якомуб громадили ся, порядкували ся ті наші пам'ятки та приготовлювали ся для наукового використання і досліду. Всіх наших читачів, усіх прихильників нашого народного розвою просимо уклінно збирати такі пам'ятки (з докладним означенем місця і способу їх знайденя) і присилати їх до Наук. тов. ім. Шевченка. Товариство розпоряджує на закупуванє цінніших предметів невеличким на разі фондом, для того просимо всякого, у кого б були такі предмети або більші колекції на продаж, прислати про них звістки й евентуальні оферти.

Від Виділу Наук. Тов. ім. Шевченка.

IV. Справа укр.-руської гімназії у Станіславові.

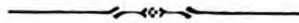
Від довшого часу домагають ся Русини заснованя укр.-руської гімназії у Станіславові, але безуспішно, бо польська соймова більшість переходить над тим домаганем до порядку. Минулого року була справа заснованя сеї гімназії навіть одною з причин поважного конфлікту руських послів із польською соймовою більшістю, бо коли внесене посла Барвінського на заснованє гімназії кинено до коша, руські послы виступили зі сойму. Ходили звістки, що в часі осінної парламентарної сесії міністерство обіцяло руським

послам заснувати сю гімназію на власну руку. Чи се правда, не знаємо, але тепер пос. Барвінський, користаючи з дводневної сесії галицького сойму, поновив своє внесенє дня 28 грудня, яке звучить :

Зваживши, що в Галичині число середніх шкіл у порівнянню з иньшими австрійськими краями є за мале і не відповідає числу населеня і числу шкільної молодіжи; — зваживши, що на 32 гімназії в Галичині маємо лише 4 гімназії з руським язиком викладовим, а се число не відповідає ані числу руського населеня в краю, ані потребам руської шкільної молодежи; — зваживши, що Станіславів своїм положенєм в осередку руських повітів і яко столиця руського єпископства надає ся для заснованя руської гімназії; — зваживши, що число записаної до гімназії в Станіславові руської молодіжи так значне, що може заповнити окремий заклад; — зваживши, що по гімназиях із польським язиком викладовим є більше як 30 учителів Русинів, із яких найменше 18 можна би приділити до научуваня в гімназиях із руським язиком викладовим; — зваживши, що фреквенція руської гімназії була би зовсім обезпечена, як се вказує значне число руських учеників в I. кл. від кількох літ; — зваживши, що заснованя руської гімназії домагають ся там від кількох літ Русини Станіслава і околичних повітів петиціями, вношеними щорічно до В. Сойму — вносять підписані :

В. Сойм зволить ухвалити : „Взиває ся ц. к. Правительство, щоби в роком шкільним 1901/2 заснувало в Станіславові гімназію державну висшу з руським язиком викладовим, починаючи поступенно першою клясою“. Під зглядом формальним вносять підписані, щоби се внесенє відослано до шкільної комісії.

Побачимо, чи наслідок сього нового внесеня буде иньший, як попереднього, чи стріне його така сама доля, як минулого року. В.

Хроніка і бібліографія.

I. Вісти з поля літератури.

Літературний процес і суд проф. Флоринського над... самим собою. 19 листопада в Київському „окружному“ суді розбирала ся справа Мих. Старицького зі співробітником „Кієвлянина“ д. Александровським. Коротенько кажучи, справа ся почала ся з того, що д. Александровський, котрий і перше раз-у-раз містив лайливі оцінки драм д. Старицького в „Кієвлянинѣ“, надрукував р. 1897 в часописі „Міровые Отголоски“ статю „Драматурги-хищники“, де кинув д. Старицькому обвинувачення, що він 9 пєс переписав в иньших авторів і нахабно видає їх за свої власні ддятого лиш, щоб одбрати авторський гонорар. Д. Старицький покликав д. Александровського до суду, обвинувачуючи його в „злословіи и клеветѣ“. На суді сьвідки та офіційальні документи довели, що д. Александровський справді допустив ся явної неправди і суд признав його винуватим. Цікаві деталі сього процесу видно з дуже докладного судового справоз-

даня, що надрукувала часопись „Кієвское Слово“ (ч. ч. 4984—4989). Але справа набула ще більшого інтересу через те, що експертом у їй виступив проф. Флоринский. То була скандальна експертиза. Хоч на запитання голови суду, д. Флоринский відповів, що він і перше читав твори Старицького і, коли його покликано на експерта, перечитав знову й має певний погляд на літературну діяльність д. Старицького, виявило ся незабаром зовсім не те. Коли дійшло діло до детальної аналізи драм Старицького, то мало не на всі питання адвоката проф. Флоринский відповідав: „не помню“, „не знаю“, „это такая незначительная подробность которую невозможно запомнить“ і т. и. Виявило ся отже, що експерт не знає того, що повинен був знати, як експерт. Але далі виявили ся ще більш цікаві речі: відомий славіст, професор славянських літератур—не знає польської мови!!!... Він ухилив ся перечитати оповідання Оржешкової в першовторі, і згодив ся познайомити ся з ним у російським

перекладі. Хоч проф. Флоринський листом до редакції „Кієвського слова“ (ч. 5988) запевняє, що він польську мову знає навіть дуже добре, його слова на суді чуло поважне число людей і серед публіки чутно було регіт та кепкування з професора славянських літератур, що несподівано опинився „в сливах“. Нема нічого дивного, що д. Александровський такою „сумлінною“ експертизою обороняв ся на суді; навіть і те нас не дивує, що д. Флоринський, нічого не тямлячи, згодив ся бути експертом (хоч „нетямущий експерт“ — дуже характерне сполучення слів); але отсе вже ніяк не може змістити ся в голові: як може бути професором і навіть „відомим“ славістом людина, що не знає одної з видатніших славянських мов і літератур — польської?... Коли проф. Флоринський своїми статями (в „Кієвлянині“) довів лиш, що не знає української мови, говорили, що до неї ще „не дійшла черга“. Невже черга не дійшла й до польської мови? чи вже перейшла?... Се такий грандіозний скандал, якого ще в світі не бувало, та мабуть і не буде ніколи!.. Проф. Флоринський сам видав суд собі, як славістови, і сей його власний присуд безмірно тяжчий, ніж який могли б зробити найлютіші його вороги. С. Є.

Що значить слово „кацап“?

Слово „кацап“ звичайно товмачать по Костомарову: „как цап“, себто такий, що скидаєть ся на цапа. Інші думають, що воно вийшло зі слів „кат-цап“. Проф. Яворницький проти першого товмачення завважає, що неможливо, аби слово виходило з двох мов (как — російське, цап — укра-

їнське), а друге уважає й зовсім непевним (кат і цап — що між ними спільного?). Замість сього д. Яворницький дає слову кацап инше товмаченне, на підставі документів історичних. „Працюючи в архіві міністерства юстиції в Москві, — каже він, — я знайшов кілька українських документів з половини XVIII віку, де слово „кацап“ писало не з літерою ц, а з с, то-б-то не „кацап“, а „касап“. Від архівних документів я обернув ся потім до мови тубольців Середньої Азії і довідався, що у Сартів є слово „касаб“ чи „касап“, котре значить найперше різник, а потім — живоріз. Звідси й приходжу до висновку, що сучасне слово „кацап“ — зовсім не руського, а східнього, правдоподібно — татарського родоводу, як слова: „деньга“ (по татарськи — „тенга“), „хомут“ („хамут“), „сундук“ („сандук“) та инші, які, тимчасом уважають у час, через давнину, за щиро-руські. Йдучи тим шляхом далі, я допускаю, що первісно прізвиськом „касап“ обзивали москалі Татар, „гнобителів“, „живорізів“; опісля ж до слова сього так звикли на Русі, що почали уважати його за місцеве й прикладати вже до самих Великоросіян у тому самому лайливому розумі, як друге татарське слово „харциз“ (розбишака) акліматизувалось у простого українського люду и вживаєть ся в значіню розбишаки чи лиходія в загалі. Від Великоросів слово „кацап“ могло перейти й до Українців за часів великоросійської боярщини на Україні, після гетьмана Богдана Хмельницького („Одескскій Листок“, ч. 585). Нове товмаченне слова „кацап“ значно розширено

й доповнено в грудневій книжці „Кіевской Старини“ за 1901 рік.
С. Є.

Євангеліє по українськи. Недавно мало не всі російські часописі подали звістку, що, мовляв, закінчено переклад Євангелія на українську мову, переклад сей похвалила Академія Наук і передала до св. Синоду, щоб він дозволив його друкувати. Трудно сказати, звідки вийшла ся звістка і що власне вона означає; одно певно, що вона досить темна і ледве чи правдива. Почати з того, що із звістки не видно, про який саме переклад Євангелія йде мова: обидва, які єсть, українські переклади Євангелія закінчені дуже давно, а не тепер тільки: переклад Морачевського ще спочатку 60-х років ухвалила Академія Наук, а Кулішів кілька десятків літ як надрукований. Друге: російський Синод не має ні найменшої охоти дати Українцям св. Письмо рідною мовою; всі заходи, що в тій справі доси робили ся навіть останніми вже часами, ні до чого не довели, хоч потреба дати українському народови св. Письмо його рідною мовою вже досить вияснена. У нас бажають, щоб переклад св. Письма був доступний народови, а от у Греції навпаки. Недавно вийшов там переклад Євангелія на ново-грецьку мову, і громада зустріла його вельми неприхильно, а студенти (сором сказати!) підняли мало не революцію, домагаючись від уряду, щоб переклад спалено, а перекладачів одлучено від церкви. Редакції часописів, що дали прихильну оцінку переклада, мусить стерегти військом, аби студенти не повернули їх у руїну. Дивні

діла творять ся на світі! С. Є.

Нова заборона української часописи. Заходи засновати в Росії часопись українською мовою не спляють ся. Після цілої низки петицій в тій справі, що, до речі сказати, урядом були одкинуті, появилася звістка, що земський статистик у Чернигові д. Яворський обернув ся до уряду з проханням, аби дозволено йому видавати в Чернигові сільсько-господарську часопись українською мовою з назвою „Рідля“. („Русскія Вѣдомости“, ч. 271). Як повідомляє „Кіевская Газета“ (ч. 329), і се прохання міністром відкинуто... С. Є.

Петиції Харківського Товариства грамотности. Як була в свій час звістка в „Вістнику“, Харківське „Общество грамотности“ на загальних зборах 29 квітня порішило, аби вдатися до уряду з петицією, щоб 1) до українських творів прикладала ся цензура так само, як і до російських і 2) щоб по школах на Україні можна було вчити по українським підручникам. На загальних зборах у жовтні адміністрація товариства повідомила збори, що перша петиція незабаром має бути вислана до уряду; що до другої, то більшістю голосів (13 проти 3) адміністрація рішила, що вона не на часі й одкинула її.
С. Є.

Дім Квітки в Основі й до наших часів стоїть цілий. Тепер Харківське „попечительство о народной трезвости“ має намір переробити його на театр, в якому давались вистави для народа („Южный край“, ч. 7169). С. Є.

До ювілею Київської Академії. Р. 1915 минає 300 років від часу

васновання Богоявленської братської школи, що перетворила ся потім на Академію. З сього приводу ректор Академії, єпископ Дмитрій, зробив академічній раді такі пропозиції що до святкування ювілею: 1) треба видати повну, науково оброблену історію Академії від найдавніших аж до останніх часів, а для сього попередю перевірити й надрукувати жерела для такої історії; 2) упорядкувати й надрукувати „синадик“ із іменами всіх діячів Академії двома виданнями; одно, повне, могло б служити замість біографічного словаря, друге, коротеньке, можна б уживати в церкві для молитов за діячів Академії. Академічна рада ухвалила сі пропозиції і з поміж професорів обібрала комісію, щоб вона докладно обміркувала проект і довела його до здійснення. До комісії обібрано професорів Петрова, Голубева та Титова, що вже здобули собі славу працями в української історії й письменства („Петербуржскія Вѣдомости“, ч. 271). С. Є.

Оцінки українських книжок. „Придніпровскій Край“ в ч. 1340 надрукував невеличку рецензію на російський переклад книжки Ів. Франка „В поті чола“.

„Русскія Вѣдомости“ в ч. 285 помістили докладну рецензію на видання Петербурського „Общества изданія общепольныхъ и дешевыхъ книгъ“.

„Одесскія новости“ (ч. 5462, вечірне видання) помістили рецензію на книжку Куліша „Виговщина“, а в ч. 5465 — на книжку Комаря „Богданъ Хмельницькій“, — обидві видані Петербурським товариством. С. Є.

Статя про Товариство імени Шевченка. Часопись „Вольнь“ в ч. 224 надрукувала статю про Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові; автор коротенько розповідає про історію Товариства і його сучасний стан. С. Є.

Перші роковини смерти Ол. Кониського. В „Кіевской Газетѣ“ (ч. 330) надруковано згадку д. Мировця про Кониського. Згадавши заслуги небіжчика перед рідним краєм, автор вказує з жалем прикрий факт, що за рік не появило ся творів, що кидали б світло на сю визначну в історії України людину. Закид цілком справедливий. С. Є.

Дозволено цензурою: 1) Вікт. І. видання друге (українська поезія), однак цензура викинула передмову й де-що з поезій; 2) Грінченка — Драма, 3) Чернявського — Зорі, збірник поезій, 4) Марка Вовчка — Українські народні оповідання, 5) Мордовця — Палій, історична повість, 6) „Як треба і як не треба“, два оповідання, переклад Гната Галайди; йогож: „Поезії в прозі“. С. Є.

Котляревський за Аблесимова. У „Вістнику“ вже кілька разів була мова про книжку „Галлерей русских писателей“; говорило ся між иньшим і те, що в „Галлерей“ сю не попав Котляревський. Се трохи не так, — Котляревський в „Галлерей“ всть: на стор. 31 надруковано портрет Котляревського, але підписано: „Алекс. Онис. Аблесимовъ“! Таким способом Котляревського, хоч і під чужою назвою, до „Галлерей“ заведено. С. Є.

Заборонено цензурою: 1) Мариупольця — Як живе тіло людське (популярна фізіологія (чет-

вертий раз у цензурі з однаковим успіхом), 2) Мировця — Поради матерям, 3) Степовика — Оповідання про комах, 4) Левіцького Ів. — Перші київські князі, 5) Левіцького І. — Татари і Литва на Україні, 6) Левіцького Ів. — Унія і Петро Могила.

С. Є.

До цензури подано: 1) Молодченка — Веселка, читанка, 2) Єфремова — Оселя, читанка. С. Є.

Историческій Вѣстникъ надрукував у 10 ч. статю Г. А. Воробьва п. в. „Въ столицѣ Галицкой Руси“ (ст. 283 — 313). Статя не має такої вартости, як би можна сподівати ся по авторі.

Русскій Филологическій Вѣстникъ надрукував у ч. 3—4 статю галицького Русина В. Д. Залозецького п. н. „О Боянѣ въ Словѣ о полку Игоревѣ. Отрывокъ изъ обширнаго изслѣдованія о Словѣ“. Статя не приносить нічого нового, а написана дуже поганою мовою, тому й дивно нам, що такий поважний журнал зважив ся її надрукувати.

Одесскій Листокъ надрукував у 259 ч. статю Гросул-Толстого п. в. „Запорожцы въ с. Слободзеѣ“, де оповідаєть ся про Антона Головатого та про основанє запорожського коша у Слободзеї.

Полт. Губ. Вѣдомости надрукували в ч. 219 статю Л. П. „Современные бандуристы и дирники в Полтав. губерніи“.

La Fronde, парижська газета, видавана жінками, надрукувала статю Н. Z. Ariel-a п. н. „La poésie populaire des Petits Russiens“. Статя написана прихильно до Русинів, але досить поверховно. (За *Київскою Стариною*).

Slovenec, щоденна словінська часопись, надрукувала в фейлетоні оповіданє Марка Вовчка „Сестра“ в перекладі Ж. Ж.

Die Zeit, віденьський тижневник, надрукував у 376 ч. статю дра Франка про процес у Вжесьні і демонстрацію та сецесию студентів Русинів із Львівського університету п. в. „Das Polenthum nach zwei Fronten“. В.

Як розходять ся твори Толстого. Д. Венгеров у статі про Толстого в „Енциклопедическомъ Словарѣ“ Брокгауза й Ефрона зрахував, скільки яких творів Толстого розійшло ся. Повного збірника розійшло ся 8000 примірників, „Кавказського бранця“ — 250.000 пр., „Хазяїна й наймита“ — 200.000 пр., „Чим люди живі“ 150.000 пр., „Власть тьми“ — 140.000 пр., „Бог правду бачить“, „Чи багато людині землі треба“, „Облога Севастополя“, „Перший винокур“, „Відродженє“, „Три смерти“ та ин., — кожний з сих творів розійшов ся в кількості по-над 100.000 пр. Що ж до перекладів творів Толстого на чужі мови та літератури про його, то сього, як каже Венгеров, навіть зрахувати неможливо. С. Є.

II. Нові книжки.

Оповідання про Богдана Хмельницького. Якъ вызволивъ винъ Украину одъ неволи польскої. Написавъ М. Комарь. (Зъ портретами й малюнками). Сторинь 79, малої шістнадцятки. Цина 8 коп. Виданнє „Благотвор. Об-ва изданія общепол. и дешев. книгъ“ 1901 р. Се вже третя книжочка по історії, що видало в сїм році Петербурське просьвітне товариство (перша книжочка „Оповідання

про Антона Головатого, Комаря-ж, а друга Виговщина Куліша). Першу книжочку, і отсю ми вважаємо цілком користними для розповсюдження серед селян, бо написані вони дуже популярно, просто і цілком зрозуміло народові; що до Виговщини, то ця брошура написана теж дуже гарно, але вона зовсім не для народу і на нашу думку нічого було товариству хапатись із її виданням: се наче уривок із якої наукової монографії і селянинові вона неприступна, він нічого з неї не винесе; до того ще брошура має й ту хибу, що в ній немає кінця. Що до останньої книжки д. Комаря, то в ній ми помітили одну невеличку хибу, власне примітки. Приміток наш народ не вмів читати; він читає їх не тоді коли треба, а коли дочитає сторінку, — і через те краще-б уникати їх. Де-які примітки в „Богдані“ цілком зайві, їх свобідно можна було подати в тексті. — Крім того ми помітили в сій брошюрі одну важну суперечність: на сторінці 41 Вишневецький садовить Кривоноса, що був ватажком одного загону, на палю, а в дальшому розділі книжки Богдан переправляє частину свого війська з завзятим Кривоносом на той бік річки Піляви (стор. 44). А то ще на сторінці 45 сказано: „Налетів на Поляків із заду Кривонос і почав їх сікти на капусту“. Про якого Кривоноса тут іде річ? Певно про того, що Ярема в попередньому розділі посадив на палю. Тільки-ж тоді виходить, що він посадив його після Пілявецької баталії, а не перед нею, инакше Кривонос мусів-би воскреснути для того, щоб сікти Поляків

на капусту, а д. Комарь, згадуючи про кару Кривоноса, нічого не каже, коли саме відбувалась та кара і тим викликає в читача при дальшому читаню книжки непорозуміння, та примушує його догадуватись об тім. Коли така суперечність трапляється в книжці для інтелігентного читача, то се ще не яка велика біда, але-ж із селянином треба бути обережним. Та ця помилка не зменшує вартости і значіння книжки і ми радо бажаємо їй як найбільшого розповсюдження серед рорійської України, де народ скіє не знаючи своєї історії. До книжки додано в тексті три портрети: Хмельницького, Петра Могили та Сагайдачного, і 6 ріжних малюнків, між иньшими Київський пам'ятник Богданові і Суботівська церква. Помилки друкарських мало і зверхній вигляд книжки добрий.

Г. Ковал-Колом.

Нові видання Наук. Тов. ім. Шевченка. Правнича Бібліотека.
Т. І. Проф. Др. Петро Стебельский. Австрійський процес карний. (Коментар). Випуск І. У Львові, 1901. Накладом Наук. Тов. ім. Шевченка. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 196, 8°. Ціна 2.— кор.

Етнографічний Збірник. Видає Етнографічна Комісія Наукового Товариства імени Шевченка. Т. Х. Галицько-руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Випуск І. (А—Відати). У Львові, 1901. Накладом Товариства. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 200, 8°. Ціна 3 кор.

Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імени Шевчен-

ка. Т. VII. Випуск II. Часть математично-природописна. У Львові, 1891. Накладом Наук. Тов. ім. Шевченка. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 46+90+26+12+8+41, 8°. Ціна 3 кор. Зміст: 1) Володимир Левицький. Теорія перстня Сатурна. Ст. 1—46. — 2) Стефан Рудницький, Про плями сонічні (часть друга). Ст. 1—90. — 3) Федір Примак, Причинки до історії розвитку і інволюції желези thymus у риб кістносkeletalних (Teleostei). Ст. 1—26. — 4) Володимир Левицький, Найновіші праці в теорії функцій аналітичних. Ст. 1—12. — 5) Володимир Левицький, Додаток до теорії дробів тяглих і групи модулової (друга нота). Ст. 1—8. — 7) Бібліографія та хроніка математично-фізична. Ст. 1—41.

Федір Примак. Причинки до історії розвитку і інволюції желези thymus у риб кістносkeletalних (Teleostei.) У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 26, 8°. Ціна 30 сот.

Знадоби для пізнання угорських говорів. Подав Іван Верхратський. II. ч. Говори з наголосом сталим. (Відбиток із Записок Наук. Тов. ім. Шевченка, т. 40, 44 і 45). У Львові, 1901. Накладом Товариства. З печатні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 280, 8°, Ціна 4 кор.

Осип Шпитко. Вирід. Оповіданє. Виданє редакції Літ. Наукового Вістника. У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 168, 8°. Ціна 1'60 кор. (Відбитка в Літературно - Наук. Вістника).

Молієр. Тартюф. Комедія в пяти діях. Переклав В. Самійлен-

ко. Виданє редакції Літ. Наукового Вістника. У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 54, 8°. Ціна 60 сот.

Перед досьвітом. Драма в чотирох відслонах Стефана Вакано. З німецького переложив Іван Верхратський. У Львові, 1901. З печатні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 78, 8°. Ціна 1 кор. (Відбитка в Літ. Наук. Вістника).

Ф. І. Немоловський. Сервітути і розмежованє ґрунтів на правобережній Україні. У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 38, 9°. Ціна 40 сот.

Нові виданя Педагог. Товариства. Руське педагогічне Товариство, хоч орудує дуже малими фондами, розвиває все певсипну видавничу діяльність. Доси видало воно вже рівно 100 книжочок, призначених у першій лінії для шкільної до 15-ти-літньої молодіжи, але є між ними й такі, що налагають ся і для менших дітей, які тільки навчили ся читати, ба навіть образкові виданя, якими зацікавлять ся певно й такі діти, що ще не дійшли до приписаного шкільного віку, але розв'иті на стільки, що їх порозуміють. По-переднього місяця видало воно отсі нові книжки:

Дивні пригоди Комаха Санґвіна ним самим розказані. Десь підхопив Гнат Хоткевич. Перша частина. (Виданє Руского педаг. Товариства. Ч. 90). У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 128, 8°. Ціна 48 сот.

Клявдия Лукашевич. Серед цвітів. Фантастична комедія для дітей в 2 діях в танцями і сьпівами перевід з російської мови.

(Вид. рус. пед. Товариства. Ч. 93). У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка Ст. 30, 8°. Ціна 20 сот.

Шекспір в повістках для молодіжи і для старших. З російського перекладу М. В. Карнеєва виготовив Андрій Веретельник. (Видане Руского педаг. Тов. Ч. 95). У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 48, 8°. Ціна 30 сот.

Дітвора. (Вид. р. пед. Товариства. Ч. 96.) У Львові, 1901. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка. Ст. 10, 8°. Ціна 1 корона.

Звірята домашні. (Вид. рус. пед. Товариства. Ч. 97.) У Львові 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 24, 86°. Ціна 80 сот.

Приятелі дітей. (Вид. р. пед. Товариства. Ч. 98). У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 16, 4°. Ціна 1-20 кор.

Ах, яке хороше! (Вид. рус. пед. Товариства. Ч. 99). У Львові, 1801. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 12, 4°. Ціна 2 кор.

Для розривки. (Вид. р. пед. Товариства. ч. 100.) У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 16, 8°. Ціна 1-20 кор.

Книжочки від ч. 96—100, се власне образкові видання для найменших дітей. Образки виконані дуже гарно і не уступають у нічому подібним чужим виданням. Дуже добре надають ся вони на дарунки для дітей і певне будуть доброю заохотою до науки. Наша суспільність повинна підперти всіми силами змаганя Педагогічного Товариства, розкупуваючи як найбільш численнійше ті видання. В.

Др. Фр. Паульзен. Партийна політика і мораль. Переклав Др. Іван Копач. Львів, 1901. Накладом перекладчика. З друкарні В. А. Шийковського. Ст. 60, 8°. Ціна 50 сот.

Е. Еґан. Економічне положення руських селян в Угорщині. (Літ. Наукова Бібліотека. Ч. 21). У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 40, 16°. Ціна 25. сот.

Панас Мирний. Лихий попу- тав. (Літ. Наукова Бібліотека. Ч. 22). У Львові, 1901. Ст. 64, 16°. Ціна 40 сот.

К. Юлій Цезар. Вспомини о війні з Галійцями. (Книга 1, розділ 1—30). (Бібліотека клясиків римських і грецьких. Зошит I). Перевів І. Франчук. Коломия, 1901. З друкарні М. Білоуса.

Подо праторомъ правды. Историчне оповѣдане. Написавъ Евгений Даниловичъ (Бібліотека для руской молодежи. Т. LII.) Коломия, 1901. Зъ печатнѣ А. І. Мизевича. Ст. 86, мал. 8°.

Дѣвица Орлеанська. Зъ польского перевела Параня Шведъ. (Бібліотека для руской молодежи. Т. LIII.) В додатку: Страшна несполѣванка, опов. А. Веретельника, і Загадки, А. Гаврилюка. Коломия, 1901. Зъ печатнѣ А. І. Мизевича. Ст. 42, мал. 8°. Ціна обох томиків 70 сот.

Тирольскій героѣ. Зъ повѣсти Оттона Гофмана переробивъ Иванъ Франчукъ. (Бібліотека для руской молодежи. Т. LIV.) Коломия, 1901. Зъ печатнѣ А. І. Мизевича Ст. 96, мал. 8°.

Три княжевичѣ и чарѣвна птица. Зъ „Тисяча и одной ночи“ після нѣмецкого тексту переклавъ Михайло Ивашко. (Бібліотека для

русскої молодіжї, Т. LV). Коло-
мня, 1901. Зъ печати А. І. Ми-
зевича. Ст. 46, мал. 8°. Ціна обох
томиків разом 70 сот.

Denkschrift an Seine Excel-
lenz den Herrn Ministerpräsidenten
Dr. Ernest von Koerber über-
sandt im Namen der unabhängigen
ruthenischen Wähler aus der
Curie der Landgemeinden des
Zloczower Wahlbezirkes für die
Landtagswahl am 5. September
1901 vom ruthenischen Pfarrer
Daniel Taniackiewicz. Wien,
1901. Im Selbstverlage des Ver-
fassers. Mechitaristen Buchdruke-
rei. Ст. 18, вел. 8°. Сю брошуру
дістали всі послї державної ради.
В укр.-руськїм перекладі надру-
кувало її „Діло“.

В.

Задера Гр. Петро Кравець.
Виршоване оповидання. (Посвята
любій сестри). Ростовъ на Дону,
1901. Печатня С. Яковлева. Ст.
16. Ціна 10 сот.

**Зиневичъ С. Е. За кровь, до-
бро и кривду людску.** Драма въ
пяти актахъ. Каменецъ-Подольскъ,
1901. Типо-литогр. Л. Ландвигера
Ст. 64. Ціна 75 коп.

Перелыгинъ Н. П. Черевички.
Повѣсть изъ малороссійскаго бы-
та для дѣтей. Москва, 1901. Ціна
20 коп.

Русиновъ В. Прихожа. Сцена
въ 1 дїї. Переклавъ и переро-
бивъ зъ сочиненія Н. В. Гоголя
„Лакейская“. Полтава, 1901. Ти-
пографія Л. Фришберга. Ст. 14.
Ціна 5 коп.

**Рутковскій Ө. В. Нечыста
сыла.** Малорусскій фарсъ въ 4
дїїствіяхъ. Каменецъ-Подольскъ,
1901. Типолитографія Ландвигера.
Ст. 67. Ціна 50.

**Шевченко Т. Г. Де-що зъ Коб-
заря.** (Изданіе Издательс. Коми-

тета Харьковс. Общества распро-
страненія въ народѣ грамотности.
Ч. 59). Харьковъ, 1901. Ст. 135.
Ціна 8 коп.

**Василь Пачовський. Розсипа-
ні перли.** Пісні таї вірші. Кни-
жочка перша. Львів, 1901. На-
кладом автора. З друкарні В. А.
Шийковського. Ст. 144, 8°. Ціна
1-60 коп.

Приятель жовніра. Календар
на рік 1902 для всіх, що нале-
жать до оружної сили держави,
а то : для жовнірів в чинній служ-
бі, для резервістів, для належачих
до австрійської і угорської обо-
рони краю і ополченя як також
для ветеранів і для всіх прияте-
лів військового стану. Вінтерберг,
Відень і Новий Йорк. Заклад
видавництв, друкарня книжок оз-
дібних. І. Штайнбрер. Ст. 128
+ анонси, мал. 4. Ціна 1 кор.
— Як видно, то деякі наші ви-
дання починають приносити зиск,
коли ними займають ся й чужин-
ці. Без того вони певно не бра-
ли-б ся за них. А отього кален-
даря вийшов уже третій річник.
Зміст його не дуже солідний, мо-
ва також не зовсім гарна, але
в порівнаню з нашими москво-
фільськими календарями він далеко
ліпший. Богато статей написаних
популярно. Богато ілюстрацій —
се річ, що певно притягне багато
читачів, особливо з низших вій-
ськових сфер. Маємо надію, що
при дальшїм веденю отього ви-
давництва видавці постараять ся
також про поправнійшу мову. В.

**Илюстрованый русскій кален-
дарь** на годъ простый 1902. Из-
даніе редакціи „Галичанина“ и
„Русского Слова“. Львѣвъ, 1901.
Изъ Типографіи Ставропигійскаго
Института. Ціна 80 сот. — Мос-

7*

ЛІТЕРАТ.-НАУК. ВІСНИК XVII.

квофілам не веде ся ані руш із їх календарями. По перших двох, про які була згадка в попередній книжці Л. Н. Вістника, видали вони ще й третій. Їх преса розтубіла зараз, що се календар, якого доси не було ще на Галицькій Руси: знаменитий з кожного боку... Тимчасом переглянувши його я переконав ся, що він ні трошки не ліпший від своїх попередників. Крім звичайної календарської частини надруковане в ньому велике оповіданє Наумовича „Ксенька Ковалиха“, що не має ніякої літературної стійности. Крім того кілька віршиків, кілька статей, що не заітересують ширших кругів — от і все. По похвальних письмах — се трохи за велике розчарованє. *В.*

Християнський Календар Міسیونаря на рік від рождества Христового 1902. Річник другий. Жовква, 1901. Печатня ОО. Василіян. Ст. 160, 8°. Ціна 50 сот. Ще оден календар, написаний дуже популярно і уложений не зле з духовного становища. Одно тільки разить: се причеплюване всюди чи треба, чи не треба соціялістів, анархістів і т. и. Ми розуміємо, що Василіяни мусять із ними воювати, але вони повинні се робити розумно, узброєні аргументами, а не лайкою, бо на неї не зловить ся нині й селянин. Одна річ у календарі ознака дуже красна, і заслугує на як найширше розповсюдненє — се стаття про укр. руську мову і письмо. Написана не тільки приступно, але й річево, повинна вийти окремою відбиткою, бо тоді могла-б причинити ся до усуненя помішаних розумінь про нашу мову у деяких селян, баламучених

без упину нашими москвофілами. *В.*

Гумористичний календар Комара на рік звичайний 1902. Річник II. У Львові, 1902. З друкарні Уділової. Ст. 128+ анонси, 8°. Ціна 60 сот.

Olga Kobylanska. Kleinrussische Novellen. Eingeleitet durch einen Essay „Ein Jahrhundert Kleinrussischer Litteratur“ von Georg Adam. Minden in Westf. J. C. C. Bruns Verlag, 8-ka, st. XXVIII+194. Отсе гарне виданє, украшене 7 рисунками відбитими на окремих картониках, являєть ся першою книжкою, що повинна дати німецькій публиці понятє про характер і розвій нашого нового письменства. Такий інтродуктивний характер має статя д. Адама, поміщена на вступі книжки, статя надихана щирою прихильністю до нашої народности й нашого письменства, написана ясно, прозора і докладна. Із оповідань О. Кобилянської поміщено тут три з її найкращих новель: Природа, Некультурна і Битва. Книжка вийшла недавно, голосів німецької критики про неї ми поки що не стрічали.

III. Персоналія.

Ювілей літературної діяльності Марка Кропивницького. Сього року минуло власне 30 літ від першого виступу д. Кропивницького на ниву нашого письменства: р. 1871 в „Новоросійскомъ Телеграфѣ“ надруковано його твір „За сиротою і Бог з калитою“. З того часу д. Кропивницький написав десятків зо два драм, що мають більшу чи меншу популярність на Україні; за останній рік зпід пера його появились дві нові пєси: драма „Супротивні те-

чії" і комедія „Нашествіє варварів“. Поминаючи переробки д. Кропивницького, переважно з Гоголя („Вій“, „Пропавша (sic) грамота“), та Стороженка („Вуси“), цілком невдатні, а також де-які з його другорядних пєс („Пошились у дурні“ то-що), що не мають літературної вартости, мусимо сказати, що кращі пєси д. Кропивницького лишили замітний слід у нашому письменстві і впливали на твори наших молодших драматургів. Такі пєси, як „Глитай“, „Доки сонце зійде, роса очі виїсть“, „Олеся“, „Дві семії“, „Зайдиголова“, „Дай серцю волю — заведе в неволю“ виявляють в авторі добре знання народного побуту, визначають ся щиро-народньою мовою, та й змістом вони цікаві, з поступовою провідною думкою. Як письменник, Кропивницький належить до першого покоління наших драматургів, що всі в більшій або меншій мірі були етнографами; при всіх хибах творів драматургів-етнографів діяльність їх уже тим має велику вагу, що вона поклала підвалину і проложила шлях новійшому напрямові, що найвиразнійше проступає в творах Карпенка-Карого, — напрямові, що глибше, ніж попередній, приглядаєть ся до життя народного, шукає там прикмет економічно-суспільної боротьби та поступових змагань і все те з великим талантом артистичним переносить на сцену. Як першому українському письменникови, що присвятив себе виключно драматичному письменству, Кропивницькому належить безперечно почесне місце в нашій літературі, і складаючи йому подяку за його діяльність, мусимо бажати йому ще

довгих літ праці для рідного письменства. Ювілей святкуватиметь ся певне в Києві, куди драматична трупа з Кропивницьким на чолі переїде на Різдвяних святах. Є чутка, що шановний ювілят має намір засновати, на спомин свого ювілею, драматичну школу для виховання молодих артистів українських. С. Є.

Кропивницький на сцені народного театра. „Полтавскія губернскія Вѣдомости“ (ч. 227) подають цікаву звістку про виставу в селі Позниках Лохвицького повіту (в Полтавщині), якою заряджував Кропивницький. Грали „Невольника“, драму Кропивницького і „Прихожу“ Гоголя, в перекладі на нашу мову д. Русінова. По виставі Кропивницький прочитав одно оповідання Стороженка й кілька поезій з „Кобзаря“. Актори (селяне й народні вчителі) з увагою приймали поради і вказівки, що давав їм Кропивницький. З сього приводу часопись завважає, що бажано було-б. аби Кропивницький узяв на себе упорядження народних вистав і сим утворив артистичну школу і серед народа. С. Є.

50-ті роковини смерти Карпа Соленика. 7 жовтня р. 1901 минуло 50 літ від смерти талановитого артиста, одного з перших піонерів українського театра — Карпа Соленика. Соленик народив ся на світ р. 1811, цілий вік свій прожив у Харькові, хоч його запрошувано не раз до столичних театрів, і помер р. 1851 від сухот. На надгробку Соленика (поховано його також у Харькові) років з десять тому був такий напис віршом:

Диви ся в неба, Солениче,
Як криво серце чоловіче:

Як ти колись на світі жив
 Та щиро публиці служив,
 Так публіка тобі живому
 Квіти кидала як солому;
 А вмер, артисте-небораче,
 То й байдуже, — ніхто не баче,
 Що прах лежить твій без хреста..
 Цора, бач, гулькнула не та:
 Тепер вже стала Україна
 Холодна, буцім домовина..

Докір, висловлений сією епітафією, справедливий: справді Соленика майже забуто; невідомо навіть, у якому стані його могила тепер. С. Є.

Некрольоґ. Дня 3 грудня помер у Львові емеритований професор львівського університета др. Ісидор Шараневич. Уроджений 1829 р. кінчив середні школи в Бережанах, а богослов'є і філософію у Львові і Відні. Докторизував ся 1864 р. Від 1855 р. був учителем у гімназіях у Перемишлі і Львові. В 1871 р. іменовано його професором австрійської історії у львівськiм університеті і з того становища уступив аж перед двома роками, коли перейшов у стан спочинку. Покійник був дуже працьовитий та плідний історик і полишив по собі цілий ряд праць, між якими деякі дуже цінні. Його курс „Історії Галицько-володимирської Русі“ (1863) був довго одним з підручників історії нашого краю, а німецька дисертація „Die Nuptios-Chronik als Quellen-Beitrag zur österreichischen Geschichte“ (1872) зістала й досі одною з найліпших монографій до старої історії Галичини. З інших його праць визначають ся: *Rys wewnętrznych stosunków Galicyi Wschodniej w drugiej połowie XV w.*

(1869) і серія праць до історії світського духовенства і взагалі церковних відносин Галичини в XVI—XVIII в. та до історії Ставропігії, якої був сеніором від 1882 р. до смерті. Як консерватор пам'яток у східній Галичині заслужив ся не мало, роблячи розкопки в околицях давного Галича та села Чехів, про що полишив також кілька розвідок, між якими найцінніша „Trzy historyczne opisy Halicza“ (1883). Він був також головним ініціатором основання першого руського археологічного музею при Ставропігії, в яким зібрав багато цінних предметів, а також ініціатором та головним співробітником археологічно-бібліографічної вистави, устроєної в 300-ні роковини засновання Ставропігії, і тих ювілейних видавництв, що звеличили сю пам'ять. Наукові праці покійника найшли признане також у ширшій науковій світі: його іменовано за членом Краківської Академії Наук, та почесним доктором київського університета. Політичними своїми поглядами тримав ся покійник москвофільської партії і хоч сам не виступав ворожо проти нашого національного руху, то багато йому шкодив посередно, заслоняючи своєю особою багато „сделок“ москвофільів, які в потребі висували його нерозум на перший план. Так само пишучи свої праці руські поганим „язичієм“, надавав йому немов санкцію своїм авторитетом та причиняв ся до замішання язових понять між галицькими Русинами. В.